Utrecht University Library
Partner in Science
Universiteit Utrecht

Utrecht in 1566 en 1567

https://hdl.handle.net/1874/309211

Aqu: 192, 1932.

UTRECHT IN 1566 EN 1567

A. VAN HULZEN

BIBLIOTHEEK DER
RIJKSUNIVERSITEIT
UTRECHT

UTRECHT IN 1566 EN 1567.

53

A gw 492 1932

UTRECHT IN 1566 EN 1567.

PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN DOCTOR IN DE LETTEREN EN WIJSBEGEERTE AAN DE RIJKS-UNIVERSITEIT TE UTRECHT OP GEZAG VAN DEN RECTOR-MAGNIFICUS DR. C. G. N. DE VOOYS, HOOGLEERAAR IN DE FACULTEIT DER LETTEREN EN WIJSBEGEERTE, VOLGENS BESLUIT VAN DEN SENAAT DER UNIVERSITEIT TEGEN DE BEDENKINGEN VAN DE FACULTEIT DER LETTEREN EN WIJSBEGEERTE TE VERDEDIGEN OP VRIJDAG 25 NOVEMBER 1932 TE 4 UUR DOOR

ALBERTUS VAN HULZEN.

GEBOREN TE BOSKOOP.

P. NOORDHOFF N.V. — GRONINGEN — BATAVIA — 1932

BIBLIOTHEEK DER
RIJKSUNIVERSITEIT
UTRECHT.

RIJKSUNIVERSITEIT UTRECHT
0104 6881

AAN MIJN OUDERS.

Nu bij de voltooiïng van dit proefschrift mijn akademiese studie geëindigd is, is het mij een aangename plicht een woord van dank te spreken tot allen, wier lessen ik heb mogen volgen.

In de eerste plaats richt ik mijn woord van dank tot U, Hooggeleerde Kernkamp, die als mijn Promotor op de bewerking van dit geschrift hebt willen toezien.

Veel dank ben ik U verschuldigd èn voor uw bezielend onderwijs èn voor uw hulp en steun mij verleend bij het samenstellen van dit proefschrift.

Ook U, Hooggeleerde de Vooys ben ik zeer erkentelik voor uw belangrijke colleges.

Aan uw onderwijs, Hooggeleerde Bolkestein en Oppermann heb ik eveneens grote verplichting.

Tevens past mij een woord van dank aan de archivarissen van het rijks- en gemeente archief te Utrecht en van het rijksarchief te Brussel.

Ook tegenover alle Heren ambtenaren van de Bibliotheek der Rijks-Universiteit te Utrecht voel ik mij zeer verplicht.

INLEIDING.

In de algemene werken over onze vaderlandse geschiedenis, die de jaren 1566 en 1567 uitvoerig beschrijven, valt de meeste, zo niet alle aandacht op de gebeurtenissen, die zich in de zuidelike Nederlanden afspelen: de aanbieding van het smeekschrift te Brussel, de beeldenstorm te Antwerpen, de opstand van Valenciennes, het gevecht bij Austruweel enz.

Slechts terloops vernemen we iets van de noordelike gewesten.

De bedoeling van deze studie is een beschrijving te geven van hetgeen zich te Utrecht in deze tijd, van de zomer van 1566 tot de zomer van 1567, afspeelt.

Deze stad is dan niet meer, als in de 13de eeuw, de belangrijkste en eerste stad van de noordelike provinsies, ze heeft haar betekenis als politiek centrum der noord-nederlandse gewesten al lang verloren, maar toch behoort ze nog steeds tot de aanzienlikste en in deze tijd meest omstreden plaatsen.

De stedelike magistraat en het Hof van Utrecht, gesteund door de centrale regering te Brussel, spannen alles in, om de stad te beschermen tegen de aanslagen der Kalvinisten.

Deze, hoewel in de stad niet zeer talrijk, vormen toch steeds een gevaar door de steun van Brederode, vanuit het naburige Vianen.

Vooral is het hierbij van belang te letten op de houding, die Oranje als stadhouder van Utrecht aanneemt tegenover de stadsregering, en met name tegenover Brederode.

Reeds Bakhuizen van den Brink vestigde de aandacht op de besprekingen, die Oranje tijdens zijn verblijf te Utrecht met Brederode hield. [1])

Brugmans konstateert bij de mededeling van de utrechtse kroniek over deze samenkomsten, terecht „dat Oranje.... daar in veel nauwere verbinding stond tot Brederode.... dan men gewoonlijk aanneemt." [2])

Bij de bestudering van de utrechtse gebeurtenissen van

---

1) Bakhuizen van den Brink, Studiën en Schetsen, I, bl. 186 e.v.
2) Bijdr. en Meded. v. h. Hist. Gen. XXV, bl. 45, noot 1.

deze tijd is ons gebleken, dat er reeds vóór Oranje's verblijf te Utrecht een nauwe samenwerking tussen hem en Brederode heeft bestaan. In de volgende hoofdstukken zal dit nader worden aangetoond.

Een opsomming van de voornaamste bronnen, die ons bij ons onderzoek ten dienste stonden, moge tans volgen.

In de voorrede van de „Sententiën en indagingen van den hertog van Alba", door Jacob Marcus, vermeldt deze, dat hij ook verschillende informaties heeft trachten in te winnen over de utrechtse gebeurtenissen van 1566 en 1567 en dat Arnoldus Drakenborgh, hoogleraar in de historiën en welsprekendheid aan de utrechtse hoogeschool, hem meegedeeld had „dat de boeken, behelsende de besluiten van den raedt der stadt Utrecht van den 28 November des jaers 1556, tot den 1 December des jaers 1569, vermist, en in de stadsarchieven niet te vinden sijn; als mede, dat het boek, waerin de notulen, en 't geen op de vergadering van de Staten 's lands van Utrecht voorviel, aengeteekend wierd, gebrekkelijk is".... [1])

De hier bedoelde raads dagelikse boeken of notulen van de raad van Utrecht werden tijdens het verschijnen der Sententiën (1735) al een eeuw gemist.

Reeds in 1637 werd er tevergeefs naar gezocht. [2])

Vroeger vermoedde men, dat ze tijdens het schrikbewind van Alva opzettelik waren weggemaakt, omdat er misschien over het beleid van de raad of van enkele personen, tijdens de troebelen, verschillende dingen waren opgetekend, die aan Alva stof konden geven voor een beschuldiging. [3])

Dit vermoeden is echter onjuist gebleken.

In de Bijdragen en Mededeelingen (53ste deel blz. 64) van het Historisch Genootschap wordt hierover het volgende gemeld: „gezien den omvang, dien de verschillende, bewaard gebleven deelen van het Raads dagelijks boek hebben, zijn er niet meer dan twee deelen verloren gegaan en tenminste één hiervan werd nog aangetroffen tijdens het secretarisschap van Jan Claesz van Leerdam (1600—1629), die een extract waarmerkte, dat nog heden aanwezig is.

---

1) J. Marcus, Sententiën en indagingen van den hertog van Alba. Voorreeden bl. XII e.v.

2) Catal. Arch. der gem. Utrecht I, bl. 2.

3) Van der Monde's Tijdschrift van Utrecht VIII, bl. 124.

Dit deel moet dus eerst tusschen 1600 en 1637 — — — verloren zijn geraakt." [1])

Deze raads dagelikse boeken worden nog steeds gemist, zodat we bij het bestuderen van deze tijd de, naar men mag vermoeden, beste bron niet tot onze beschikking hebben.

De notulen van de Staten van Utrecht zijn inderdaad „gebrekkelijk" en bevatten weinig belangrijks.

Dit behoeft ons niet te verwonderen. De Staten hadden immers sedert 1528 het grootste deel van hun politieke invloed verloren. Ze mochten slechts vergaderen op aanschrijven van de stadhouder of van het Hof van Utrecht. Hun besluiten waren onderworpen aan de goedkeuring van de stadhouder en het Hof. Ze worden bijna alleen over financiële zaken gehoord. [2])

Toch worden in de door ons behandelde jaren belangrijke vergaderingen en besluiten van de Staten van Utrecht vermeld; zo wordt het akkoord van de 27ste Augustus 1566 afgekondigd op naam van „de drie Staten 's lands van Utrecht".

Maar deze Staten zijn niet de gewone Staten van Utrecht; met de zoeven aangehaalde woorden bedoelt men slechts een uitgebreide raad van Utrecht.

In deze onrustige tijd toch worden, volgens een missive van Margaretha van Parma van 21 Julie 1566, opgeroepen om met de raad mee te beraadslagen „de principaelste ende treffelicxste personaegen, luyden van eeren, ende die tot onderhoudenisse ende conservatie van de voirs. oude ende catholicxsche religie, totten dienst ende onderdanicheyt sijnder voirs. majesteyt ende tot ruste ende welvaren van den lande aldermeest geaffectioneert ende genegen sijn." [3])

En deze uitgebreide raad noemde men ook: Staten van Utrecht.

Het daar verhandelde zal wel zijn opgetekend in het gewone notulenboek van de raad; in dat van de eigenlike Staten is er niets van te vinden.

Het gemis van de notulen van de raad wordt er des te groter door.

---

1) Bijdr. en Meded. v. h. Hist. Gen. LIII, bl. 64.

2) R. Fruin, Geschiedenis der staatsinstellingen in Nederland tot den val der Republiek, tweede druk, bl. 89.

3) Rijksarch. Utrecht, Arch. der Prov. Utr. No. 223.

Een geregeld en tamelik uitvoerig verhaal van de utrechtse gebeurtenissen kunnen we vinden in de volgende bronnen.

Allereerst beschrijft Bor in zijn „Oorsprongh, begin ende vervolgh der Nederlandsche Oorloghen" de utrechtsche geschiedenis van deze tijd uitvoerig.

Het bij Dodt van Flensburg afgedrukte antwoord van de stadsregering in 1567 op de 19 artikelen, haar door Alva voorgelegd, vormt mede een belangrijke bijdrage voor de kennis van de utrechtsche gebeurtenissen in 1566 en 1567. [1])

Verder is op het rijksarchief te Utrecht een handschrift aanwezig, getiteld „Casus van de Staten van Utrecht contre die Procureur Generael van sijne Majesteyt," [2]) waarschijnlik een ontwerp voor de re- of dupliek van de utrechtse regering aan Alva tijdens het proces van 1569 en '70, dat voor de jaren 1566 en 1567 belangrijke gegevens bevat.

Tenslotte hebben we nog een verhaal van de gebeurtenissen van 1566 en 1567 in een utrechtse kroniek [3]), geschreven door een rooms-katholiek tijdgenoot.

Het geschiedverhaal van Pieter Bor is van belang, omdat hij toegang had tot de utrechtse archieven (in die tijd een zeldzaamheid) en zijn werk daardoor dan ook rijk voorzien is van officiële stukken en dokumenten. De kunst om van dit alles een boeiend geheel te maken, bezat hij echter niet.

Het antwoord van de stadsregering en het genoemde handschrift (in het vervolg hier als de „Casus" aangeduid) zijn van belang als officiële dokumenten en vermelden dan ook menige elders niet genoemde biezonderheid.

Wat we echter zo node missen, is het werk van een tijdgenoot, die hartstochtelik met zijn eigen tijd meeleefde.

Want de straks genoemde utrechtse kroniek voorziet in deze behoefte niet.

Ze is voor de geschiedenis van deze tijd van veel belang door de betrouwbaarheid, waarmee de schrijver de gebeurtenissen dezer jaren beschreven heeft.

---

1) J. J. Dodt van Flensburg, Archief voor Kerkelijke en wereldsche geschiedenissen, inzonderheid van Utrecht, V, bl. 338 e.v.

2) Rijksarch. Utrecht, Arch. der Prov. Utr. No. 224. — Zie over de „Casus" verder Bijlage I.

3) Bijdr. en Meded. v. h. Hist. Gen. XXV, bl. 1 e. v. — Deze kroniek zal voortaan steeds worden aangehaald als „Utrechtse Kroniek".

Maar ze lijkt eerder een officieel verslag van een buitenstaander, dan het geschrift van iemand, die al die gebeurtenissen zelf heeft beleefd.

Hoe verschilt deze kroniek bij voorbeeld van de Aantekeningen van de Minderbroeder monnik Hendrik van Biesten, die de amsterdamse gebeurtenissen van deze tijd beschreef. [1] Deze stond midden in zijn tijd en ging er geheel in op. In zijn verhaal vlamt overal felle verontwaardiging op tegen het opkomend Kalvinisme. De utrechtsche kroniekschrijver daarentegen ziet alles vanuit zijn studievertrek; zeker, men merkt ook wel het standpunt, dat hij inneemt, aan een schimpscheut hier, en een hatelike opmerking aan het adres van de Kalvinisten een tiental bladzijden verder. Maar van een felle verontwaardiging bespeuren we niets. Waar we ze toch zeker bij deze rooms-katholieke schrijver zouden verwachten, b.v. als hij de utrechtsche beeldenstorm beschrijft, ook daar geeft hij slechts een rustig verslag van de plundering van de kloosters der Minnebroeders en Predikheren en betreurt het alleen, dat daarbij tevens verloren gingen „haerlieder librariën ende boecken, soe in den geestelycken als weerlicken rechten ende anderen faculteyten, een groote schat werdich wesende...." [2]

Als bronnen komen vooral nog in aanmerking de afschriften, door van Vloten op het archief te Brussel gemaakt, die in de Kroniek van 1858 van het Historisch Genootschap zijn afgedrukt. [3]

Het belang van deze stukken is te groter, omdat een deel ervan nu op het brussels archief onvindbaar schijnt. [4]

Verder is, met name voor de beeldenstorm te Utrecht, van belang, de publikatie van de heren J. C. J. Kleyntjes S.J. en Mr. J. W. C. van Campen, die onlangs in de Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap is verschenen, namelik de „Bescheiden betreffende den beeldenstorm van 1566 in de stad Utrecht." [5] Vooral de daar afgedrukte defensie van de jutfaasse edelman Adriaen de Wael van

1) De Dietsche Warande, deel 7 bl. 531 e. v.; deel 8 bl. 417 e. v
2) Bijdr. en Meded. v. h. Hist. Gen. XXV bl. 32.
3) Kron. v. h. Hist. Gen. XIV bl. 234 e. v.
4) Nl. de Stukken, die t. a. p. bl. 261—280 onder de naam „Utrechtsche informatiën" zijn afgedrukt.
5) Bijdr. en Meded. v. h. Hist. Gen. LIII bl. 63 e. v.

Vronesteyn geeft dikwels een uiterst levendige beschrijving van deze gebeurtenissen. [1])

Wat de onuitgegeven stukken over de utrechtse geschiedenis van 1566 en 1567 betreft, bleek het gemeente-archief te Utrecht weinig belangrijks meer te bevatten.

Het onderzoek in het rijksarchief aldaar had meer resultaat.

Het meest van belang waren hier de portefeuilles, die betrekking hebben op het konflikt van de stadsregering en de Staten van Utrecht met Alva in 1569 en 1570. [2])

Alva beschuldigde hen, dat zij in 1566 en 1567 te laks waren opgetreden tegen de Kalvinisten; in hun antwoord op deze beschuldiging gaven zij toen een beschrijving van de gebeurtenissen te Utrecht van deze twee jaren.

Behalve ontwerpen voor dit antwoord, waarvan de „Casus" de voornaamste is, bevatten deze portefeuilles allerhande brieven (meest kopieën) over deze tijd.

De, op het rijksarchief, aanwezige brieven en rekesten van de Staten van Utrecht van 1566 en 1567 [3]) handelen voornamelik over het optreden van de troepen, die na het vertrek van Brederode te Vianen waren achtergebleven, en staan vol klachten over de plunderingen en brandschattingen, door deze benden in het Sticht aangericht.

Van de handschriften van dit rijksarchief kwamen vooral in aanmerking enkele originele stukken, verzameld door A. van Buchell. [4])

Hieronder bevindt zich o.a. het verhoor van Wouter Govertss van Hasselt [5]), een van de aangeworven soldaten van Menninc, dat ons enkele biezonderheden meedeelt over het optreden van Mennincs troepen in het Sticht.

In de „Archives générales du Royaume" te Brussel bleken de verschillende delen van de „Correspondance de Hollande et Zélande" de voornaamste bron te zijn voor de utrechtse geschiedenis van 1566 en 1567. Onder Holland wordt hier Utrecht inbegrepen gedacht.

---

1) t. a. p. bl. 88 e. v.
2) Arch. v. d. Prov. Utrecht, no. 223 en 224.
3) t. a. p. no. 124.
4) Inventaris van de handschriften no. 294.
5) t. a. p. no. 294 O.

De delen 6 e.v. [1]) bevatten allerhande brieven, instrukties, verhoren enz. over deze tijd.

In deel 7 [2]) staat het verhoor van Egbert Peterss. van der Burch, geboren van de Bossche, dat ook weer verschillende biezonderheden over Mennincs troepen vermeldt.

In deel 9 komt voor [3]) het onderzoek in 1568 ingesteld naar het optreden van Johan Beets in 1566 en 1567, toen hij burgemeester van Vianen was. Het losbandige optreden van Brederode's troepen te Vianen in het voorjaar van 1567 blijkt hier weer duidelik.

Van de delen van de „Conseil des Troubles" was voor ons onderwerp hoofdzakelik het 33ste deel van belang, dat uitsluitend over Utrecht handelt.

Hierin staan [4]) de verklaringen van Frederik Uyten Enge, die iets vertellen over de pogingen, door Brederode in de zomer van 1566 gedaan om in Utrecht, als erfburggraaf, werkelik macht uit te oefenen.

Dat echter al deze gegevens het gemis van de utrechtse raadsnotulen niet kunnen vergoeden, behoeft wel geen verder betoog.

---

1) Brussel, Archives générales du Royaume. Papiers d'Etat et de l'Audience, no. 330 e. v.

2) t. a. p. no. 331 bl. 95 e. v.

3) t. a. p. no. 333 bl. 41 e. v.

4) bl. 166 e. v.

HOOFDSTUK I.

De haagpreken en de beeldenstorm.

Kort na het vertrek van Philips II in 1559, was de ontevredenheid, die er in de nederlandse gewesten bij alle standen tegen de spaanse regering bestond, reeds duidelik te merken.

Allereerst bij de hoge adel, daarna bij de lagere adel, eindelik ook bij het volk.

De ontevredenheid van het volk richtte zich in hoofdzaak tegen de geloofsvervolging; ze kwam pas openlik tot uiting in de zomer van 1566, na de aanbieding van het smeekschrift.

Eind 1565 was het Compromis, de bond van de lagere adel, tot stand gekomen; dit streefde naar verzachting van de plakkaten en opheffing van de inquisitie.

Vooral de laatste was fel gehaat. Terwijl de plakkaten alleen de daden van de ketters met straf bedreigden, deden de inquisiteurs onderzoek naar de meningen, naar het geloof.

De 5de April 1566 hadden de edelen van het Compromis zich te Brussel, in het huis van Floris van Pallant, graaf van Kuilenburg, verenigd en vandaar hadden ze zich gezamenlik met hun leiders, Lodewijk van Nassau en Hendrik van Brederode, begeven naar de landvoogdes Margaretha van Parma, om haar hun smeekschrift aan te bieden.

Hierin werd haar verzocht, de inquisitie en de uitvoering van de plakkaten te schorsen, totdat de koning hierover nader beslist zou hebben.

Het resultaat was gering; de landvoogdes beloofde alleen aan de inquisiteurs en magistraten te schrijven, dat zij met bescheidenheid in het opsporen en straffen van de ketters te werk moesten gaan; tevens werd een moderatie der plakkaten in uitzicht gesteld.

Het voornaamste gevolg van dit optreden van de edelen was echter, dat nu het volk zelf in beweging kwam.

Het volk stelde zich de macht van de verbondenen veel groter voor, dan deze in werkelikheid was.

Het gerucht verspreidde zich, dat alle geloofsvervolging, tenminste voorlopig, gestaakt was.

Veel ballingen keerden terug en nog in Mei werd de eerste openbare kalvinistiese preek in West-Vlaanderen gehouden.

In dezelfde maand werd reeds bij Antwerpen gepreekt, eerst nog op een afstand van de stad, later vlak bij de muren.

Van Antwerpen breidde deze beweging zich verder uit naar het Noorden.

In de noordelike Nederlanden werd dit voorbeeld het eerst gevolgd te Kuilenburg, vlak bij het Sticht, aan de overzijde van de Lek, waar eerst in het geheim, al spoedig in het openbaar, kalvinistiese godsdienstoefeningen gehouden werden. [1])

In de eerste helft van Junie begaf zich een aantal utrechtse burgers geregeld naar Kuilenburg om die diensten bij te wonen.

In Utrecht zelf was er van een kalvinistiese beweging nog niets te merken geweest.

Het Hof van Utrecht werd nu door enkele pastoors en leden van de Staten van Utrecht verwittigd, dat utrechtse burgers de kuilenburgse preken bijgewoond hadden en het stelde door zijn prokureur-generaal Leo Gilkens de 21ste en 22ste Junie een nader onderzoek in.

Dit onderzoek heeft niet veel resultaat gehad.

De schippers, die ervan verdacht werden personen naar de kuilenburgse preken vervoerd te hebben, antwoordden, dat ze slechts personen tot Jutfaas of Vreeswijk gebracht hadden, zonder dat ze wisten, waar deze verder heen gegaan waren.

Anderen, die verdacht werden de preken zelf te hebben bijgewoond, ontkenden dit.

Eén antwoordde, dat men hem wel had trachten over te halen er heen te gaan en dat men tot hem gezegd had: „soe verre ghij den voirs. predikant eens gehoort hadde, ghij soudt in zijn preken smaeck hebben", waarop hij geantwoord had: „hadde ick morgen noen een goede werme hutspot ende een goede canne wijns, daer zoude ic oic wel smaeck in hebben, ende ic en wil mijn gelt niet verreyzen, ic hebbe liever cost om te copen." [2])

---

1) De volgende gegevens zijn ontleend aan Kron. v. h. Hist. Gen. XIV bl. 236—245, waar de verhoren van de utrechtse burgers, die verdacht werden de preken te Kuilenburg te hebben bijgewoond, zijn afgedrukt.

2) t. a. p. bl. 238.

Tot de verhoorden behoort ook Splinter van Hamersfelt, notaris te Utrecht, die bekent te Kuilenburg geweest te zijn, maar alleen voor zaken, niet om er de preken bij te wonen.

In de verhoren wordt hij genoemd prokureur van het konsistorie van Utrecht. Met dit konsistorie zal bedoeld zijn: het gerecht van de bisschoppelike officiaal [1]).

De reden, die hij opgeeft voor zijn bezoek te Kuilenburg, blijkt inderdaad juist te zijn. [2])

Dat er te Kuilenburg kalvinistiese preken gehouden werden, blijkt echter duidelik uit de mededelingen van enkele verhoorden.

Een van deze deelde bij voorbeeld mee, dat de predikant over het avondmaal gezegd had: „dat het broot ende wijn anders nyet en was dan warachtich broot ende wijn, ende een gedachtenisse van de passie ons Heeren...."

Ook wordt een van de bekendste utrechtse Kalvinisten verhoord, Dirk Cater, burger van Amsterdam, inwoner van Utrecht [3]) wiens protestantse gevoelens al onmiddellik tot uiting komen bij het afleggen van zijn eed. Hij toch deed zijn eed „bij Godt almachtich, ende nyet bij zijn heiligen." Hij blijkt reeds in deze tijd in nauwe betrekking tot Brederode te staan. [4])

De 26ste Junie zendt het Hof al deze verhoren met een begeleidend schrijven naar de landvoogdes.

Intussen worden de preken te Kuilenburg voortgezet en de 29ste Julie preekt met toestemming van de graaf een zekere Gerardus in de Gasthuiskerk, waar ook tans weer veel Utrechtenaren de dienst bijwonen. [5])

Ook in Holland zijn de openbare preken reeds begonnen.

---

1) S. Muller Fz., Oud-Utrechtsche Vertellingen, bl. 52, 54—55.

2) Gem. Arch. Utrecht. Archief der stad no. 168. Protocol van de notaris Splinter van Hamersfelt 1560—1592; 1606—1613.

3) Dat Dirc Cater, hoewel inwoner van Utrecht, toch burger van Amsterdam bleef, wordt verklaard door het feit, dat hij maar kort in Utrecht zijn verblijf heeft gehad.

De Staten van Utrecht delen in 1569 mee „dat Cater was een uitheemse, die niet lange t' Utrecht gewoont.... hadde". Bor, bl. 298 (fol. 214).

4) Kron. v. h. Hist. Gen. XIV bl. 242—243.

5) A. W. K. Voet van Oudheusden, Historische beschrijvinge van Culemborg I bl. 224.

G. D. J. Schotel, Floris I en II van Pallant bl. 49.

De 14de Julie houdt de bekende preker Jan Arentsz de eerste haagpreek in Holland, buiten Hoorn. [1]) Meerdere preken volgen en de laatste Julie preekt Jan Arentsz zelfs buiten Amsterdam, waar ook verschillende Utrechtenaren onder zijn gehoor zijn. [2])

De raad van Utrecht overweegt of 't nog mogelik is, om door een algemeen verbod het gaan naar de preken te Kuilenburg en elders te beletten.

Maar hij ziet wel in, dat bij het steeds toenemen der preken de uitvoering van dit verbod toch prakties onmogelik is en hij vindt dan ook „dat nutter was alsulcke verbot nyet te doen, dan gedaen sijnde nyet te executeren, ten eynde haerluider auctoriteyt in andere saken ende geboden nyet en souden mede veracht worden." [3])

De utrechtse regering bepaalt zich ertoe te trachten de preken tenminste uit het Sticht nog te weren.

De 12de Julie wordt een missive van de landvoogdes afgekondigd, waarbij verklaard wordt „dat de voirs. prekingen ende vergaderingen nyet alleenlick en sijn ende gehouden worden tegens den wille van zijne majesteit ende haer hoicheyt ende tegens dofficie ende debvoir van alle goede getrouwe ondersaten; mer oick tegens den wille ende meyninge van den principale heren, ridders van den oirdene derselver majesteit ende gouverneurs van desen landen...." [4])

In haar schrijven van 21 Julie aan de raad gaf Margaretha de opdracht, in verband met de gevaarlike toestand, vooral zorg te dragen voor de veiligheid van de stad en daarom goede wacht te laten houden, zowel overdag als 's nachts en tevens alles te doen om het volk af te houden van het gaan naar de preken. [5])

Tevens werd in deze brief aan de raad bevolen om met verschillende betrouwbare personen uit de burgerij te beraadslagen over eventueel te nemen maatregelen.

---

1) G. Brandt, Historie der Reformatie bl. 318.
2) t. a. p. bl. 321.
3) Casus.
4) Codex Dipl. Neerl. v. h. Hist. Gen. 2de serie II 2, bl. 203.
5) Deze brief (Kopie) komt voor onder de processtukken van de utrechtse regering tegen Alva. Rijksarch. Utrecht, Arch. der Prov. Utr. no. 223.

De raad zorgde aanstonds voor een betere verdediging van de stad en de 3de Augustus werd een nieuwe ordonnantie op de dag- en nachtwacht afgekondigd.[1])

Iedere inwoner van boven de 18 en onder de 60 zal mee de wacht moeten houden bij de stadspoorten, waar geregeld dag en nacht gewaakt zal worden.

Het toezicht op de vreemdelingen, die binnen de stad willen komen, zal verscherpt worden.

Iedere vreemdeling, die de stad binnen komt, moet aan de wacht bij de poort zijn naam en woonplaats melden en tevens de plaats noemen, waar hij in de stad overnachten zal.

Verder moeten alle ingezetenen, ook „alle weerden ende weerdinnen", 's avonds op het stadhuis vermelden de naam en woonplaats van hun gasten.

Er worden tevens maatregelen getroffen om zo spoedig mogelik een oproer te kunnen bestrijden. Zoodra de klok onraad luidt of de trom alarm slaat, moet ieder inwoner boven de 18 en onder de 60 zich gewapend begeven naar de verzamelplaats van zijn wijk. Bovendien moet ieder inwoner, zoodra er 's nachts een oproer uitbreekt, een licht of een lantaarn voor zijn deur uithangen en brandende houden tot de dag is aangebroken.

Dat de toestand ernstig geacht wordt, blijkt wel uit het feit, dat de 8ste Augustus zelfs de prelaten en kapittelen van de vijf ecclesiën (d.w.z. van de vijf kapittelkerken, die nog steeds een tamelik onafhankelike plaats innemen en haast nooit steun verlenen aan de stedelike regering) verklaren de lasten van de dag- en nachtwacht mee te willen dragen, als maar „tselve consent nyet getrocken en zell worden in consequentie nochte prejuditie van huere oude vrijdommen ende gerechticheiden," wat door de raad van de stad terstond beloofd wordt. [2])

Zoals de raad in de stad, zo probeert het Hof op het platte land de orde en rust te handhaven door de instruktie, die 27 Julie aan de maarschalken gegeven wordt. [3])

---

1) Deze ordonnantie is afgedrukt bij Dodt van Flensburg, Archief I bl. 317 e. v.

2) De oorspr. verklaring is in het Rijksarch. Utrecht, Arch. van de Dom no. 3244.

3) Zie Bijl. II.

Het platte land van Utrecht was namelik verdeeld in vier kwartieren; aan het hoofd van ieder kwartier stond een maarschalk, die hetzelfde ambt had als de baljuwen en landdrosten in de andere provinsies. [1])

De maarschalken krijgen nu opdracht de besturen van de voornaamste dorpen te ontbieden en aan deze de ernst van de toestand uiteen te zetten.

Ze moeten deze besturen erop wijzen, dat het vele ijveraars van de nieuwe religie er slechts om te doen is, „onder tdexel van zulcke nyeuwe leringhen die scamele, simpele, ongeleerde lantluyden ende andere bij hoopen te crijgen ende vergaderingen van volcke te maken, omme die kercken te beroeven ende den huysluyden van hueren goeden ende cleyne armoede (die god henlieden verleent ende zij verspaert hebben) te plondeeren, tot bederffenisse van hem, huer huysfrouen ende kinderen, ende dezelve tot armoede ende gebreck te brengen, ende eyntelick om alle goet gemeen te maken."

Het Hof vreest dus voor een sociale omwenteling, voor een kommunistiese revolutie, zoals de wederdopers in 1535 te Munster hadden doen uitbreken.

Om dit alles te verhinderen, moeten de maarschalken de besturen van de dorpen mededelen, dat zij er voor hebben te zorgen, dat de inwoners van 18 tot 60 jaar van wapenen worden voorzien.

Zelf moeten ze dan ter kontrole een „monsteringhe ende wapenschouwe" houden, eerst van de dorpen afzonderlik en daarna een „generale monsteringhe" van alle dorpen in hun kwartier. De schouten moeten, zodra ze zien, dat er ergens gepreekt wordt, de boeren oproepen en iedere preek beletten of verstoren.

Als de inwoners van het dorp, waar de preek plaats vond, niet sterk genoeg zijn, kunnen de schouten de klok laten luiden om hulp van de omliggende dorpen te verkrijgen.

Al deze maatregelen blijken echter de preken uit het Sticht niet te kunnen weren.

Door bemiddeling van Dirk Cater komen de utrechtse

---

1) R. Fruin, Geschiedenis der staatsinstellingen in Nederland tot den val der Republiek, tweede druk, bl. 86.

Kalvinisten in verbinding met Jan Arentsz, die in Augustus de eerste haagpreek buiten Utrecht houdt.

Gerard Brandt vertelt in zijn „Historie der Reformatie" [1]), dat Dirk Cater, burger van Amsterdam, inwoner van Utrecht, Jan Arentsz van Amsterdam had afgehaald en dat deze toen de eerste haagpreek bij Utrecht hield, buiten de Catharijnepoort, dicht bij het kasteel Vredenburg.

Wel werd er tijdens de preek uit het slot geschoten, zodat een meisje getroffen werd, maar de preek kon toch voortgezet worden.

Na de preek nodigde Dirk Cater de predikant uit in de stad te komen, veel toehoorders raadden het aan en de haagpreker gaf gevolg aan de uitnodiging en werd onthaald ten huize van vrouw van Diemen, waar Dirk Cater zijn verblijf had.

Door de vele biezonderheden, die Brandt erbij vermeldt, lijkt het verhaal aan betrouwbaarheid te winnen en de meeste schrijvers over deze tijd nemen dan ook deze mededeling van Brandt over. [2])

Is dit verhaal op zich zelf echter wel zeer waarschijnlik?

Zouden de Kalvinisten, die te Utrecht nooit zeer sterk geweest zijn en daar dan ook pas in Augustus hun eerste haagpreek hielden, nu plotseling zo overmoedig geworden zijn, dat ze voor deze haagpreek uitkozen het allergevaarlikste terrein buiten de stad, dat maar te vinden was, n.l. buiten de Catharijnepoort, onder de muren van Vredenburg?

Maar als deze haagpreek werkelik gehouden is, dan zullen we natuurlik, zo niet uitvoeriger, dan toch minstens even uitvoerige mededelingen als Brandt ons geeft, vinden bij die schrijvers, die de utrechtsche gebeurtenissen van deze tijd in den brede weergeven.

Bor, de utrechtse kroniek, de „Casus" delen ons over een haagpreek, die buiten Catharijne gehouden zou zijn, niets mee;

---

1) G. Brandt, Hist. der Reformatie bl. 329.

Brandt verwijst hier naar de Gedenkschriften van Reael f. 36; deze zijn echter voor 't grootste deel (ook dit gedeelte) verloren. Een enkel gedeelte is later terug gevonden en afgedrukt in Bijdr. en Meded. v. h. Hist. Gen, XVII, bl. 1—60.

2) H. J. Royaards, Hervorming in de stad Utrecht. (Arch. voor Kerkel. gesch. deel 16, bl. 388).

Utrechtse Kroniek. (Bijdr. en Meded. v. h. Hist. Gen. XXV bl. 26, noot 2).

Bijdr. en Meded. v. h. Hist. Gen. LIII bl. 66.

wel vermelden ze alle drie [1]) een haagpreek te Loevenhout, de 15de Augustus, een half uur ten noorden van de stad gehouden, als de eerste haagpreek buiten Utrecht.

Als er nu inderdaad een preek buiten de Catharijne-poort gehouden was, dan zou zo'n bravourstuk van de Kalvinisten toch veel meer de aandacht hebben getrokken, dan die preek te Loevenhout, een eind van de stad af.

Wat m.i. beslist, is het volgende: in 1567 en 1569 worden aan de utrechtse regering door Alva vragen voorgelegd en verwijten gedaan in verband met haar houding tijdens de troebelen. [2])

Haar houding wordt bekritiseerd zowel tijdens de preken te Kuilenburg als tijdens de preek te Loevenhout.

Van een haagpreek buiten Catharijne wordt niet gerept.

Wanneer daar werkelik een haagpreek en nog wel de eerste, gehouden was, dan zou men aan de regering dat toch zeker in de eerste plaats verweten hebben!

Verder wordt in geen enkel vonnis of verhoor een haagpreek buiten de Catharijne-poort genoemd.

Bovendien vermeldt de stadsregering in haar antwoord op de 19 artikelen, haar in 1567 door Alva voorgelegd, dat „zij nyet en weten dat vóór date van den 25 Augusty anno 66, eenighe predicanten binnen Utrecht gelogeert souden hebben geweest." [3])

Als Jan Arentsz, na de preek buiten Catharijne, op verzoek van velen werkelik binnen de stad was gekomen, zou dit feit wel algemeen bekend zijn geworden en dan zou de utrechtse

---

1) P. Bor, Oorsprongh, begin ende vervolgh der Nederlandsche oorlogen, bl. 78 (fol. 55).

Utrechtse Kroniek bl. 26.

2) Bor, bl. 216 (fol. 153). Hier zijn afgedrukt de 19 artikelen, die Alva door Jan van Lent en Anthonis van Grijspere, leden van het Hof, aan de stadsregering in 1567 had voorgelegd; het 1ste artikel luidde: „In den eersten, waerom dat men niet belet en heeft de ingesetenen der voorsz. stad Utrecht het lopen tot de nieuwe predicatiën, eerst tot Ceulenborg, daerna in 't Loevehout, en ten lesten omtrent de poort van Utrecht".

Met deze stadspoort wordt hier de Tolsteegpoort bedoeld.

Over hetzelfde onderwerp handelen de artikels VIII en IX van de eis van de prokureur-generaal tegen de stad in 1569. (Kron. v. h. Hist. Gen. XV bl. 136.

3) Dodt van Flensburg, Archief V bl. 343 art. 73.

regering deze verklaring in 1567 niet zo hebben durven afleggen.

Ik geloof, dat we veilig de gevolgtrekking kunnen maken, dat het verhaal over de haagpreek buiten de Catharijne-poort, dat alleen Brandt ons meedeelt, onjuist is.

Maar zijn al die biezonderheden, die hij vermeldt, dan ook onjuist? Integendeel, deze zijn haast alle juist, maar de „Wahrheit und Dichtung" zijn hier op een heel eigenaardige manier met elkaar vermengd.

Bij het verhaal van Brandt zijn drie afzonderlike gebeurtenissen, die ieder op een verschillend tijdstip hebben plaats gehad, verenigd tot één gebeurtenis, die zó nooit heeft plaats gehad.

De eerste haagpreek buiten Utrecht is inderdaad door Jan Arentsz gehouden, die daarvoor ook door Dirk Cater uit Amsterdam was afgehaald, maar ze werd niet gehouden buiten Catharijne, maar te Loevenhout. [1])

Na het houden van een haagpreek bij de stad is Jan Arentsz inderdaad in de stad gekomen en heeft toen zijn intrek genomen bij Dirk Cater, in 't huis van vrouw van Diemen, maar niet na het houden van zijn eerste haagpreek, maar tien dagen later, 25 Augustus, na het houden van een haagpreek buiten Tolsteeg. [2])

En eindelik hebben de utrechtse Kalvinisten werkelik getracht een haagpreek buiten Catharijne te houden, maar pas ruim twee maanden later en met negatief resultaat.

Bor verhaalt [3]), dat, toen Oranje in de stad was gekomen (19 Oktober 1566) de Kalvinisten meer moed kregen en het nu dan ook waagden een haagpreek te houden buiten de Catharijne-poort.

Er werd echter aan de preekgangers bevolen te vertrekken en toen zij weigerden, werd er uit het kasteel geschoten, waarbij waarschijnlik een of meer personen gewond werden.

De Kalvinisten gaven nu hun voornemen op en trokken af.

Deze poging wordt ook vermeld in een brief van Morillon op 3 November 1566 uit Brussel aan Granvelle geschreven [4]).

1) Utrechtse Kroniek bl. 26 en 27.

2) *Verslag van Dirk Cater aan van Wesenbeke, uitgegeven door* van Someren, Archives de la Maison d'Orange. Supplément, bl. 4 e. v.

3) Bor bl. 106 (fol. 75).

4) E. Poullet, Correspondance du Cardinal de Granvelle II bl. 71.

Tevens wordt deze gebeurtenis beschreven door Dusseldorp. Als hij van deze mislukte poging der Kalvinisten gewag gemaakt heeft, vervolgt hij: „deinde XXII Octobris Auraicus proponit" enz. [1])

We zouden hier dus uit opmaken, dat deze gebeurtenis nog vóór de 22ste Oktober heeft plaats gehad en kunnen haar op ongeveer 20 Oktober dateren.

De genoemde drie gebeurtenissen zijn dus door Brandt in zijn verhaal tot één gebeurtenis samengevoegd.

In plaats van zo stoutmoedig op te treden, dat ze onder de muren van Vredenburg een haagpreek hielden, hadden de utrechtse Kalvinisten het juist zo voorzichtig mogelik aangelegd.

Ze hielden hun eerste haagpreek niet vlak bij de stad en ook niet in het rechtsgebied van de stad, zodat ze van de stadsregering geen onmiddellik gevaar te duchten hadden.

Ze hielden hun eerste haagpreek ook niet vlak bij een dorp, zodat ze ook niet behoefden te vrezen, dat de schouten, volgens de instruktie van 27 Julie, de boeren zouden oproepen om de preek te verstoren. [2])

De eerste haagpreek buiten Utrecht vond de 15de Augustus te Loevenhout plaats, een gehucht of vlek, een half uur ten noorden van de stad [3]); dit gehucht lag ten oosten van de Vecht, in de omtrek van de tegenwoordige loevenhoutse dijk.

Deze, wel nagenoeg of geheel onbewoonde plek behoorde niet tot het rechtsgebied van de stad, maar tot dat van de proost van de kapittelkerk van Sint Jan te Utrecht. [4])

Nog in 1564 was er bij een geschil tussen deze proost en de prokureur-generaal van het Hof beslist „dat de voors. proost ende sijne officieren sullen in de heerlickheden van Mijdrecht, Wilnis, Endelsteert, Tamen, Sevenhoven ende Achtienhoven, leggende in den lande van Utrecht, hebben, behouden ende exerceeren alle jurisdictie, hoghe, middele ende laghe, in alle saecken, soo wel crimineel als civil, ende genieten ende ge-

---

1) Werken, uitgeg. door het Hist. Gen., 3de serie, I, F. Dusseldorpii Annales bl. 41.

2) Zie boven, bl. 13.

3) Utrechtse Kroniek bl. 26 noot 1.

4) Bor bl. 78 (fol. 55).

bruycken alle boeten, vruchten ende proffijten daertoe staende ende behoorende,...." [1])

Hieronder zal ook Loevenhout begrepen zijn, al wordt het, als te onbelangrijk, niet afzonderlik vermeld.

Deze eerste haagpreek werd door velen bijgewoond, niet alleen uit Utrecht, maar ook uit Kuilenburg, Vianen, Amsterdam en andere plaatsen. [2])

De raad van Utrecht was door het gebeurde geheel verrast. Zoodra hij vernomen had, dat een groot aantal personen de preek bijwoonde, waarvan bovendien nog velen gewapend waren, begreep hij wel, dat het verstoren van de preek onmogelik was.

Bovendien ondervond de raad van de schout, Dirk van Zuilen, al zeer weinig medewerking.

Toen men hem meedeelde, dat er te Loevenhout gepreekt werd, antwoordde hij: „wordt aldaer gepreekt, dat is buyten mijn jurisdictie" en daarop verliet hij de stad. [3])

De raad vaardigde nu de eerste burgemeester Herman van de Vecht en de substituut-schout Jacob de Ridder af naar de bevelhebber van Vredenburg, Godefroy van Erpt, heer van Warenborch, om hem de toestand mee te delen en tevens zijn advies te vragen.

De bevelhebber van Vredenburg en de raad waren geheel onafhankelik van elkaar.

De bevoegdheid van Warenborch beperkte zich tot het kasteel en de raad had geen macht over het kasteel.

Warenborch was tevoren edelman en hofmeester van de prins van Oranje geweest en was ook door hem tot kommandant van Vredenburg benoemd.

De raad en trouwens ook de centrale regering te Brussel wantrouwden hem steeds en vreesden, dat hij zich nog eens bij de tegenstanders van de regering zou aansluiten.

Veel steun ondervonden de afgevaardigden ook tans niet van hem; hij gaf hun alleen de raad maar goed de stadspoorten te bewaken. [4])

---

1) Rijksarch. Utrecht, Inventaris der Handschriften no. 331.

2) Bor bl. 78 (fol. 55).

3) Kron. v. h. Hist. Gen. XIV bl. 270, volgens de verklaring van de domdeken.

4) Dodt van Flensburg, Archief V bl. 340 art. 32.

Het enige wat de raad deed, was dan ook het sluiten van de stadspoorten, die tot 's middags één uur dicht gehouden werden; daarna werd alleen het klinket geopend om alle ongewenste vreemdelingen te kunnen weren en alleen de eigen burgers binnen te laten. [1])

Toen deze eerste haagpreek zo geheel ongestoord verlopen was, kregen de utrechtse Kalvinisten meer moed en de volgende Zondag, 18 Augustus, werd er weer gepreekt, nu binnen het rechtsgebied van de stad, buiten de Tolsteegpoort, in de boomgaard van de landkommandeur van de duitse orde. [2])

De schrijver van de utrechtse kroniek, die als Rooms-Katholiek de protestanten niet welgezind is, deelt mee, dat deze preek en de volgende van 24 Augustus geleid werden door „eenen verlopen monninck van Middelborch, geboren sijnde van Utrecht, Schelen Gerrit genaempt...." [3])

Ook in de Sententiën van Marcus wordt deze persoon alleen Gerardt alias Scheel Gritken, of Gerrit alias Scheel Gerrytgen genoemd. [4])

Waarschijnlijk is deze predikant dezelfde als Gerardus van Kuilenburg. [5])

Ook deze wordt alleen met zijn voornaam genoemd of tevens naar zijn standplaats.

Deze Gerardus van Kuilenburg is later ook weer korten tijd te Middelburg predikant en brengt na 1572 het grootste deel van zijn verder leven in Zeeland, vooral in Zierikzee, door [6]), dus in dezelfde provinsie, waar „schele Gerrit" als monnik gewoond had.

Hij wordt ook vereenzelvigd met Gerardus, predikant te Vianen. [7])

---

1) t. a. p. bl. 342 art. 53.
2) Utrechtse Kroniek bl. 27.
3) t. a. p. bl. 27 en 28.
4) Marcus, Sententiën bl. 29, 156 en 161.
5) Zie boven bl. 10.
Bijdr. en Meded. v. h. Hist. Gen. LIII bl. 96 noot 3.
6) Bijdragen tot de geschiedenis der Evangelisch-Luthersche Kerk in de Nederlanden, verzameld door J. C. Schultz Jacobi en F. J. Domela Nieuwenhuis. II bl. 123 en 124.
7) Bijdr. en Meded. v. h. Hist. Gen. LIII bl. 96 noot 3. Of deze Gerardus echter „predicant van den machtigen heer van Brederode" geweest is, zoals door zijn tijdgenoot P. Bloccius, schoolmeester te Leiden, vermeld wordt, blijft onzeker en wordt nergens bevestigd.

Inderdaad bekent Maximilien de Blois Cocq de Neerynen in zijn verhoor: „que le ministre Gérard, natif d'Utrecht, s'était trouvé à Vianen." [1]) Dit „natif d'Utrecht" stemt weer met de utrechtsche kroniek overeen.

Deze haagpreek van 18 Augustus werd dus waarschijnlik geleid door Gerrit van Kuilenburg, die reeds door verscheidene Utrechtenaars tijdens zijn preken te Kuilenburg gehoord was. [2])

Op deze zelfde 18de Augustus riep de raad van Utrecht, volgens de missive van Margaretha van de 21ste Julie [3]) enkele voorname burgers op om met hem mee te beraadslagen. Weer wordt er over gesproken, of men door het sluiten van de poorten het preken bij de stad niet kon tegengaan; men zou tenminste de utrechtse burgers op deze wijze kunnen verhinderen de preken bij te wonen.

Maar men vreesde, dat dan de Kalvinisten, vooral die uit de andere plaatsen, die de haagpreken bij de stad bijwoonden, zich zouden wreken en de vele kloosters buiten de stad zouden plunderen.

Bovendien, het gehele platte land van het Sticht en de onbeschermde voorsteden van de stad buiten de Wittevrouwen-, de Tolsteeg- en de Catharijnepoort liepen dan gevaar geplunderd te worden. [4])

De uitgebreide raadsvergadering besloot dus om, zooals tot nu toe gebeurd was, alleen het klinket van de poorten te openen, maar tevens om goed toe te zien, wie van de eigen burgers ter haagpreek ging; misschien zou dit nog enkelen afschrikken.

Alle maatregelen, die door de raad en het Hof van Utrecht genomen waren om de preken uit het Sticht te weren, waren tot dusverre mislukt.

In Junie en Julie had men niet kunnen beletten, dat de burgers de kalvinistiese godsdienstoefeningen in naburige gewesten bijwoonden.

Midden Augustus had men de haagpreek bij de stad moeten toelaten. Toen werd de toestand in de stad kritiek door de

1) E. Poullet, Corresp. du Card. de Granv. II bl. 651.
2) Zie boven bl. 10.
3) Rijksarch. Utrecht, Arch. der Prov. Utr. no. 223.
4) Bor bl. 78 (fol. 55).

verontrustende tijdingen, die uit de zuidelike Nederlanden kwamen.

Midden Julie had het Compromis vergaderd in het luikse gebied, in Sint Truyen.

Het verzoek van de konsistories en kalvinistiese kooplieden om bescherming, was door de verbondenen toegestaan, maar tot een nadere samenwerking met de Kalvinisten was het nog niet gekomen.

Uit vrees, dat de verbonden edelen van Sint Truyen naar Brussel zouden optrekken, had Margaretha aan Oranje en Egmond verzocht, met het Compromis in onderhandeling te treden en een tocht naar Brussel te voorkomen.

De 18de Julie waren Oranje en Egmond te Duffel en onderhandelden zij met de afgevaardigden van de verbonden edelen.

Ze wezen de afgevaardigden op hun plicht om het volk gehoorzaam te doen blijven aan de koning en hen te vermanen, dat zij de preken zouden nalaten.

De verbondenen geven echter in het eind van deze maand openlik aan Oranje en Egmond te kennen, dat ze aan de Kalvinisten godsdienstvrijheid beloofd hadden en dat zij zelf zich al van buitenlandse steun hadden voorzien. Ze zien echter ook ditmaal van een gewelddadig optreden af en besluiten nogmaals een smeekschrift aan de landvoogdes aan te bieden.

Ze vragen hierin, of Margaretha aan Oranje, Egmond en Hoorne zou willen bevelen hen in bescherming te nemen en met raad en daad bij te staan.

Tevens bevelen ze een verzoekschrift van de konsistories aan, waarin verzocht werd, dat de edelen, altans voorlopig, zich met de Kalvinisten zouden mogen verbinden, om zo te verhinderen, dat de godsdienstvrijheid belemmerd werd.

In het eind van Julie vertrok Lodewijk van Nassau met twaalf edelen naar Brussel om dit smeekschrift aan te bieden.

De gehele politieke toestand werd echter plotseling veranderd door een grote volksbeweging, die nog in Julie in West-Vlaanderen begon en zich spoedig over de gehele Nederlanden uitbreidde.

In West-Vlaanderen was men begonnen eerst de beelden aan de weg, later die in de kerken te vernielen. Snel breidde de beeldenstorm zich uit.

De regering had juist weinig troepen tot haar beschikking en kon niet ingrijpen.

Oranje wist de toestand in Antwerpen nog te beheersen, maar moest 19 Augustus, op herhaald verzoek van de landvoogdes, naar Brussel vertrekken. Toen kwam het ook in Antwerpen tot onlusten en de volgende dagen werden er de beelden in de voornaamste kerken vernield.

De berichten over de beeldenstorm in Vlaanderen en vooral over die te Antwerpen deden hier in het noorden de onrust en spanning toenemen.

In Amsterdam kwam het de 23ste Augustus tot een uitbarsting.

Gerard Brandt verhaalt [1]), hoe in de morgen van de 23ste Augustus enkele kooplieden aan de burgemeesters van Amsterdam het gebeurde te Antwerpen meedeelden. Deze, bevreesd, dat in hun stad iets dergelijks zou plaats hebben, gaven toen terstond aan de geesteliken bevel, dat ieder van hen het kostbaarste, dat er in hun kerken en kloosters was, in veiligheid moest brengen.

De geesteliken voerden dit bevel echter zeer onvoorzichtig uit, n.l. midden op de dag, juist toen de ambachtslieden van hun werk naar huis terugkeerden.

Deze zagen nu, hoe de geesteliken de bezittingen van hun gilden over straat droegen.

Enkelen ontnamen hun de gildenstukken en brachten ze weer in de kerk. Anderen liepen de kerk binnen om te zien, of de bezittingen van hun gild nog aanwezig waren.

Het werd in de kerken steeds rumoeriger en in de middag begon men de beelden in de kerken te vernielen.

Iets dergelijks zien we de volgende dag nu ook in Utrecht gebeuren. Ook hier was, omstreeks 23 Augustus, bekend geworden, dat in Vlaanderen en Brabant de beelden gebroken waren, zonder dat de regering er ook maar iets tegen had kunnen doen.

Bovendien kwam het gerucht binnen de stad, dat een aantal gewapende Kalvinisten, tot 8000 toe, het land afliep om de kerken en kloosters te vernielen. [2])

---

1) G. Brandt, Historie der Reformatie bl. 356 e. v.

2) Bor bl. 90 (fol. 63).

De 24ste Augustus begonnen hier de ongeregeldheden, nog zeer onverwachts, pas tegen de avond.

's Morgens was weer, evenals de 18de, door Gerard van Kuilenburg, buiten Tolsteeg, in de boomgaard, gepreekt.

Na het houden van de morgenpreek vertrok de haagpreker per schuit naar Vianen.

De jutfaasse edelman, Adriaen de Wael van Vronesteyn, deelt hierover nog iets mee.

Hij was het type van een utrechts landjonker van zijn tijd; hij verliet nooit ongewapend zijn huis; als hij te paard uitreed was hij steeds voorzien van een stuk of vier geweren en enkele jachtsperen, zelfs begaf hij zich nog gewapend naar de herberg of naar zijn land om de arbeiders te kontroleren. [1])

Hij behoorde tot de leden van het Compromis; later vertelde hij, dat hij tijdens de aanbieding van het smeekschrift toevallig te Brussel was en toen, „wel bij drancke wesende", het smeekschrift mede ondertekend had; in elk geval was hij een goed Katholiek. [2]) Hij was joviaal in de omgang, ook met gewone burgers, bij velen populair en niet zonder invloed, een Brederode in miniatuur.

De Wael was juist tegen de middag van 24 Augustus te Jutfaas op de brug over de Vaartse Rijn met enkele edelen in gesprek, toen hij vernam „dat die predicant van de sectarissen, die doen buyten Tollesteechpoorte voor buyten Utrecht gepredict hadde, aldaer quaem aenvaeren mit een schuyt van Utrecht naer Jutphaes omme voorts deur te vaeren naer Viaenen." Deze edelen blijven nu nog wat wachten, tot ze de predikant zien voorbij varen. [3])

Dat dit werkelik „schele Gerrit" was, zoals de utrechtse kroniek vertelt, blijkt wel uit de mededeling van de koster van Jutfaas, Mattheus van Woerden, die ook op de brug stond te kijken en zich de haagpreker liet aanwijzen: „ende die mij gewesen worde, was een scheel man...." [4])

De utrechtsche Kalvinisten, gesterkt door de tijdingen uit het zuiden, besloten van de algemene onrust partij te trekken

---

1) Bijdr. en Meded. v. h. Hist. Gen. LIII bl. 94 en 95, art. 25 en 27.
2) t. a. p. bl. 74—81, en bl. 90 en 91, art. 5 en 6.
3) t. a. p. bl. 96.
4) t. a. p. bl. 159.

en te vragen, of nu voortaan ook binnen de stad mocht gepreekt worden.

Na de morgenpreek begaven zich enkele afgevaardigden naar het stadhuis en verzochten de tweede burgemeester, Johan Bol, te spreken.

Aan hem deelden ze mee, dat de Kalvinisten twee kerken in de stad begeerden, om daar hun godsdienstoefeningen te houden.

De raad was niet bijeen; alleen de heren van de wet, d.w.z. de schout en schepenen, waren op het stadhuis.

Met hen overlegde de burgemeester wat hij moest antwoorden; men besloot vóór alles tijd te winnen en aan de Kalvinisten werd geantwoord, dat het gerecht niet bevoegd was over deze zaak te beslissen, maar dat de volgende dag de raad zou vergaderen, die dan hun verzoek in behandeling zou nemen. [1])

Alles scheen nu verder rustig te verlopen.

In de middag werd weer buiten Tolsteeg gepreekt.

Na de preek vertrok de haagpreker en werd tot Jutfaas door een dertigtal gewapende Kalvinisten uitgeleide gedaan. [2])

Bij Jutfaas keerden deze terug, gingen gezamenlik de stad bij de Tolsteegpoort weer binnen en liepen verder de wal af naar de Geertekerk toe.

Toen ze nog maar even in de stad waren, zagen ze enkele leden van de gilden, die de beelden en gedeelten van de altaren uit de Geertekerk droegen. [3])

Waarschijnlik had de stadsregeering, evenals te Amsterdam, ook hier in 't geheim last gegeven, om de kostbaarste stukken al vast uit de kerken in veiligheid te brengen.

Ook de mededeling van Dirk Cater, dat tijdens de beeldenstorm te Utrecht niet beschadigd werden „ornamenten, lijwaert (lijwaet) ofte silver, dat was al uut (de) kerken ghenoemen" [4]), wijst in deze richting.

Er speelt zich dan ongeveer hetzelfde af, als te Amsterdam de vorige dag gebeurd was.

---

1) Casus.

2) Marcus, Sententiën, bl. 352. Vonnis van Philippus Evertsz.

3) Bijdr. en Meded. v. h. Hist. Gen. LIII bl. 214. Verklaring van Philippus Evertsz.

4) Van Someren, Archives de la Maison d'Orange. Supplément, bl. 8.

De uit Jutfaas gekomen Kalvinisten werden door het gebeurde geprikkeld.

Ze wilden de kerk binnen om te zien wat er al uitgedragen was.

Ze trachtten met geweld van de koster een sleutel te krijgen om in de kerk te komen. [1])

Deze stond echter nog open; ze begaven zich binnen de kerk en weldra begonnen enkelen de beelden en krusifixen in de kerk te vernielen. [2])

Alles wijst hier op een spontane, niet voorbereide daad.

Zodra schout en schepenen het vernamen, zonden ze enkele stadsdienaars. Toen deze de kerk binnen kwamen, waren de daders echter al verdwenen. [3])

Ook na deze beeldenstorm ging men in deze kerk voort met het in veiligheid brengen van de kostbare voorwerpen. De kerkmeester Alert Mouthaen verklaarde later „dat hij, getuyge, ende andere goede naebueren, naedien die kerckschenders uuyte kercke van tsunte Geertruidt gescheyden waren, uuyte kercke voorsz. doen brengen heeft, namentlicken op Sonnendach ende Manendach daernae volgende, alle ornamenten, goudt ende sulver ende voerts alletgeene moegelick was te doen." [4])

De volgende dag, Zondag 25 Augustus, vergaderde de raad reeds vroeg op het stadhuis.

De afgevaardigden van de Kalvinisten verschenen daar weer en herhaalden het verzoek van de vorige dag, terwijl ze er tevens bijvoegden „dat haerlieden gemeenten gesloten waeren om die afgriselicheit van de beelden uut den kercken te doen, mede seggende, dat sij sulcx souden doen sonder imant aen sijn persoen te vercorten ende haerlieden kerckengoederen ende juwelen souden sij brengen in des gerechts bewaeren...." [5])

---

1) Bijdr. en Meded. v. h. Hist. Gen. LIII bl. 212. Verklaring van Gerrit Claesz.

2) t. a. p. bl. 214.

3) Dodt van Flensburg, Archief V bl. 244, art. 84—85.

4) Bijdr. en Meded. v. h. Hist. Gen. LIII bl. 169, Verklaring van Alert Mauthaen.

5) Dodt van Flensburg, Archief V bl. 347 art. 142—143. Zie tevens N. van der Monde, Tijdschr. voor geschiedenis enz. van Utrecht. 8ste jaarg. bl. 124 e. v.: P. J. Vermeulen, Beeldenstorm te Utrecht.

De raad was echter nog onvoltallig en een van de leden antwoordde, dat ze nog niet sterk genoeg waren om over deze zaak te beslissen, waarop door een van de Kalvinisten met de bekende scherts geantwoord werd: „eet ham met mostaert, soo wert ghij sterck." [1])

De beslissing werd uitgesteld tot 11 uur.

Intussen zond de raad als zijn afgevaardigden de eerste burgemeester Herman van de Vecht met de raadsleden Johan Taets van Amerongen en Hendrik de Voocht van Rijnevelt naar Warenborch, de kommandant van Vredenburg, en naar de president van het Hof om hun raad in te winnen.

Warenborch verklaarde „gheen ander bevel te hebben, dan zijn huis te bewaren...." [2])

Toen de afgevaardigden hem dan vroegen, wat voor steun ze van het kasteel verwachten konden, antwoordde hij: „dat hij last hadde zijn huys te bewaren ende der stadts saecken hem nyet te onderwinden, ende dat, kost hij dienst doen myt raet, hem gevuechtelijck zoude laten vinden; ende dat hij noch onlancx brieven ontfangen hadde van den Prince van 't huys wel te bewaren, sonder mentie te maken van de stadt...." [3])

De president van het Hof bleek afwezig; als waarnemend president fungeerde Willem van Diemen, die in zijn huis met enige leden van het Hof beraadslaagde.

Deze raadde in ieder geval af om geweld tegen de Kalvinisten te gebruiken en vond het desnoods beter om twee kerken aan hen af te staan, dan dat er een „bloetstortinge" zou plaats hebben. [4])

Overeenkomstig de missive van 21 Julie riep de raad weer „veel van de besten, edelen ende rijcke borgers" op, om mee te beraadslagen over het voorstel van de Kalvinisten. [5])

Deze hadden die morgen buiten Tolsteeg weer hun morgen-

---

1) Bor bl. 90 (fol. 64).

2) Dodt van Flensburg, Archief V bl. 347 art. 145.

3) Kron. Hist. Gen. XIV bl. 265. Verklaring van Johan Taets van Ameronghen, Herman van de Vecht en Hendrik de Voocht van Rijnevelt over Warenborch.

4) t. a. p. Verklaring van J. T. van Ameronghen en Hendr. de V. van Rijnevelt over W. van Diemen. Zie tevens: Dodt van Flensburg, Archief V, bl. 348 art. 149.

5) Dodt van Flensburg, t. a. p. art. 151.

dienst gehouden. Dirk Cater had reeds vroeg Jan Arentsz. uit Den Haag binnen Utrecht gebracht [1]) in het huis van vrouw van Diemen [2]), en daarna waren ze naar buiten Tolsteeg gegaan, waar Jan Arentsz de haagpreek hield. [3])

In de stad was men intussen bevreesd, dat het na de preek tot onlusten zou komen.

Adriaan de Wael was die morgen van Jutfaas naar Utrecht gekomen. Hij had bij de Tolsteegpoort gezien hoe „aldaer in eenen bomgaert, deun aen den wech geleeghen,.... gepredict worde," [4]) en was vervolgens de stad binnen gekomen.

Daar vernam hij nu, dat men bang was, dat de Kalvinisten na de preek de kerken zouden plunderen. De vrouw van zijn prokureur klaagde tegen hem: „Och Joncker, ghij en hebt in lange nyet binnen geweest; die spraecke gaet alhier, dat men, als die preecken uuyt es, alle kercken ende goodtshuysen voorts aen stucken slaen soude...." [5]) Het komt dan ook inderdaad tot onlusten.

Na het eind van de preek komen de Kalvinisten, ook die uit andere plaatsen dan Utrecht, die de preek bijgewoond hebben, in de stad en begeven zich, gewapend, naar het Maria-kerkhof, om daar het antwoord van de stadsregering af te wachten. [6])

Om 11 uur verschenen de afgevaardigden van de Kalvinisten op 't stadhuis om het antwoord van de, nu uitgebreide, raadsvergadering te horen. [7])

---

1) Dirk Cater verklaarde later, dat hij de week vóór 25 Augustus niet in Utrecht geweest was. (Van Someren, Archives de la Maison d'Orange, Supplément, bl. 4).

In ieder geval staat vast, dat hij de 24ste Augustus niet in de stad aanwezig was, daar hij de avond van de 23ste uit Haarlem naar den Haag was vertrokken (Corpus Iconoclasticum I, bl. 70 e. v.) en pas de morgen van de 25ste uit den Haag in Utrecht kwam. De mededeeling van H. J. Royaards, dat Dirk Cater de morgen van 24 Augustus, als afgevaardigde van de Kalvinisten, op het stadhuis verscheen, is onjuist. (Arch. voor Kerkel. gesch. door Kist en Royaards, XVI, bl. 397).

2) Elizabeth van den Kercke, weduwe van Adam van Diemen (Marcus, Sententiën, bl. 325).

Dirk Cater, die met een nicht van haar getrouwd was, logeerde er tijdens zijn verblijf te Utrecht. (G. Brandt, Historie der Reformatie, bl. 329).

3) Van Someren, Archives de la Maison d'Orange, Supplément, bl. 4.

4) Bijdr. en Meded. v. h. Hist. Gen. LIII bl. 99.

5) t. a. p. bl. 101.

6) Utrechtse Kroniek bl. 30.

7) Dodt van Flensburg, Archief V, bl. 348 art. 153.

Deze zette de gewone taktiek voort en zocht slechts tijd te winnen.

Ze zag wel in, dat ze op dat oogenblik machteloos was. De stadsregering beschikte over geen gewapende macht om de Kalvinisten weerstand te bieden. Ook was men bezorgd over de houding, die Warenborch zou aannemen. Misschien had toen reeds Dirk Cater, na op het kasteel geweest te zijn, tot de Kalvinisten gezegd „dattet huys voer heurluyden was," waardoor hij de indruk gaf, dat Warenborch hem zo juist alle steun beloofd had, wat intussen geheel onjuist was; Warenborch deelt later dan ook mee, dat Cater alleen maar „met een lose boetscappe, ten tijden als boven, bij hem gecomen es, hem van de vrouwe van Wijngaerden een boetscap doende van begraevenisse ende anders nyet." [1])

De stadsregering stond dus machteloos en trachtte alleen nog wat tijd te winnen door aan de kalvinistiese afgevaardigden het volgende voorstel te doen.

Ze deelde mee, dat het niet in haar macht stond om kerken in te ruimen, maar dat ze het verzoek daartoe wilde overbrengen aan de landvoogdes en Oranje. [2])

Hierom vroeg ze nu een uitstel van acht dagen; de Kalvinisten moesten dan beloven in deze tijd geen kerken meer te schenden. [3])

De afgevaardigden lieten zich overreden, maar zeiden, in deze zaak niet te kunnen beslissen zonder toestemming van de andere Kalvinisten, die op het Mariakerkhof vergaderd waren.

Ze vroegen nu, of enkelen uit de raad met hen mee willen gaan, om dit voorstel zelf aan de Kalvinisten mee te delen.

Als afgevaardigden gaan met hen mee burgemeester Johan Bol, de raadsleden Paulus van Blockhoven en Jacob van Asch en tevens, op verzoek van de kalvinistiese afgevaardigden, Johan van Renesse, heer van Wulven en Wilp [4]); deze laatste, lid van 't Compromis en gematigd Kalvinist, was geen lid van de raad, maar was die morgen met andere burgers opgeroepen

---

1) Kron. Hist. Gen. XIV, bl. 264 en 265.
2) Dodt van Flensburg, Archief V, bl. 348 art. 153.
3) t. a. p. art. 155.
4) t. a. p. bl. 349, art. 157.

om mee te beraadslagen [1]); dat de raad ook al een of meer Kalvinisten opriep, is wel een bewijs voor de grote vrees, die hij koesterde voor het optreden van de heftige Kalvinisten.

De eerste burgemeester, van de Vecht, maakte geen deel uit van deze afvaardiging, hij hield zich waarschijnlik met opzet op de achtergrond, omdat hij bij de Kalvinisten zeer gehaat was.

Even voor de aankomst van de afgevaardigden op het Mariakerkhof had de Maria-kerk reeds gevaar geloopen om geplunderd te worden. [2])

Als deze afgevaardigden echter aankomen en tevens beloven, dat de Minnebroeders en Predikheren, die overal om hun fel ijveren tegen de protestanten gehaat werden, rustig in hun kloosters zouden blijven en niet mochten preken of dienst doen, stemmen de aanwezige Kalvinisten toe in het gevraagde uitstel van acht dagen en sluiten een akkoord, waarin ze bij handslag aan burgemeester Bol beloven in de tijd van acht dagen geen kerken of kloosters te verwoesten. [3])

De afgevaardigden keerden nu terug naar de raad en deelden deze geruststellende tijding mee, waarop de raad uiteenging. [4])

Desondanks zou de dag niet verlopen zonder dat het tot beeldstormerij kwam. Veel Kalvinisten bleken ontevreden over het gesloten verdrag; ze vreesden, dat op deze manier hun verzoek tot het inruimen van kerken nooit ingewilligd zou worden en meenden, dat ze alleen met geweld iets konden bereiken.

Het werd op het Mariakerkhof weer rumoeriger en de Mariakerk liep weer gevaar om geplunderd te worden. Zodra Adriaan de Wael, die nog in de stad was, dit vernam, begaf hij zich er terstond heen.

---

1) Bor bl. 90 (fol. 64).

2) Bijdr. en Meded. v. h. Hist. Gen. LIII bl. 103 art. 67.
De Mariakerk is de enige kapittelkerk, die gevaar gelopen heeft om geplunderd te worden. Deze kapittelkerk lag dan ook het minst beschermd. De St. Jan en de St. Pieter waren, altans voor het grootste gedeelte, omgeven door een gracht of een muur, terwijl de overige kapittelkerken, de Dom en de St. Salvator, niet zo gemakkelik te bereiken waren. De vier parochiekerken (de Buurkerk, de St. Jacob, de St. Nikolaas en de Geertekerk) daarentegen lagen geheel onbeschermd en zijn dan ook alle geplunderd.

3) Dodt van Flensburg, Arch. V, bl. 349 art. 158 c. v. Bor, bl. 91 (fol. 64).

4) Dodt van Flensburg, Arch. V, bl. 349, art. 161—163.

Later stelt hij het in zijn defensie voor, alsof de plundering van deze kerk alleen door hem voorkomen is. [1])

De plundering van andere kerken werd echter niet voorkomen. Vooraanstaande Kalvinisten namen de leiding en een grote menigte begaf zich naar de voornaamste parochiekerk, de Buurkerk, om hier, ondanks het pas gesloten verdrag, het vernielingswerk te beginnen.

Alles gebeurde hier met overleg, niet spontaan.

De utrechtse Kalvinist, Jan van Amerongen, een slotenmaker en als zoodanig in stads dienst [2]), wees de beeldenstormers den weg [3]) en de deur werd door hem [4]) of zijn zoon [5]) opengebroken, waarna de beeldenstormers de kerk binnen gingen. Toen de beelden in deze kerk gebroken waren en de Kalvinisten de kerk verlaten hadden, werd de deur door Jan van Amerongen toegesloten. [6])

Tot nu toe waren de leiders erin geslaagd werkelik leiding te geven; na de plundering van deze kerk werd het gepeupel echter de baas.

De beeldenstormers schijnen zich na het plunderen van de Buurkerk verdeeld te hebben, want, terwijl alle berichten over de beeldenstorm de Buurkerk als eerst geplunderde kerk vermelden, noemen ze de volgende geplunderde kerken telkens in een andere volgorde. [7])

Hieruit zou men kunnen afleiden, dat er geen bepaalde volgorde in het plunderen der overige kerken geweest is, maar dat deze gelijktijdig door verschillende groepen van beeldenstormers zijn bewerkt.

---

1) Bijdr. en Meded. v. h. Hist. Gen. LIII bl. 106, art. 80 e. v.

2) Deze moet niet verward worden met Jan Taets van Amerongen, lid van de raad.

3) t. a. p. bl. 205.

4) Utrechtse Kroniek bl. 31 en 32.

5) Bijdr. en Meded. v. h. Hist. Gen. LIII bl. 205.

6) t. a. p. bl. 208.

7) Dodt van Flensburg, Archief V bl. 349 art. 166: „ende hebben dezelve met grote furiën gespolieert, alzoe yerst die Buyr-Kerck ende näederhant die Predicker-, Minnebroeders- ende Ste Jacobs Kercken". Utrechtse Kroniek bl. 31 en 32 vermeldt eerst de plundering van de Buurkerk, „treckende soe voorts .... naer St. Jacops Kercke, ende vandaer nae den Minderbroeders ende Predikerbroeders, ..."

Bor bl. 91 (fol. 64) „en hebben de Buyrkerke en Sint Jacobs Kerke .... mitsgaders de Predikers en Minrebroeders Kerken gespolieert, ..."

We kunnen hier dan iets dergelijks konstateren als van Roosbroeck doet bij Antwerpen: „daerbij, een zeker opzet kan ook niet geloochend worden in de orde, waarmede alles is geschied: eens de beelden in de kathedraal verwoest, verdeelen de stormers zich in groepjes van 8 tot 10 man en verspreiden zich in al de kerken en kloosters." [1])

Na de Buurkerk dan worden nog de Sint Jacobskerk en de kloosters van de Minnebroeders en Predikheren geplunderd.

Alle leiding is hier zoek en het gepeupel is de baas. Vooral in de kloosters wordt heel erg huis gehouden. De kloosterbibliotheken worden mee verbrand en om de brand nog meer aan te wakkeren, wordt alle boter en olie, die daar aanwezig is, mee in het vuur gesmeten. [2])

Zodra de burgemeesters de verontrustende berichten ontvangen hadden, dat de Kalvinisten, ondanks het gesloten akkoord, de Buurkerk plunderden, hadden ze zich terstond naar het stadhuis begeven en de substituut-schout (de schout zelf was uit de stad), de schepenen, raadsleden en enkele edelen en burgers op het stadhuis ontboden. [3])

Toen de burgemeesters vernomen hadden, dat Jan van Amerongen, die, zooals reeds vermeld werd, als slotenmaker in stads dienst stond, de beeldenstormers in de Buurkerk steunde, deden ze hem meermalen bij zich op het stadhuis ontbieden, echter zonder gehoorzaamd te worden. [4])

Men zag geen kans de plundering tegen te gaan, men vreesde zelfs een aanval op het stadhuis en men beperkte zich er toe, om voor de verdediging van 't stadhuis te zorgen. De dekens van de gilden werden ontboden en kregen het bevel met een aantal van de gildebroeders, die het best te vertrouwen waren, het stadhuis te bewaken.

Een aantal raadsleden, edelen en gewone burgers begaven zich ook gewapend naar het stadhuis, waar ze die gehele nacht, met een deel der gilden, tot 160 man toe, waakten. [5])

De nacht verliep rustig.

---

1) R. van Roosbroeck. Het wonderjaar te Antwerpen bl. 36.
2) Utrechtse Kroniek bl. 32.
3) Dodt van Flensburg, Archief V, bl. 349 art. 167—168.
4) Bijdr. en Meded. v. h. Hist. Gen. LIII bl. 206—207.
5) Dodt van Flensburg, Archief V bl. 350 art. 171—172.

Alleen Dirk Cater deelt later aan Wesenbeke mee, dat die nacht een plundering van den Dom alleen door zijn ingrijpen werd voorkomen [1]), maar de mededeelingen, die hij verstrekt, zijn lang niet altijd betrouwbaar. [2])

Vroeg in de morgen van de 26ste Augustus begonnen de onlusten weer.

Aan de voorgevel van de Maria-kerk stond een beeldengroep, uit drie beelden bestaande; een daarvan was de vorige avond reeds stuk gesmeten. [3])

Tussen vijf en zes uur in de morgen van 26 Augustus begonnen de Kalvinisten zich weer op het Maria-kerkhof te verzamelen en vernielden de twee nog overgebleven beelden. [4])

Ook de Mariakerk zelf liep weer gevaar geplunderd te worden.

De Wael, die 's morgens weer in de stad gekomen was, werd juist „gebarbiert" toen men hem meedeelde „dat die beeldestormers weder vergadert waeren op Sinte Marienplaetse ofte kerckhoff ende dat die spraecke ginck, dat zij Sinte Marien ende die andere ongeschende kercken voorts opslaen, aen stucken smijten, ende vernyelen wouden."

Zo gauw mogelik begaf hij zich met zijn broer en enkele dienaars naar het Mariakerkhof. [5])

Vóór de kerk zag hij de Kalvinisten dreigend staan en onder hen merkte hij op Gerrit van Renesse [6]) en Jan van Renesse, heer van Wilp. [7])

1) Van Someren, Archives de la Maison d'Orange. Supplément bl. 5.

2) Zo beweert hij bijv. t. a. p. bl. 7: „Godt sij mij ghet[uyghe] ende salt altijt met hondert ende hondert ghetuygen doen war maecken dat ick het beeldestormen teghen gheweest [ben] en [ick] mach wel met de warhijt segg[hen], sonder mij te beroemen, [dat] sonder mij al[le] kercken ende cloosters souden, ick meenne de beelden, souden ghebroecken gheweest hebben", hetgeen kennelik een onwaarheid is, daar het vaststaat, dat Cater een der leiders van de beeldenstorm is geweest.

3) Bijdr. en Meded. v. h. Hist. Gen. LIII bl. 165; verklaring van Oth Petersz, Koster van de S. Maria Kerk.

4) t. a. p. bl. 165—166.

5) t. a. p. bl. 106—107.

6) Gerrit van Renesse, raadsheer in het Hof van Utrecht. Hij was lid van het Compromis. Zijn zoon Jan van Renesse trad later in dienst van Brederode. Voor de genealogie der van Renesse's zie Bijdr. en Meded. v. h. Hist. Gen. LIII bl. 108 en 109.

7) Jan van Renesse, heer van Wulven en Wilp, was een neef van de

De Wael zelf geeft later in zijn Defensie, die hij in zijn gevangenschap opstelde, een zeer levendig verslag van 't geen zich hier dan afspeelt.

Als hij heeft verteld, dat hij op het Mariakerkhof is aangekomen en daar de beeldenstormers bijeen ziet „omme heure quaet voornemen teffectueren", vervolgt hij: [1])

„Twelck ziende, hij, gevangen, heeft tzegens heer Gerrit van Rhenesse ende die heere van Wulp geseyt met luyder stemmen ende toornegen moede: „Hoert ghij, Gherrit van Rhenesse, ende ghij, heer van Wulp — — meede neemende heer Gherrit van Rhenesse bij den arm — — wat laet ghij uluyden duncken, ick ben een mede geweest, die onderteyckent heeft [2]), maer nyet tot deeze dinghen als ghij beghint.

Ende mitsdyen die heere van Wulp wechgaende, heeft hij, gevangen, die heere van Wulp wederom — — hem bij zijn mantel grijpende — — geroupen, seggende: „t En es aldus nyet geseyt! [3]) Zyet, daer staet die kerck, die keyseren ende bisschoppen geffondeert hebben [4]), die van uwen noch die mijnen nyet gecommen en zijn, ende anderen kercken ende cloosteren, daer wij onse vrunden en maegen inne hebben!" Nemende voorts zijn hoet van zijn hooft, die onder die voet werpende, tredende die zelve met voeten, seggende daerbij: „Ghij en sult die kercken nochte cloosteren nyet beschadighen nochte vernyelen, all zoudet mij mijnen hals ende caelen cop costen", ende meer dyergelijcke verbolghen ende scheldighe woorden.

Seggende voorts: „En maect ghij, crijter — meenende heer Gerrit van Rhenesse — gheen meer woorden off ick slae u aen den hals!", hebbende zijn vuyst opgheheeven. Seggende voorts tzeegens die andere: „Is dit u religie ende confessie? Ghij hebt gedaen ende doet als een hoop schellemen, het zal u

---

in de vorige noot genoemde Jan van Renesse. Hij bewoonde een huis van het Kapittel van St. Jan aan de Drift, waar Oranje tijdens zijn verblijf te Utrecht van 19 Oktober tot 14 Desember 1566 zijn intrek nam. S. Muller, Oude Huizen te Utrecht bl. 36 e. v.

1) Bijdr. en Meded. v. h. Hist. Gen. LIII, bl. 108 e. v.

2) Hij bedoelt, dat hij het Compromis ook onderteekend had.

3) Adriaen de Wael bedoelt te zeggen: een dergelijk bedrijf is niet de strekking geweest van het Compromis. [Overgenomen noot 1 bl. 109 t. a. p.]

4) Hier wordt gedoeld op de stichting van de St. Marie door Keizer Hendrik IV en bisschop Conrad in 1081. [Overgenomen noot 2 bl. 109 t. a. p.]

luyden quaelycken becoemen", met dyergelijcke woorden ende propoosten.

Ende naerdyen hij, gevangen, die voors. sectaryssen ende oproerygen van hairluyden quaet voornemen ende propooste gebracht hadde, is hij, gevangen, gegaen naer 't stadhuys bij de heeren ende overheyt, die aldaer vergadert waeren, aldaer zijn wederfaeren van tgundt voors. es aengevende."

Het zal wel niet alleen het optreden van de Wael geweest zijn, dat nog een plundering van de andere kerken voorkwam, maar dit zal wel evenzeer het gevolg zijn van het feit, dat de Kalvinisten eerst nog wilden vernemen, of de raad tans soms bereid was hun verzoek in te willigen en hun een of meer kerken af te staan.

Zij begaven zich nu allen van het Mariakerkhof naar de Plaets [1]), de tegenwoordige stadhuisbrug, de open ruimte voor het stadhuis.

Het stadsbestuur zetelde in de huizen Hazenberch en Lichtenberch, die stonden op dezelfde plaats als het tegenwoordige stadhuis.

De raad was weer vergaderd en evenals de vorige dag waren er ook weer verschillende personen aanwezig, die niet tot de raad behoorden. In deze vergadering zal het gesprek tussen de Wael en Warenborch hebben plaats gevonden, waarover de eerste ons verschillende biezonderheden meedeelt.

Zelf dateert hij later deze vergadering op de tweede of derde dag, nadat de kerken binnen Utrecht door de sektarissen geplunderd waren en in de, door Mr. van Campen hierbij geplaatste noot wordt dan ook 27 of 28 Augustus als datum genoemd. [2])

Deze data zijn echter waarschijnlik onjuist, immers op de morgen van de 27ste Augustus laat Warenborch door een van zijn dienaars weten, dat hij, „gemerckt zijn officie die gemeente odieulx was," niet in de raad zou verschijnen. [3])

Trouwens uit het verband wordt het ook waarschijnlik, dat

---

1) t. a. p. bl. 110 art. 101.

2) t. a. p. bl. 144 noot 3.

3) Kron. Hist. Gen. XIV bl. 266, verklaring van Leo Gilkens en bl. 267 laatste verklaring van no. 4, waar natuurlik met de Dinsdag, toen men op het stadhuis vergaderen zou „omme t'accorderen tussen de Cath. ende Sectn." bedoeld wordt Dinsdag 27 Augustus 1566.

het gesprek tussen de Wael en Warenborch plaats vond in de vergadering van 26 Augustus. [1])

Terwijl in het stadhuis het rumoer doordringt van de Kalvinisten, die op de stadsplaats bijeen zijn [2]), doet men in de raadsvergadering nogmaals een beroep op Warenborch. Men wil nu weten, of en hoe men op hem rekenen kan.

De Wael vraagt hem dan: „Heer overste, dat off hier quame een vursmijtinge, wat zoude ghij willen doen bij ons ende die goede burgeren ende inwoonders deser stadt?" [3])

Warenborch antwoordt, dat hij van de landvoogdes en van Oranje alleen maar opdracht had „het huys Vredenborch op zijn gewoonliche tijden ende uuren op ende toe te sluyten."

En als de Wael nogmaals een beroep op hem doet: „heer overste, het huys dat ghij bewaert, dat is Vredenborch genaemt ende dat es bij Keys. Mat. hoochlofflijcker memorie Carolus Quintus hier geleyt ende gefondeert omme den drie Staten van dese landen daermede in vreden te houden", krijgt hij alleen ten antwoord: „Ick gelooff wel dattet huys hier geleyt is omme de quade te straffen ende die goede te bescutten."

Terwijl er nu „opte Plaets voor den stadthuyse een groot rumoer, gecrijsch ende gebaer was onder die sectarysen, aldaer voor den stadhuyse op de plaetse vergadert wesende," durfde niemand van de raad het stadhuis verlaten om de Kalvinisten toe te spreken. [4])

De Wael deelt mee, dat alleen hij, op verzoek van de raad, het waagde de Kalvinisten toe te spreken en dat het alleen aan hem te danken was, dat ze de stadsplaats weer verlieten.

De Kalvinisten trokken weer terug naar het Mariakerkhof en zonden vandaar enkele afgevaardigden naar het stadhuis.

Dirk Cater, Jelis Spaans en anderen verschenen voor de raad [5]) en op hun verzoek vaardigt deze nu Johan van Renesse, heer van Wilp af, naar het Mariakerkhof om te zien, of hij misschien met de Kalvinisten tot een akkoord kon komen. [6])

---

1) Zie echter ook hierna, bl. 44, noot 1.
2) Zie boven, bl. 34, noot 1. Bijdr. en Meded. Hist. Gen. LIII bl. 146 art IX.
3) t. a. p. bl. 145 art. II e. v.
4) t. a. p. bl. 146 art. IX e. v.
5) t. a. p. bl. 164 K.
6) Dodt van Flensburg, Archief V bl. 350 art. 180.

Het gelukte inderdaad.

De Kalvinisten beloven gedurende de tijd van vier dagen geen beelden te breken; in die tijd zal de raad afgevaardigden sturen naar de landvoogdes en Oranje om hun raad in te winnen. [1])

Reeds de vorige dag had de raad, overeenkomstig het toen gesloten akkoord, afgevaardigden gekozen om naar Margaretha en Oranje af te reizen.

Door het verbreken van het akkoord en de beeldenstorm was er toen echter van de afvaardiging niets meer gekomen.

Nu vertrekken deze afgevaardigden, Hendrik de Voocht van Rijnevelt en Johan Taets van Amerongen nog dezelfde dag naar Brussel. [2])

In de stad hebben echter weer ongeregeldheden plaats.

Het gerucht verbreidt zich, dat de magistraat toegestaan heeft, dat de Kalvinisten de beelden in twee kerken, de Geerte- en Nikolaaskerk, zouden mogen breken. [3])

Dirk Cater deelt later mee, dat de magistraat aan hem en aan Gerrit van Renesse verzocht had „dat wij bij de ghemeente ofte borgheren souden willen gaen om hunluyden tevreden te stellen; [sij] hebben ons last ghegeeven dat [wij] hinluyden souden consenteeren[dat sij] noch twee prochykercken, te weten Sinte Geertruyt ende Sinte Nicolas, souden raseeren, sij souden darmede tevreden wesen...." [4])

Dit bericht is natuurlik onjuist. Misschien had Dirk Cater, zoals hij de vorige dag gedaan had ten opzichte van Warenborch [5]), ook nu opzettelik een onjuist gerucht onder de Kalvinisten verspreid.

De Wael deelt mee „dat die rebelligen beelt- ende kercke-schenders seijden, dat zij Sinte Nicolaes- ende Sinte Geerten-kercke binnen Utrecht.... tot hairen wille wilden hebben ende voorts suyveren."

---

1) t. a. p. bl. 350—351, art. 181.

2) t. a. p. art. 182.

Het begeleidend schrijven van de raad aan Margaretha van de 26ste Augustus, tevens geloofsbrief van de afgevaardigden, is aanwezig te Brussel, Archives générales du Royaume, Papiers d'Etat et de l'Audience no. 330 bl. 189.

3) Bijdr. en Meded. v. h. Hist. Gen. LIII bl. 221—222, verklaring van Jan Taets van Amerongen.

4) Van Someren, Archives de la Maison d'Orange. Supplément bl. 5—6.

5) Kron. Hist. Gen. 1858 bl. 264—265.

Maar hij voegt er ook aan toe: „daerinne nochthans die regierders van der stadt nyet accorderen en wilden. [1])

Ook de schepen Hendrik Valkenaer legt later een zelfde verklaring af. [2])

Terstond na het sluiten van het akkoord, of misschien nog tijdens het onderhandelen, was er al een groep Kalvinisten op weg naar de Geerte- en Nikolaas-kerk. [3])

Hier werden weer, onder leiding, de beelden gebroken.

Dirk Cater verhaalt, dat hij met Gerrit van Renesse, Jan van Renesse, heer van Wilp, Adriaan de Wael e.a. naar die kerken gegaan was en „hebben eenighe van de borghers in de twee kercken ghelaeten om alle (alles, of alle beelden?) te neder te worpen, ghelijck sij ghedaen hebben." [4])

De Wael was in opdracht van de stadsregering naar de beeldenstormers gegaan om hen, zo mogelik, nog van het vernielen af te houden; toen dit onmogelik bleek, probeerde hij tenminste nog zoveel mogelik de kerken te beschermen.

De kerkmeester Alert Mouthaen verklaarde later dat „doer beede ende woerden van den welcke Adriaen veele perceelen aldaer in de kercke, sonder ontstucken te smiten, gebleven sijn...." [5])

Eindelik werden de beeldenstormers dan toch overreed om op te houden [6]) en de verdere dag werden er geen geweld-daden meer gepleegd.

Reeds van de tijd van de beeldenstorm af is het een twist-vraag, of deze van te voren beraamd is, of dat hij plotseling, spontaan is uitgebroken. Velen beschuldigden de edelen van het Compromis, dat ze deze beweging hadden voorbereid.

Het gerucht ging zelfs, dat ze op de vergadering te St. Truyen was uitgedacht; de Casus deelt over deze vergadering mee „ende so men naderhandt verstaen heeft, soude die beeltstormerije aldaer oeck gesloten sijn geweest."

Terecht is door Fruin reeds op het onwaarschijnlike hiervan

---

1) Bijdr. en Meded. Hist. Gen. LIII bl. 110—111, art. 103—104.
2) t. a. p. bl. 198.
3) Dodt van Flensburg, Archief V bl. 351, art. 183.
4) Van Someren, Archives de la Maison d'Orange. Supplément bl. 6.
5) Bijdr. en Meded. Hist. Gen. LIII bl. 170, M.
6) Bor bl. 91 (fol. 64).

gewezen; vast staat in ieder geval, dat vooraanstaande leden van het Compromis, als Brederode, niet alleen geheel onschuldig aan deze beweging waren, maar er zelfs zeer bevreesd voor waren.

De vraag, of de beeldenstorm in het algemeen is voorbereid, kunnen we hier gevoegelik buiten beschouwing laten; we willen hier slechts de vraag stellen, of we bij de beeldenstorm te Utrecht leiding kunnen bespeuren of niet.

Ik geloof, dat we deze vraag, tenminste wat betreft de gebeurtenissen van de 25ste en de 26ste Augustus, bevestigend moeten beantwoorden.

De morgen van de 25ste Augustus hadden de kalvinistiese afgevaardigden de beeldenstorm al eigenlik aangekondigd op het stadhuis, toen ze meedeelden, „dat haerlieden gemeenten gesloten waeren om die afgriselicheit van de beelden uut den kercken te doen...." [1])

Bovendien zijn er allerlei biezonderheden, die op leiding wijzen.

Van Roosbroeck vertelt over de beeldenstorm te Antwerpen: „een opmerkenswaardige bizonderheid is wel, dat door de Calvinisten aan de poorten van de kerk wachten werden uitgezet om aan de lieden, die deel hadden genomen aan de vernieling, het gestolene te ontrukken...." [2])

Hetzelfde zien we de 25ste Augustus te Utrecht, bij de plundering van de Buurkerk.

De stadsslotenmaker Johan van Amerongen en enkele andere gewapende Kalvinisten blijven tijdens de plundering bij de kerkdeur staan „omdatter nyet gestolen zoude worden, ende om te beletten, datter nyemant inne comen en zoude, die hem dochte te wesen datse wat uutdragen ofte stelen zouden." [3])

In de Buurkerk blijven de leiders de baas en wordt er niet gestolen.

In de aantekeningen (waarschijnlik afschriften van of ekstrakten uit het verloren gegane deel van het raads-dageliks boek) door Vermeulen gepubliceerd, wordt dan ook verteld, dat de Kalvinisten uit de Buurkerk „seeckere juwelen, die sij

1) Zie boven, bl. 25.
2) R. van Roosbroeck, Het wonderjaar te Antwerpen bl. 37.
3) Bijdr. en Meded. Hist. Gen. LIII bl. 206.

aldaer gevonden hadden, ende kerckengoederen op den Raethuyse in den burgemeesters handen [hadden] gebrocht." [1])

Bij het plunderen van St. Jacobs kerk en van de beide kloosters diezelfde dag is alle leiding zoek; voor die gebouwen worden, tijdens de plundering, geen wachten uitgezet.

De volgende dag, 26 Augustus, wordt er bij het beeldenbreken in de Geerte- en Nikolaaskerk weer leiding gegeven; Jan van Amerongen en andere Kalvinisten staan weer op post om toe te zien, dat er niet gestolen wordt. [2])

Bij het onderzoeken, of er bij het breken in de kerken al of geen leiding werd gegeven, is het ook van belang erop te letten, of de orgels mee vernield werden.

Bakhuizen van den Brink, die gelooft dat de beeldenstorm in het algemeen is voorbereid, vestigt er de aandacht op [3]), dat bij de eerste beeldenstorm doorgaans de orgels gespaard werden, omdat het gebruik daarvan door de Kalvinisten niet, tenminste niet door alle, werd afgekeurd, en het hun bedoeling was, de van beelden gezuiverde kerken zelf voor hun eredienst in gebruik te nemen.

Wanneer nu in een kerk wel alle beelden enz. vernield werden, maar de orgels gespaard bleven, wees dit er op, dat er maar niet in het wilde weg door het gepeupel vernield werd, maar dat alles volgens een vast plan gebeurde.

In dit verband is dan merkwaardig het verslag, dat Dirk Cater over de gebeurtenissen van 25 Augustus geeft. Hij vertelt [4]), dat hij na de morgenpreek met Jan Arentsz. weer in de stad was teruggekeerd om thuis het middagmaal te gebruiken. Dan krijgt hij plotseling bericht, dat men van plan is de Buurkerk binnen te dringen, om er de beelden te vernielen. Onmiddellik gaat hij er nu zelf heen. „Soe quam ick darinne, vande ick de kerck meestal gheruineert, meest in maniere of sij drie dagen daerin gheweest hadden; [ick] ben terstont op de orgel gheloopen en hebbe de bescermt dat se nyet bescadicht is gheweest." [5])

Hoewel er dus in die kerk veel vernield was, bleef het orgel

1) N. van der Monde, Tijdschr. voor gesch., oudh. enz. 1842, 8ste jaarg. bl. 124 e. v.
2) Bijdr. en Meded. Hist. Gen. LIII bl. 207, fol. 21v.
3) Bakhuizen van den Brink, Studiën en Schetsen I bl. 76.
4) Van Someren, Archives de la Maison d'Orange, Supplément bl. 2 e.v.
5) t. a. p. bl. 5.

gespaard; een bewijs te meer, dat de leiders hier het heft in handen wisten te houden.

Bij de plundering van de St. Jacobskerk en van de beide kloosters is het gepeupel de baas en staan de leiders machteloos. We lezen nog van enkele vergeefse pogingen, die gedaan worden om leiding uit te oefenen en bijv. de orgels te sparen.

Steven van Zuilen tracht „duer bede van de gebuerluyden" het orgel van de St. Jacobskerk te bewaren en verjaagt enkele plunderaars van het orgel. [1])

Jan van Renesse [2]), een van de leiders, staat zelf in het Minnebroederklooster machteloos tegenover het plunderende volk, „noemende denghenen die d'orgelpijpen affwierpen schelmen, roepende, dat zij deden 't gunt hen nyet belast en was." [3])

In hetzelfde klooster trachtte hij nog te voorkomen, dat waardevolle voorwerpen geroofd werden en verdeeld „van den boeren en rabbauwen" en probeert deze te behouden „tot prouffijt van den armen...." [4])

Zelfs de vernieling van „de sepulture" van zijn oom Johan van Renesse kan hij niet voorkomen en hij klaagt dan ook: „ic en can mijns zelffs goet nyet beschermen...." [5])

Dat de leiders van de Kalvinisten zelf machteloos stonden, deelt de raad trouwens ook mee in een brief, de volgende dag aan de landvoogdes geschreven.

„Wandt oick als wij verstaen die principaelsten van hemluyden, ende die genouchsaem hoore hooffden zijn, al rede geen ordre stellen en konnen omme heurluider opsette te temperen oft in ordre ende religie te stellen oft in obedientie te houden." [6])

De utrechtse kroniek deelt verder nog mede, dat de beeldenstormers, „mestendeel al ambachtslieden, weversjongens ende mester ende huyslieden.... daertoe bij de sectarysen eensdels

---

1) Kron. Hist. Gen. XIV bl. 271.
2) Jan van Renesse, zoon van Gerrit Renesse; zie bl. 32, noot 6.
3) Kron. Hist. Gen. XIV, bl. 274.
4) t. a. p.
5) t. a. p.
6) Brussel, Archives générales du Royaume, Papiers d'Etat et de l'Audience no. 330, bl. 189.

geheurt waren ende bij Jan Berntsz, clermaecker, als daertoe gecommittert wesende, betaelt woorden...." [1])

Er schijnt inderdaad door enkele leiders geld gegeven te zijn aan de beeldenstormers.

Vooral Dirk Cater wordt in dit verband genoemd.

Jan van Renesse verklaart later „nyet te weten, wye 't gelt gefurneert heeft om die beeldestormers te betalen, dan heeft wel gehoort, dat Cater daertoe gecommitteert was; heeft oic wel gehoort, dat Willem van Nyevelt ende Cater belooft hadden den beeldestormers te betalen; dan hoorde clagen over quade betalinge." [2])

Evert Petersz. bekent later, dat hij tijdens de beeldenstorm in het Minnebroederklooster was en dat hij „ter instigatie van Dierck Cather die altaren mede heeft helpen breecken, ontfangende te dien eynde van den voorn. Dierck Cather seven stuvers.... [3])

Bij het beeldenbreken op de 26ste Augustus beval Dirk Cater in de Geertekerk aan de koster de namen van de beeldenstormers in de kerk op te schrijven, deze kwamen één voor één bij de koster hun naam noemen, die ze opschreef en de naamlijst aan Dirk Cater overgaf.

De Wael deelt mee, dat de namen van de beeldenstormers opgetekend werden „omme van heuren arbeyt bij hem [Dirk Cater] geloont te werden...." [4])

De kerkmeester, Alert Mauthaen, legt later een dergelijke verklaring af: „ende hoorden hij, getuyge, well, dat Dirck Cator die kerck- ende beeldestormers van hoeren arbeijt belooffden te loonen...." [5])

Dat de beeldenstormers gedeeltelik betaald werden, volgt ook uit het vonnis tegen Cornelia, huisvrouw van Jelis Spaans.

Zij werd namelik beschuldigd, dat ze een zekere Johan van Embden had aangezet „om de beelden te gaen breeken met andere beeldebrekers, en hem geseyt dat hij gelijck als de andere betaelt soude worden." [6])

De vooraanstaande Kalvinisten hebben zo de leiding gehad,

1) Utrechtse Kroniek, bl. 33.
2) Kron. Hist. Gen. XIV, bl. 256, antwoord op 't XXXste art.
3) Codex Dipl. Neerl. v. h. Hist. Gen. 2de serie II 2, bl. 194.
4) Bijdr. en Meded. Hist. Gen. LIII, bl. 123—124.
5) t. a. p. bl. 171.
6) Marcus, Sententiën bl. 29.

de „lieden van cleynen conditiën" moesten, deels door geld beloond, het werk uitvoeren.

In de loop van de dag echter stonden de leiders machteloos tegenover de vele plunderaars, die nu deden „'t gunt hen nyet belast en was."

Wat de maatschappelike positie van de beeldenstormers betreft, er bevinden zich onder de leiders enkele edelen als de van Renesse's, Willem van Zuylen van Nyevelt, de kuilenburgse edelman die Man [1]) e.a.; de beeldenstormers zelf echter waren meestal eenvoudige ambachtslieden, messenmakers (Jelis Spaens en zijn zoons, Cornelis van Leeuwen met zijn broers, Philippus Evertsz of Philips in de Kelk, een zekere Poes), kleermakers, (Jan Berntsz, Caerl die clermaecker), schoenmakers (Jacob Cosijnsz), schedemakers (Floer Lubbers), kistenmakers (Beernt Hendricksz of „Beernt int Bijltgen"), wevers (Jacob de Wever) enz., „altesamen lieden van cleynen conditiën", zoals de utrechtse kroniek vermeldt.

Als een van de oorzaken van de beeldenstorm wordt ook de slechte ekonomiese toestand, het gebrek aan koren, genoemd. [2])

Door de honger zou de massa des te eerder in beweging zijn gebracht. Dat de korenprijzen te Utrecht zeer hoog waren, blijkt telkens, o.a. in een brief van Oranje van 31 Oktober 1566 uit Utrecht aan de landvoogdes, waarin hij vertelt „que ladicte ville est fort arriérée, à cause de la chierté des bledz de l'année passée...."; en even verder: „il y a en ceste dicte ville grande chièreté de vivres,...." [3])

Het is natuurlik zeer goed mogelik, dat ook hier de slechte ekonomiese toestand op de beeldenstorm van invloed is geweest; direkte aanwijzingen ervoor heb ik echter niet gevonden.

De 26ste Augustus waren nog, gelijk wij boven reeds zagen, ondanks het gesloten akkoord, de Nikolaas- en Geertekerk geplunderd; de beeldenstormers werden toen eindelik overreed

---

1) Een oom van deze edelman was waarschijnlik Jan de Man, vicarius van Sint Jacob. [Bijdr. en Meded. v. h. Hist. Gen. LIII bl. 210, fol. 52v].

2) E. C. G. Brünner, Die dänische Verkehrssperre und der Bildersturm in den Niederlanden, Hans. Geschichtsblätter, XXXIII (1928) bl. 97 e. v.

3) M. Gachard, Correspondance de Guillaume le Taciturne II bl. 265.

om met het breken op te houden en de verdere dag wordt er niet meer gebroken.

De stadsregering zag echter wel in, dat het weer spoedig tot nieuwe onlusten zou komen, als men aan de Kalvinisten geen kerk in de stad zou afstaan.

De volgende dag, Dinsdag 27 Augustus, zijn op het stadhuis weer vergaderd de raad met de „treffelickste ende catholijckste borgers die te becomen waren," tevens enkele leden van het Hof van Utrecht, van de geestelikheid en de ridderschap, die in de stad aanwezig waren.

Met nadruk wordt later vermeld, dat dit geen vergadering van de gewone Staten van Utrecht was, „mer alleen van de principaelste ende beste van de stadt, die alleenlick tumultuarie bij den overweerders van de stadt ende doer beveel van den burgemeesters vergadert sijn geweest." [1])

Zo waren er ook geen vertegenwoordigers van de vier steden, Amersfoort, Wijk, Rhenen en Montfoort, noch van de ridderschap buiten Utrecht, die wel deel uitmaakten van de gewone statenvergadering. [2])

De geesteliken, die aanwezig waren, waren er niet als afgevaardigden van hun kapittel, „maer als privati, doer begeerte van de burgemeesters van de stadt."

Ook Warenborch was weer uitgenodigd.

Deze was echter gebelgd over 't gebeurde van de vorige dag.

Reeds toen had hij, na de vergadering, aan de Wael laten vragen „deur wiens auctoriteyt ofte bevel hij hem die voors. woorden in de vergadering der Staten als voren afgevraecht hadde." [3])

Deze had laten antwoorden „dat hij zulcx gedaan hadde zoe van zijns zelffs weegen, als wesende mede een lidtmaet van de Staten, als oock mede deur begeerte van de andere twee Staten, ende dat hij hem van zijn commissie ter naeste vergadering van de Staten noch wel breder zoude doen blijcken." [4])

Op de morgen van Dinsdag 27 Augustus, laat Warenborch, zoals boven reeds werd meegedeeld, echter zeggen, dat hij

---

1) Casus.
2) Casus.
3) Bijdr. en Meded. Hist. Gen. LIII bl. 146 art. VII—VIII.
4) t. a. p.

„gemerckt zijn officie die gemeente odieulx was" niet zal verschijnen. [1])

Weer komen er nu enkele afgevaardigden van de Kalvinisten op het stadhuis om een kerk te eisen, terwijl ze tevens verzoeken de Minnebroeders en Predikheren uit de stad te bannen. [2])

Om erger te voorkomen, besloot de regering nu eindelik toe te geven en een voorlopig akkoord met de Kalvinisten te sluiten, waarin het hun toegestaan zou worden hun godsdienstoefeningen in een stadskerk te houden.

Dirk Cater en Jacob Cosijnsz. onderhandelen uit naam van de Kalvinisten en nog diezelfde dag wordt het akkoord afgekondigd „opten naem van de drie Staten 's landts van Utrecht, namentlijck de gheestelickheydt, den edeldom ende die steden, bij advijs ende goeddunckeu soo van de capiteyn op Vredenborgh, de heere van Warenborgh, als van den Provincialen Rade aldaer, bij provisie ende op 't behaghen soo wel van de Hoogheyt van de Gouvernante, als van de Excell. de Prince van Oragnien, als stadthouder generael over de stadt, steden ende landen van Utrecht ter eenre, ende Jacob Cosijnsz ende Dirck Cater, soo voor hem selven ende hem sterck maeckende ende vervangende alle de andere hare consorten, ter andere zijden...." [3])

Ondanks deze aanhef is het echter duidelik, dat dit akkoord niet door de gewone staten, maar door de uitgebreide raad van Utrecht is gesloten; het wordt ook niet door de sekretaris van de Staten, maar door die van de stad, Jacob van der Voort, ondertekend. [4])

De voornaamste bepaling was, dat de Jacobskerk aan de

---

1) Kron. Hist. Gen. XIV bl. 266—267.

Bij Dodt van Flensburg, Archief V bl. 351 art. 191 staat echter: „Dat daeromme als des maendaghe den 26 Augusti 'taccoordt van de vier daeghen gemaect was, zijlieden gelijckelijk op den 27 daeraenvolgende des morgens weder op den stadthuyze gecompareert zijn, alwaer zij doen vergaderen hebben den capiteyn op Vredenborch ...."

De mogelikheid blijft dus open, dat Warenborch toch verschenen is, al is het m. i. niet zeer waarschijnlik.

2) Casus.

3) Bor bl. 100 (fol. 71).

4) Alva legt dan ook later dit akkoord alleen ten laste van de raad, niet ten laste van de Staten van Utrecht.

Kalvinisten werd afgestaan en als deze te klein zou blijken, zou er nog een kerk gegeven worden.

Tevens wordt aan de Predikheren en Minnebroeders verboden te preken.

Er is de leiders van de Kalvinisten nu alles aan gelegen, dat de excessen voorgoed ophouden en op verzoek van Cosijnz en Cater wordt er op de Neude een galg opgericht, tot afschrik voor verdere plunderaars. [1])

Diezelfde dag wordt dit akkoord met een begeleidend schrijven van de raad aan Margaretha gezonden. [2])

Terstond na het sluiten van dit akkoord nemen de Kalvinisten bezit van de St. Jacobskerk „daeruuyt nemende allen die aultaren ende beelden, die daer noch inne waren, houdende aldaer haerlieder predicatiën, singende onder het sermoen sommighe duytsche psalmen, die jonghe kynderen het doepsel gevende, die bruyt ende bruydegoms te hoope vergaderende, mit anderen diergelijcke maniere van religie exercerende, daer sijlieden die groote cloock van der kercke toe gebruyckende waren.

Ende woorden die kercke bij haerlieder gemeenten geheten Jacob Cosinsz ofte Dirc Caters kerck." [3])

Het was echter te voorzien, dat dit gesloten akkoord door Margaretha vernietigd zou worden.

De stadsregering benutte de rustige dagen, die op het akkoord volgden, om zich zo veel mogelik te versterken.

De 30ste Augustus werd geld naar Wesel gezonden om harnassen te kopen voor de katholieke burgers. [4])

Want steeds werd er nog dag en nacht door de gilden en burgers bij het stadhuis gewaakt.

Ook de vijf kapittelkerken werden steeds bewaakt. [5])

Echter al spoedig zag de stadsregering de toekomst gunstiger in. De utrechtse Kalvinisten bleken lang zo talrijk niet als ze eerst gevreesd had.

Tijdens de beeldenstorm waren er veel Kalvinisten uit

---

1) Utrechtse Kroniek bl. 35—36.

2) Brussel, Archives générales du Royaume, Papiers d'Etat et de l'Audience no. 330 bl. 198.

3) Utrechtse Kroniek bl. 36.

4) Bor bl. 301 (fol. 216).

5) Casus.

andere plaatsen binnen de stad geweest, maar deze waren al spoedig na het sluiten van het akkoord vertrokken. [1])

Ook veel burgers, die eerst de kalvinistiese preken bijgewoond hadden, hadden zich na de beeldenstorm van de Kalvinisten afgewend. [2])

Bovendien voelden de Kalvinisten te Utrecht zich hier door de edelen van het Compromis verlaten.

De 23ste Augustus hadden deze, door bemiddeling van Oranje, Egmond en Hoorne, met Margaretha een verdrag gesloten, waarbij bepaald was, dat de openbare preek voorlopig geduld zou worden op die plaatsen, waar ze reeds gehouden was.

De edelen beloofden, dat zij alles zouden doen, wat ze maar konden om het preken op andere plaatsen te beletten en tevens om het volk weer tot rust te brengen.

Tevens verklaarden de edelen, dat het Compromis opgeheven werd en dat het niet meer bijeen zou komen, zo lang de regering haar beloften nakwam.

In Utrecht was vóór de 23ste Augustus niet gepreekt en volgens dit akkoord zouden de Kalvinisten dus de kerk weer moeten afstaan. [3]) Vandaar dat zij zich in de steek gelaten voelden.

De 6de September kwamen de afgevaardigden uit Brussel in Utrecht terug met een missive van de landvoogdes, waarbij het akkoord van de 27ste Augustus „gecasseert ende te nyete gedaen was." [4])

De raad ontbood nu de leiders en deelde hun deze missive mee, met het bevel aanstonds de St. Jacobskerk te ontruimen.

Deze gehoorzaamden echter niet terstond; ze vroegen of ook Oranje bevolen had, de kerk te ontruimen. [5])

Oranje had de 27ste Augustus alleen geschreven, dat men het akkoord van de landvoogdes met de edelen moest uitvoeren.

---

1) Dodt van Flensburg, Archief V bl. 352, art. 195.
2) t. a. p. bl. 352, art. 204.
3) Dodt van Flensburg, Archief V bl. 352, art. 202—203.
4) Bor, bl. 101 (fol. 71).
5) Casus.

Dat aan de utrechtsche Kalvinisten een kerk afgestaan was, was hem toen natuurlik nog onbekend; dit was immers eerst op 27 Augustus gebeurd.

Deze brief van Oranje van 27 Augustus was trouwens tevens het eerste antwoord op een brief van de raad, de 15de Augustus aan hem geschreven. [1])

De leiders van de Kalvinisten zagen echter in, dat ze de kerk toch niet meer konden houden.

De genoemde missive van Margaretha werd nu openlik afgekondigd; daarmee werd bekend gemaakt, dat het akkoord van de 27ste was vernietigd en een ieder dat van de 23ste (zie bl. 46) moest opvolgen.

Toch kwamen de Kalvinisten nu nog even in verzet, ze kwamen op de middag van de 6de September met hun predikant op het stadhuis en verklaarden, dat ze de St. Jacobskerk weigerden in te ruimen. De regering bleef echter bij haar eis en een aantal katholieke burgers begaf zich op haar bevel naar de kerk en nam deze in bezit, waarna ze aldaar „met groter blijscappe, nae voorgaende luydinge van de grote clocke, gesongen hebben Te deum laudamus." [2])

Ook de geschonden kerken werden weer hersteld en voor de roomse dienst ingericht.

De Kalvinisten hielden voortaan weer, als te voren, hun godsdienstoefeningen buiten de stad, „nu hier, nu daer in 't velt." [3])

---

1) Dodt van Flensburg, Archief V bl. 342, art. 57—59.
2) Casus.
3) Utrechtse Kroniek, bl. 37.

HOOFDSTUK II.

Brederode en Utrecht.

Meer gevaar, dan de stadsregering te vrezen had van de utrechtse Kalvinisten, dreigde haar vanuit Vianen, de stad van Brederode.

Hendrik, graaf van Brederode, lag voortdurend overhoop met Utrecht en voerde processen tegen de stad. Het was een vete tussen een vertegenwoordiger van de adel en de burgerij, die het stadsbestuur in handen had.

Meer van deze veten kwamen voor in de nederlandse gewesten; zo tussen Hoorne en Luik, tussen Megen en 's-Hertogenbosch. [1])

Het was voor Brederode, vrijheer van Vianen, en nog wel erfburggraaf van Utrecht [2]), een voortdurende ergernis, dat hij geen invloed in de stad kon uitoefenen, maar dat een stadsraad van burgers er de macht had.

Maar als hij zelf daar nog eens de macht in handen kon krijgen, zou hij zorgen, dat de adel weer meer invloed kreeg op 't bestuur en „datter zoevele edelluyden in den Raidt souden wesen als geleerde" [3]), d.w.z. als gestudeerde burgers.

---

1) Bakhuizen van den Brink, Studiën en Schetsen I bl. 58—59.

2) De burgvoogd, pas in de 13de eeuw castellanus of burggraaf geheten, voerde eertijds, als bisschoppelik dienstman, het bewind over de inwoners en omwonenden van de oude burcht Trecht.

In 1307 was dit burggraafschap, door bisschop Guido van Henegouwen, erfelik afgestaan aan Giselbert Uten Goye, waarna het in 1349 door het huwelik van Catharina, vrouw van Goye, en Hendrik van Vianen, in de huizen van Vianen en Brederode overging.

In de loop van enkele eeuwen verloor deze betrekking alle politieke betekenis en werd het alleen een titel, zodat Walraven van Brederode (1531 †) het erfburggraafschap van Utrecht terecht „eene titulaire digniteyt en ijdele eerentitel" noemde.

[J. J. de Geer, Bijdragen tot de geschiedenis en oudheden der Prov. Utr. 1861, bl. 101 e. v.; H. M. A. J. van Asch van Wijck, Geschiedkundige beschouwing van het oude handelsverkeer der stad Utrecht, 4de stuk, Bijlage IV bl. 131; J. J. de Geer van Oudegein, Het oude Trecht 1875, bl. 275 e. v.; Kron. Hist. Gen. XIV bl. 130 e. v.]

3) Kron. Hist. Gen. XIV bl. 256, antw. op 't XXIIste art.

De gebeurtenissen van de laatste tijd hadden de verhouding nog slechter gemaakt.

Brederode, de grote geus, nam openlik de aanhangers van de nieuwe religie in bescherming, terwijl de stadsregering, in overleg met het centrale bestuur, alle moeite deed om de Kalvinisten uit de stad te weren. Toch bleef Brederode, als Kalvinist, de edelman, die van kalvinisties-demokratiese woelingen niets moest hebben.

De beeldenstorm had hem verrast en beangstigd.

De 22ste Augustus '66 schreef hij uit Holland aan Lodewijk van Nassau: „L'on dyct icy que il ont fayct an Anvers le dyable tout creu, je vous prye me mander ce que c'est, et par Flandres; je n'an puys croyre la moytyé de ce que l'on m'asseure". [1])

Als Kalvinist keurde hij het niet af, dat de beelden uit de kerken verwijderd werden, maar wel, dat dit door het volk gedaan werd; het was, zo meende hij, de taak van de overheid dit te doen.

Overigens zag hij niet ongaarne, dat de regering door deze beweging zo in het nauw gedreven werd.

Zelf was hij er echter ook beangst voor.

Hij vreesde, dat de beweging in een jacquerie zou ontaarden.

Nu het mindere volk in verzet was geraakt, wie weet, waar dit op uit zou lopen!

Vandaag richtte men zich nog tegen de geestelikheid en plunderde de kloosters en kerken; morgen wellicht richtte men zich tegen de adel en liepen de kastelen gevaar.

Daarom en daarom ook alleen, trachtte hij nu de beeldenstorm tegen te gaan.

De 27ste Augustus schreef hij dan ook aan Lodewijk van Nassau: „Je proteste devant Dyeu et le monde que, sy je n'avoys peur que le peuples s'avanssyssent à aultre effect, quy ocasyoneroyt la totale ruyne du pais, je ne m'y anpêcheroys james, et deussyont il tout rompre,....". [2])

Bevreesd, dat deze beweging ook naar Vianen zou overslaan, deed hij vanuit Holland, de 29ste Augustus „te Vianen

---

1) Groen van Prinsterer, Archives, 1e série, II bl. 234—235.
2) t. a. p. bl. 253—254.

verbyeden, dat nyemant hem en zoude onderstaen aldaer enige nieuwicheden te gebruycken". [1])

De verhouding van Brederode tot Utrecht was ook daarom te moeiliker, omdat er tussen Brederode en Oranje, stadhouder van Utrecht, nauwe samenwerking was.

Beiden hadden reeds in het voorjaar van 1566 met elkaar samengewerkt. Brederode en andere vooraanstaande leden van het compromis hadden in Februarie '66 te Breda met Oranje beraadslaagd en op zijn voorstel afgezien van alle gewelddadige maatregelen en zich beperkt tot het aanbieden van het smeekschrift. [2])

In Julie woonde Brederode de vergadering van de leiders van het Compromis te Lier bij, waar tot een algemeene vergadering te Sint Truyen besloten werd; terstond na deze vergadering begaf hij zich, de 5de Julie, naar Antwerpen om aldaar, tijdens de afwezigheid van Oranje, de orde te handhaven. [3])

Zodra Oranje weer te Antwerpen gekomen was, verliet Brederode de stad en vertrok naar Sint Truyen om de vergadering van het Compromis bij te wonen. [4])

Hoezeer Oranje het vertrouwen van de edelen genoot, bleek duidelik in het verzoekschrift, dat hier werd opgesteld, waarin men aan Margaretha verzocht, dat zij Oranje, Egmond en Hoorne zou bevelen hen in bescherming te nemen. [5])

De samenwerking tussen Oranje en Brederode werd nog hechter door het gemeenschappelik gevaar, dat hen beiden bedreigde, dat namelik de landvoogdes, zonder er de stadhouder in te kennen, troepen in de verschillende steden van Holland en Utrecht zou werpen.

De stadhouders van de noordelike en oostelike provinsies, Aremberg en Megen, en tevens de pandheer van Woerden, Erik van Brunswijk, stonden bekend als trouwe handlangers van de centrale regering. In het eind van Julie hielden ze een

---

1) J. W. te Water, Historie van het verbond en de smeekschriften IV, bl. 325.
2) R. Fruin, Verspr. Geschr. I, bl. 372 e. v.
3) Bakh. v. d. Brink, Studiën en Schetsen I, bl. 149 e. v.
4) t. a. p. bl. 154.
5) R. Fruin, Verspr. Geschr. I, bl. 407.

bijeenkomst op het huis te Loo, waarna ze de magistraten van Deventer, Kampen, Zwolle en Nijmegen uitnodigden om bezetting in te nemen, wat echter door deze afgeslagen werd. Ook een poging van Erik van Brunswijk om door geldaanbiedingen dit doel te bereiken, mislukte. [1])

Echter, ook de steden van Holland en Utrecht liepen gevaar.

Erik van Brunswijk had reeds of kreeg spoedig opdracht van de landvoogdes om troepen in Woerden te brengen.

De magistraat van Gouda kreeg toestemming troepen te werven, om de rust te handhaven, buiten Oranje's medeweten. [2])

De Kalvinisten in Amsterdam vreesden reeds in Julie '66, dat Erik van Brunswijk met een gewapende macht in de stad zou komen. Gewaarschuwd door een brief van Coornhert bleven de Kalvinisten daar de gehele nacht van 24 op 25 Julie gewapend op de been, „segghende liever duisent doden te sterven ende alle nachten te waken dan die verrader, het hooft van de inquisitie, in te laten, dats hartoch Eryck, van welcke doen veel quaets worde geseyt in dier tijt;....". [3])

Ook voor andere plaatsen bestond, tot verontrusting van Oranje en Brederode, dit gevaar.

En verschillende magistraatspersonen, vooral in de provinsie Utrecht, waren lang niet onwillig om troepen van Erik van Brunswijk of van Megen in te nemen. Zo voegde Brederode de schout van Amersfoort, de beruchte Vincent van de Hoeve, eens toe „dat hij, schoudt, was in de quade gratie van den Prince van Oraingen, uyt zaecke hij, schoudt, wilde de poorten van Amersfoert open doen voor hartoch Erich van Brunswijck". [4])

Oranje, als markgraaf van Antwerpen in deze woelige tijd daar onmisbaar, kon niet zelf in Holland en Utrecht komen, om daar de rust te bewaren.

Hij streefde er naar om Brederode als zijn plaatsvervanger te doen aanstellen in Holland en Utrecht.

---

1) M. L. van Deventer, Het jaar 1566, bl. 32, noot 1.

2) Pas 26 September deelde Margaretha het aan Oranje mee. Groen van Prinsterer, Archives, 1e série, II bl. 322.

3) De Dietsche Warande, deel 7, bl. 533—534. [Aantekeningen van Hendrik van Biesten.]

4) Kron. Hist. Gen. XIV bl. 264.

Bakhuizen van den Brink deelt mee, dat tussen half Julie en begin Oktober '66, Oranje voorgesteld had om Brederode tot zijn plaatsvervanger te Antwerpen te benoemen.

Volgens zijn mening, geloofde Oranje in het minst niet, dat Margaretha dit zou goedkeuren.

Over de bedoeling, die Oranje met dit voorstel dan wèl had, schrijft hij:

„Het was hetzelfde doel, dat in het handhaven van Lodewijk van Nassau als zijn raad en geheimschrijver doorstraalde, dit namelik, dat de Prins daarmede voor de landvoogdes erkende, dat hij niet anders wist dan dat beide, de hoofden van het Verbond, zijn broeder, zoowel als Brederode, de pligten van goede en getrouwe onderdanen hadden betracht." [1])

Over een verzoek van Oranje om Brederode als zijn plaatsvervanger te Antwerpen te erkennen, vernemen we verder niets.

Dat Oranje dit verzoek tot de landvoogdes zou richten alleen om duidelik te laten uitkomen, dat hij de politiek van Brederode goedkeurde, of tenminste niet afkeurde, strijdt intussen geheel met de rol, die Oranje in dit jaar speelde.

Immers, hij stelde het in zijn brieven aan de landvoogdes steeds zo voor, alsof de betrekkingen, die hij met Brederode onderhield, voornamelik van partikuliere en niet van politieke aard waren.

In elk geval, dat het Oranje met zijn verzoek om Brederode tot plaatsvervanger in zijn stadhouderschappen te krijgen, ernst was, blijkt uit zijn poging om o.a. ook de raad en het Hof van Utrecht voor zijn plan te winnen.

Het eerst vernemen we van het verzoek van Oranje om de toestemming van de landvoogdes te verkrijgen om Brederode als zijn plaatsvervanger in Holland (Utrecht eronder begrepen) te erkennen, in een brief van Margaretha van 19 Augustus '66 aan Philips II: „et vouldrois que le prince d'Oranges puisse aller en Hollande, ou y commit homme ydoine à ceste charge, veu que les choses y vont journellement de mal en pis: mais, depuis que je l'ay adverti que je n'ay trouvé bon qu'il vouloit faire le seigneur de Brederode son lieutenant,

---

1) Bakhuizen van den Brink, Studiën en Schetsen I bl. 170—171.

trop bien que j'estois contente d'y entendre, en me dénommant un aultre ydoine, il ne m'en a plus escript mot...." [1])

Hier blijkt dus uit, dat ook Margaretha het verzoek ernstig opnam, en dat Oranje uit ergernis dat zijn verzoek was afgewezen, voorlopig haar brief maar onbeantwoord liet.

Oranje trachtte nu het Hof en de raad van Utrecht over te halen om Brederode als erfburggraaf van de stad ook werkelik invloed op de gang van zaken te geven.

De prokureur-generaal van het Hof van Utrecht, mr. Leo Gilkens, verklaarde later, dat er ten huize van mr. Willem van Diemen beraadslaagd werd over zekere brieven van Oranje, gericht aan het Hof en aan de stadsregering, waarin o.a. stond „dat alzoe men zach die furie van de Geusen, ende zij zulcke audaucie nyet en gebruyckte zonder hoeffden (soe hem dochte), oft nyet wel goet en zoude zijn, om huerluyder furie t'appaiseeren, te scrijven ofte zeynden yemant, daertoe bequaem zijnde, aen den heere van Brederode, wesende buerchgrave van Utrecht, om alle ongemack ende twist, dat dairop zoude moegen rijsen, te beschutten ende beletten." [2])

Alle aanwezigen, waartoe ook de burgemeesters en Warenborch behoorden, sloegen dit verzoek echter af en op voorstel van de burgemeesters werd besloten, dat men de volgende dag op het stadhuis zou komen, „daer die staeten vergaderen zouden"; [3]) ergens anders wordt deze volgende dag aangeduid als de Dinsdag toen men op 't stadhuis zou vergaderen „omme t'accorderen tussen de Catholycquen ende Sectarissen." [4])

Er wordt dus Dinsdag 27 Augustus 1566 mee bedoeld, waarop men het akkoord met de Kalvinisten sloot.

Terwijl dus in Augustus Oranje er bij de landvoogdes op aandrong Brederode als zijn plaatsvervanger in Holland en Utrecht te erkennen en tevens de raad en het Hof van Utrecht trachtte over te halen Brederode als erfburggraaf in Utrecht meer invloed te geven, drong Brederode eerst aan op een spoedige overkomst van Oranje en daarna pas bood hij zelf aan de Staten en het Hof van Utrecht zijn diensten aan.

---

1) M. Gachard, Correspondance de Guillaume le Taciturne II bl. 383.
2) Kron. Hist. Gen. XIV bl. 265.
3) t. a. p. bl. 266.
4) t. a. p. bl. 267.

De 22ste Augustus immers schreef hij uit Holland aan Oranje met betrekking tot de toestand te Amsterdam: „vostre venue serast le seull remède,....[1]) en aan Lodewijk van Nassau „an Amsterdam monsr. le Prynce y doyt mestre quelque remède, ou je les voys antretailler les ungs aus aultres, l'ung de ses jours, comme je luy an ey rescrypt."[2])

In September liet Brederode zijn diensten aanbieden bij de Staten en het Hof van Utrecht, zowel schriftelik als mondeling, door Frederik uyten Enge, lid van de Staten van Utrecht.

Deze laatste vertelde[3]), hoe hij de 9de September te Vianen de gast was van Brecht, luitenant van Brederode, en dat deze laatste zelf ook mee aanzat.

Het gesprek liep over „troublen die doen.... in desen landen van herwertsovere voor handen waeren". Brederode deelde hem dan mee, dat hij, als burggraaf van Utrecht, zijn diensten wilde aanbieden aan de stad en Staten „om alle oproerte ende troublen in deselve stadt ende landen te verhoeden, ende dat hij daervoor zijn lijff soude willen hasarderen."

Hij vertelde verder „dat hij oock last ende beveel hadde van de Prince van Oraingen omme als luytenant 't stadhouderschap van Hollant (die de landen van Utrecht annex zijn) te bedienen, mer dat hij sulcx nyet en wilde doen sonder daertoe expres beveel van de hartoginne van Parma thebben".

Hij vroeg dan of Frederik uyten Enge aan de president van het Hof en aan de Staten wilde meedelen, dat, „indien zij hem in enige saecken van doen hadden, dat hij hemluyden, in alles wes mogelick soude wesen, geerne assisteren wilde omme oproerte ende tumulte te verhueden ofte diergelijcke in effecte."

Op zijn verzoek zette Brederode schriftelik zijn aanbieding uiteen, die Uyten Enge aan de betrokken personen zou overgeven; tevens beloofde deze aan Brederode, dat hij zelf ook nog mondeling het voorstel zou ondersteunen.

De president van het Hof en ook mr. Willem van Diemen

---

1) Groen van Prinsterer, Archives, 1e série II, bl. 232.
2) t. a. p. bl. 234.
3) Brussel, Archives générales du Royaume, Papiers d' Etat et de l'Audience no. 527, bl. 166 e. v.

waren afwezig en Gerrit van Renesse, bekend Kalvinist, was tans waarnemend voorzitter van het Hof.

Aan hem gaf Uyten Enge zijn missive over, terwijl hij zelf, door Renesse in de vergadering van het Hof geïntroduceerd, aan de leden verklaarde: „dat die heer van Brederode presenteerde die van Utrecht t' assisteren ende binnen der stadt te koomen;....". [1])

Toen de president van het Hof weer in de stad gekomen was, deelde hij aan Uyten Enge mee, dat hij Brederode schriftelik geantwoord had op zijn missive, maar dat hij van Brederode „een spits antwort daerop ontfangen hadde".

Daaruit blijkt dus wel, dat het Hof van Brederode's voorstel niet veel wilde weten.

Even weinig sukses had Uyten Enge bij de Staten van Utrecht.

Eerst had hij een bespreking met de domdeken.

Aan hem bracht hij het verzoek van Brederode over en stelde hem voor, de Staten bijeen te roepen in een vergadering, opzettelik belegd om hierover te beraadslagen.

De domdeken sloeg dit verzoek echter af.

Enige tijd later (27 September) was er gewone vergadering van de Staten van Utrecht.

Er werd besproken „of nyet goet en ware, omme alle inconveniënten ende oproer te beletten, dat men een hooft binnen Utrecht zouden crijgen."

Uyten Enge, als lid van de ridderschap, vestigde nu de aandacht op Brederode.

Maar zijn voorstel vond ook hier geen bijval en enkelen zeiden, „dat zoevele den heere van Brederode anginck, sulcx nyet doenlijc en soude (sijn), soe hij altijt viantschap met die stadt Utrecht gehadt hadde ende met hemluyden in rechte stonde."

Men besloot tenslotte de landvoogdes en Oranje om raad te vragen.

De utrechtse Kalvinisten, te zwak om een zelfstandige aktie te beginnen, waren slechts hierom gevaarlik voor de utrechtse

---

1) t. a. p.; Zie tevens Kron. Hist. Gen. XIV bl. 278, verklaring van Leo Gilkens.

regering, omdat ze in betrekking stonden tot Brederode en op zijn hulp konden rekenen.

Zoals we vroeger reeds zagen, hadden ze de 6de September de Jacobiekerk weer moeten afstaan. Brederode had hun die zwakheid verweten; kort na de 6de September had hij ten huize van Albrecht van Huchtenbroek, te IJsselstein, de voor-aanstaande Kalvinisten Dirk Cater en Valentijn toegevoegd: „wat waert ghij voor bloeden; doen ghij die kerke inhadt, kost ghij die nyet houden?" [1])

Na de 6de September hielden de utrechtse Kalvinisten hun preken weer buiten de stad in het open veld.

Over deze haagpreken deelt de instruktie, die het Hof van Utrecht, 23 September, aan zijn afgevaardigden naar de landvoogdes meegaf, verschillende biezonderheden mee. [2])

De eerste twee preken buiten de stad werden de eerstvolgende Zondag, 8 September, gehouden „in een weykampe, leggende bij omtrent de stadt Utrecht, ende onder die vrijheit ende jurisdictie van dezelve stadt."

De instruktie deelt verder mee, dat deze preken vooral bijgewoond werden door „lichte persoenen ende ambachtsvolck, mit luttel luyden van facon ofte qualiteyt" en dat de predikanten aanspoorden tot „seditie ende comotiën, vermeldende in effecte, dat men die van der stadt dovericheyt, ende oeck den Conynck, beruerende die voorsz. opseggingebrieven ende placaten nyet en behoirden te obedieren".

Ook werd van verscheiden personen vernomen „dat alzoe hemluyden Sectarissen nyet gelegen en waren alsoe buyten te loepen, dat zij een kercke wilden hebben, ende insonderheyt jegen den winter".

De regering vreesde zelfs een kalvinistiese poging om zich met geweld van de St. Jacob- of St. Geertekerk meester te maken. Deze kerken werden nu speciaal bewaakt.

Toch wisten mr. Valentijn [3]) en enkele van zijn gezellen gewapend binnen de St. Jacobkerk te komen, „zulcx dat ter cause van dien groete opruerte gevallen es in de voorsz. kercke".

Ik geloof niet, dat we hier te doen hebben met de uitvoering

1) Kron. Hist. Gen. XIV bl. 267.

2) Brussel, Archives générales du Royaume, Papiers d'Etat et de l'Audience no. 330 bl. 232 e. v.

3) Een chirurgijn of steensnijder: zie Bijdr. en Meded. H. Gen. LIII bl. 224, noot 1.

van een beraamd plan van de utrechtse Kalvinisten, om met geweld een kerk in de stad te vermeesteren. Mr. Valentijn was eerder een dolleman, die graag een relletje verwekte, zoals ook blijkt uit het volgende voorval, waardoor hij korte tijd later van zich deed spreken.

Na te IJsselstein, waarschijnlik bij Albrecht van Huchtenbroeck, met Brederode „goet chier" gemaakt te hebben, reed hij „wel bij drancke", met vier of vijf dienaars de stad binnen, loste telkens zijn geweer onder het roepen van „vive les geux", hield even stil voor het huis van burgemeester Vecht „ende den selven, absent sijnde, veel injuriën angeseyt", reed door naar 't Janskerkhof waar hij woonde, onder 't afschieten van zijn geweer en 't roepen van de geuzenroep. [1])

De volgende dag bood hij echter aan de magistraat zijn verontschuldiging aan, verzoekende „dat men 't voorsz. feyt sijn dronck toeschrijven wilde, so hij nyet gewoon en was droncken te drincken". [2])

Op de 14de en 15de September hielden de Kalvinisten weer hun preken buiten de stad, nu op een andere plaats, „op Autwijcker velt ende bij de stadt cingelen, zulcx dat men dezelve predicatie opte stadt wallen bijnae verstaen konde [3]), huer vanterende, dat zij voorts bynnen souden koemen ende alsoe van dit buyten loepen ontlast worden".

De 14de September vreesde men weer voor onlusten in de stad.

Na het einde van de morgenpreek, was het bij het binnenkomen van de Kalvinisten „in de naeste poorte der stadt", dus de Wittevrouwenpoort, al bijna tot onlusten gekomen.

In de namiddag wilden de Kalvinisten een van hun geloofsgenoten in de Buurkerk begraven, wat geweigerd werd.

Ook tans wist de magistraat nog maar ternauwernood onlusten te voorkomen.

De Kalvinisten bleven echter er naar streven om weer een kerk binnen de stad te verkrijgen; bij het naderen van de winter werd het houden van preken buiten op 't vlakke veld natuurlik steeds bezwaarliker.

De 17de September boden ongeveer 25 Kalvinisten aan

---

1) Casus.
2) Dodt van Flensburg, Archief V bl. 360 art. 298.
3) Zie tevens: Bijdr. en Meded. v. h. Hist. Gen. LIII bl. 116 e.v., 195 e.v.

schout en schepenen een verzoekschrift aan, waarin een kerk in de stad gevraagd werd voor het houden van hun godsdienstoefeningen, doch met geen resultaat.

De stadsregering en de Staten hadden ondertussen reeds speciale maatregelen genomen om de rust en orde in de stad te bewaren.

De 6de September was door de raad van Utrecht, weer uitgebreid met leden van het Hof, van de geestelikheid en van de, binnen Utrecht vertoevende, ridderschap en tevens „de beste burgeren deser stadt", een ordonnantie tegen een eventueel oproer afgekondigd.

Aan alle inwoners werd bevolen, zodra de banklok geslagen werd, met harnas en geweer op de vergaderplaats van hun wijk te verschijnen en de bevelen van schout, burgemeesters, schepenen en raad op te volgen. [1])

Men vreesde dus, reeds terstond na het vernietigen van het akkoord, onlusten in de stad.

De wacht, die tijdens de beeldenstorm op de avond van 25 Augustus voor het eerst gehouden was door een deel der gilden, enkelen uit de raad en enige inwoners van de stad, was nog steeds op haar post, zowel bij de stadspoorten, om te waken tegen de vijanden van buiten, als bij 't stadhuis, om dit tegen een aanval van de vijanden in de stad te beschermen. Deze wacht werd echter voor veel burgers op de duur te bezwaarlik. [2]) Bovendien vond men het veiliger een vast vendel in dienst te nemen, dat steeds klaar stond om de orde te handhaven.

De Staten van Utrecht beraadslaagden er nu over, om uit de katholieke inwoners 250 lansknechten te rekruteren en die te onderhouden op stadskosten.

De namen van hen, die daartoe bereid waren, werden reeds opgetekend „om die rebellen ende sectarissen te meer in vrese te houden".

Door de landvoogdes was echter bevolen, dat niemand zonder haar bevel of toestemming troepen mocht lichten.

De stadsregering, die de toestand schijnbaar kritiek achtte, raadpleegde het Hof, of men nu, daar die soldaten toch gelicht werden tot verdediging van de stad en in dienst van de

1) Codex Dipl. Neerl. v. h. Hist. Gen. 2de serie II 2, bl. 218.
2) Casus.

koning, de lichting maar niet reeds zou doen plaats hebben, in afwachting van nadere toestemming van de landvoogdes.

Het Hof echter raadde het af, en de 11de September werd schriftelik toestemming gevraagd voor het aannemen van de 250 man. Er werd op gewezen, dat men geen vreemde knechten zou lichten, maar alleen arme burgers uit de stad of de stadsvrijheid. Er was reeds een omslag gemaakt, waarbij ieder der betrokken personen bereid was bij te dragen in de kosten, uitgezonderd de abt van Sint Paulus en de landkommandeur van de duitse orde te Utrecht. [1])

De verklaringen van de beide laatsten werden met de brief naar Margaretha opgezonden.

De abt van de rijke Sint Paulus-abdij was schijnbaar bang, dat, als hij meebetaalde, de Kalvinisten bij een mogelik oproer, uit wraak, zijn rijke abdij zouden plunderen. Zijn sekretaris verklaarde tenminste „dat sijn heere den Staeten metten borgeren in alle saecke geneycht is behulpelick te sijn, dan dat hij hem vyndt beswaert dat, indien vuyt dyer saecke in toecomende tijde eenige bloetstortinge mochte comen, dat tselve dye religie ende geestelicheyt geimputeert mochte worden, soe sijn heer een geordent persoen is; dan, nae dese trouble gecesseert, zeyde bereyt te zijn nyet alleen met leninge maer oick gheven, hem te quyten, als anderen cloesteren alsdan doen sullen." [2])

De rentmeester van de landkommandeur gaf al een zeer gezocht ekskuus op; hij verklaarde, dat zijn meester nu geen geld kon lenen, omdat hij juist veel moest opbrengen aan de grootmeester van de duitse orde om de Turken te bestrijden.

Op de 16de September kwam het antwoord van de landvoogdes, waarbij ze toestemming gaf tot het lichten van de troepen en tevens „om behoerlycken omslach te maecken om die voorsz. borgeren te betaelen ende den onwilligen tot furnissemente van haere quote te bedwingen". [3])

De volgende dag werd nu het vendel van 250 man gelicht en op het Bisschopshof gemonsterd, onder Cornelis Spijker als hopman. [4]) Dag en nacht werd door deze soldaten in de

1) Brussel, Archives générales du Royaume, Papiers d'Etat et de l'Audience, no. 330 bl. 224.

2) t. a. p. bl. 226.

3) t. a. p. bl. 230.

4) De Utrechtse Kroniek bl. 38 spreekt van 500 man; in de oorspronkelike

stadspoorten en bij het stadhuis wacht gehouden. Enkelen uit de raad, geestelikheid, ridderschap en het Hof bleven met de soldaten van het vendel meewaken. [1])

Aangezien de stadsregering vernomen had, dat de Kalvinisten 's nachts geheime samenkomsten hielden, werd er de 20ste September een ordonnantie van de raad afgekondigd, waarbij aan ieder bevolen werd „dat se geen vergaderinge ende heymelicke ofte openbare conventiculen binnen deser stadt en houden....". [2])

Ondanks het bewaken van het stadhuis vreesde men daar toch nog een aanslag; in diezelfde ordonnantie werd daarom bevolen „dat hem nyemant en onderwynde, alse die waickclocke des avonts geluyt wort, opter stadt plaets te komen ende aldaer te blijve staen, dan diegene die totte wachte geordonneert zijn,....".

Verder werd het aan ieder verboden overdag of 's nachts gewapend over straat te gaan, uitgezonderd die in dienst van de Koning, de Staten of de stad van Utrecht waren, en tevens uitgezonderd de „edelluyden ende hoeren dienaren, die gewoenlick zijn met messen te gaen,...." [3])

Het Hof van Utrecht zond 23 September Jan van Lent als afgevaardigde naar de landvoogdes om aan te dringen op een absoluut verbod van de preken, omdat deze, volgens zijn mening, de oorzaak van alle onlusten en onrust waren.

In de instruktie, die het Hof hem meegaf [4]), beschreef het 't optreden van de Kalvinisten sinds 6 September en legde er vooral de nadruk op, hoe tengevolge van de preken bij de stad al meermalen in de stad zelf bijna een oproer was uitgebroken. Het Hof gaf daarin verder te kennen: „is voorts zeer te beduchten, dat de sectarissen met haer predicatiën het geheel volck infecteren, doude religie Katholicke supplanteren ende die justicie ende obediencie geheel subverteren sullen, tenzij daerinne met alle diligentie voorsien wordt"; iets verder schreef het „dat men (de preken) behoorde te beletten met die

---

brief wordt echter van 250 man gesproken, evenzo in het antwoord van de stadsregering aan Alva: Dodt van Flensburg, Archief V bl. 354, art. 215.

1) Casus.

2) Codex. Dipl. Neerl. v. h. Hist. Gen., 2de serie II 2, bl. 218.

3) t. a. p. bl. 218—219.

4) Brussel, Archives générales du Royaume, Papiers d'Etat et de l'Audience, no. 330 bl. 232 e. v.

bequaemste middelen, die uwe Alteze gelieve zoude ons daervan te perscriberen, presenterende tot dien eynde onsen dienstwillige vliticheyt in alder obedientie".

Hoe kritiek het Hof de toestand oordeelde, blijkt ook uit zijn verzoek aan Margaretha om Warenborch opdracht te geven in zijn kasteel toe te laten „als den noot eysschen zal, die van de Raide van Utrecht met den greffier ende secretarysen, voor zooveele heure persoenen, familie ende goederen aengaet".

De toestand werd inderdaad dreigend door het optreden van Brederode.

Deze kwam steeds openliker in strijd met de centrale regering en begon zich voor te bereiden op gewapend verzet.

De 16de en 20ste September werden op zijn bevel te Vianen voorbereidende maatregelen genomen tot het bouwen van twee of drie bolwerken.

De 23ste September kwamen te Vianen afgevaardigden uit verschillende steden van Holland om bij te dragen in de kosten van de nieuwe versterkingen te Vianen.

De 25ste September werden er op bevel van Brederode de beelden uit de kerken genomen en alleen in de kapel van het gasthuis werden nog rooms-katholieke godsdienstoefeningen geduld, terwijl de voornaamste kerk voor de protestanten werd ingeruimd. Op diezelfde dag werd op last van Brederode de trommel geslagen om soldaten te werven, waarover Longueval en Evert van Zanten als kapiteins werden aangesteld. [1])

De utrechtsche Kalvinisten, door deze gebeurtenissen bemoedigd, verzochten 27 September aan de utrechtse raad weer een kerk in de stad.

Op het stadhuis waren voor de raad enkele afgevaardigden van hen verschenen als Adriaan van Oostrum, Oth Mor e.a., die verzochten „alsoet tegen den wynter ginck ende die wegen onbruyckbaer ende onbequaem souden worden omme buten int velt te gaen ende te hoeren die predicatiën.... dat men hemluyden vergunnen soude willen een kercke binnen Utrecht, omme aldaer inne te mogen prediken, nominerende onder anderen sinte Geertruyden kercke."

1) J. W. te Water, Historie van het verbond en de smeekschriften IV bl. 325.

Volgens hun zeggen zou de meerderheid van de parochianen van de Geertekerk ermee tevreden zijn.

De eerste burgemeester, Herman van de Vecht, antwoordde echter, dat de raad dit verzoek nooit kon toestaan, omdat dit in strijd was met de bevelen van de landvoogdes en van de Prins van Oranje; daarop viel Adriaan van Oostrum uit: „wij en kunnen nyet langer onse gemeente stillen, ende indien hemluyden geen kerck binnen Utrecht gegunt en wordt, ende indien yetwes quaets hierduer viele, ick wairschuwe mijn heren, dat men ons sulcx nyet en verwijte." En bij het heengaan herhaalde hij deze bedreiging. Van de Vecht wilde hen nog de missive laten lezen van de landvoogdes, waarbij het verboden was om in de stad te preken, maar ze verlieten terstond het stadhuis zonder inzage van deze brief te hebben genomen. [1])

De stadsregering, nu des te meer bevreesd, dat de Kalvinisten zich met geweld van een kerk zouden meester maken, beraadslaagde weer met enkelen van de geestelikheid en notabelsten van de stad en men besloot zo goed mogelik de wacht te houden, om te verhinderen, dat de Kalvinisten met geweld zouden nemen, wat hun geweigerd was.

Ook de geestelikheid hield even wacht in de kerken. [2])

De Staten vergaderden eveneens diezelfde dag en bespraken „oft nyet goet en ware, omme alle inconveniënten ende oproer te beletten, dat men een hooft binnen Utrecht zouden crijgen," waarna, gelijk boven reeds is meegedeeld, Uyten Enge wederom tevergeefs de aandacht op Brederode vestigde. [3])

Men besloot afgevaardigden naar de landvoogdes en Oranje te sturen.

De afgevaardigden naar Margaretha, Johan van de Vecht, domdeken, Johan, burggraaf van Montfoort en Johan Taets van Amerongen, schepen, kregen opdracht om haar te kennen te geven „die groote periculen ende dangier, daer die stadt ende tlant van Utrecht jegenwoordelick in is; ende dairom te bidden ende versoecken respective dat hare Hoocheyt gelieve hoiren Stadthouder te ordonneren om sich metten yersten alhier te vynden tot hoir beyden defensie.

Ende ingeval zij zulcx nyet souden konnen verwerven,

---

1) Rijksarch. Utrecht, Archief der Prov. Utr. no. 224.
2) Casus.
3) Zie boven bl. 55.

overmits die groote ecoupatie (sic) van mijnen genadigen heeren des Princen van Oraingen, aen hare Hoocheyt alsdan te solliciteren dat hare Hoocheyt gelieve den lande van Utrecht alsdan bij provisie een anderen bequaem in zijnen Excellenties plaetze te substitueren." [1])

Om dit laatste was het eigenlik te doen. De Staten zullen veel liever een ander gehad hebben, dan Oranje, de vriend van Brederode, maar men durfde hem natuurlik niet openlik voorbijgaan, en noemde hem daarom het eerst.

De nadere interpretatie van dit verzoek geeft de „Casus" dan ook aldus: „denoterende alsoe tacite die voersz. Staten, dat sij den Prince nyet en begheerden, mer liever een ander hadden, hoewel sij hem openbaerlijc nyet en dorsten suspecteren, mits den grooten anhanghe die hij hadden van de oproerige gemeente ende dat hij haerluyder stadthouder was, ende tcasteel in handen hadde."

Tevens moesten de afgevaardigden aan de landvoogdes meedelen, dat men niet een groter aantal krijgsvolk betalen kon, dan men reeds had aangenomen, en dat het toch onmogelik was de stad en het land van Utrecht met een zo geringe macht te verdedigen.

Ze moesten daarom tevens toestemming vragen om op kosten van zijn Majesteit nog 400 voetknechten en 50 ruiters te lichten. [2])

De 28ste September vertrok deze deputatie naar Margaretha.

De burgemeesters en schepenen wilden nu verder voorkomen, dat er in de raad zelf Kalvinisten zitting zouden hebben; daarom werden diezelfde 28ste September alle leden verplicht de volgende eed af te leggen: „ick gelove ende swere den Coninck getrouwicheyt, die regierders van de stadt Utrecht, in den name van den Coninck gehoorsaemheyt, defensie van het oude catholicque gelove tot noch toe onderhouden, mitsgaders van de ingesetenen van de stadt van denselven gelove." [3])

Door alle leden van de raad werd deze eed afgelegd, uit-

---

1) Rijksarch. Utrecht, Archief der Prov. Utr. no. 118. (Resolutiën der Staten).

2) t. a. p.

3) Dodt van Flensburg, Archief V bl. 355 art. 229.

gezonderd door Philips van Renesse, die dan ook uit de raad verwijderd werd. [1])

Daar de magistraat wilde weten, op wie ze vertrouwen kon, werd deze eed ook voorgelegd aan alle ambtenaren en dienaren van de stad, en later ook aan enkele edelen en burgers, die hem bijna allen aflegden. [2])

De Staten van Utrecht kwamen de 1ste Oktober weer bijeen en beraadslaagden „opte garde ende bewaernis van de stadt Utrecht in desen periculosen tijt." In deze vergadering besloten zij Hendrik de Voocht van Rijnevelt als afgevaardigde naar Oranje te zenden, om hem uiteen te zetten het gevaar, waarin de stad door de Kalvinisten verkeerde en om hem te verzoeken de preken te verbieden. [3])

De Kalvinisten, die wel gemerkt hadden, dat alle verzoeken bij de utrechtse regering om een kerk tevergeefs waren, zonden intussen ook hun afgevaardigden naar Oranje om hem hun verzoek mee te delen. [4])

Zodra de stadsregering dit vernomen had, zond zij zelf ook, zo spoedig mogelik, enkele afgevaardigden naar Oranje om hem mee te delen de vermetelheid van de Kalvinisten, hoe deze, ondanks het bevel van de landvoogdes, toch in de stad wilden preken, en dat de magistraat hoopte, dat hij aan hun afgevaardigden ‚gheen andere appoinct geven soude, dan tgene dienlick soude wesen tot extirpatie van den seditieusen ende oproerighe menschen." [5])

Alle pogingen van de Kalvinisten om een kerk in de stad te krijgen, waren tot dusverre tevergeefs geweest.

Alle verzoeken van Brederode, tot het Hof en de Staten gericht, om hem uit te nodigen als burggraaf in de stad te komen en er de orde en rust te handhaven, hadden evenmin sukses gehad.

Tans besloot Brederode, door verschillende Kalvinisten o.a. Dirk Cater daartoe uitgenodigd [6]), met hulp van de Kalvi-

1) t. a. p. art. 230—231. Phil. v. Renesse was een bastaard van Gerrit v. Renesse. Bijdr. en Meded. H. Gen. LIII, bl. 221, noot 1.
2) t. a. p. art. 232—233.
3) Rijksarch. Utrecht, Arch. der Prov. Utr. no. 118.
4) Casus.
5) Casus.
6) Kron. Hist. Gen. XIV bl. 254, antw. op art. XII.

nisten en enkele edelen, in het geheim in de stad te komen; eenmaal daarbinnen, hoopte hij de magistraat te kunnen dwingen hem als „een hooft ende capitain" van de stad te erkennen.

De utrechtse kroniek geeft een onvolledig en ten dele onjuist verslag van deze gebeurtenis.

Ze vertelt het volgende [1]: „Op den 2 Octobris hadden die van der nyewe religie deur zeker heymelicke conspiratie ende (enen?) anslach gemaeckt; en souden heer Hendrik van Brederoden mit practique in de stadt van Utrecht (onder dexel van het burchgraefscap van Utrecht) geholpe ende gebracht ende hem voor een hooft ende capitain als burchgraef van Utrecht opgewoorpen hebben om die stadt te bewaren ende te bescermen, als zij seyden tot behoeff van sijne Majesteyt."

We verwachten nu natuurlik, dat de kroniekschrijver verder zal vertellen, hoe de Kalvinisten al hun best deden, dit plan voor de stadsregering geheim te houden. Hij vervolgt echter:

„Twellic sijlieden oic die heere van der stadt Utrecht aen dede geven deur Floris van Boetselaer, heere van Carnes, ende anderen edelluyden, die tot dien eynden al heymelic gecommen waren ende veel woorden ende groote rumoer om dier oirzaecken willen in den stadthuyse maeckten."

Dit verhaal, zoals het ons hier wordt meegedeeld, is onbegrijpelik. Er blijft maar één mogelikheid over om het begin en het slot met elkaar te rijmen en dat is, door aan te nemen, dat tussen het beramen van het plan en het openlik aangeven ervan op het stadhuis, het oorspronkelik plan reeds moest worden opgegeven.

Wij behoeven het echter niet bij veronderstellingen te laten.

De genoemde Kroniek is gelukkig niet onze enige bron.

Over deze aanslag staan verscheiden andere berichten tot onze beschikking, zodat hij uitvoerig beschreven kan worden.

Reeds in de avond van 1 Oktober kwamen er verschillende edelen in de stad, die zouden trachten Brederode de volgende dag in de stad te brengen. [2]

Onder deze edelen waren verscheiden leden van het Compromis en wel de volgende:

Herman van Westerholt, een van de duitse oversten, die

---

1) Utrechtse Kroniek bl. 39—40.
2) Casus.

in dienst van het Compromis troepen in wachtgeld hield [1]; nog 30 Augustus had hij met Lodewijk van Nassau een verdrag gesloten, waarbij hij zich verplichtte gedurende twee maanden 1000 uitgeruste paarden in wachtgeld te houden voor, zoals het in het verdrag heet, „der verbündnüsz der Ritterschaft und ettlichen Stenden dieser Nider burgundischen landen"; [2]

Hofwegen, een hollands edelman („Jusue van Alveringe Sr. de Hofwegen, natif de Hollande" [3])) die ook later nog in dienst van Brederode stond en begin '67 troepen voor hem wierf in Antwerpen; [4]

Willem van Zuylen van Nijevelt, de zoon van de dichter der Souterliedekens; [5]

Floris van Boetzelaer, heer van Langerak en Carnisse, die evenals Brederode in Vianen, zelf in Langerak de beelden uit de kerken verwijderde en daar de hervorming invoerde: [6]

Rutger van Boetzelaer, heer van Carnisse, zijn broer, Wessel van Boetzelaer, zijn bastaard-broer, en andere edelen. [7]

Jan van Renesse zegt later in zijn verhoor [8] dat hij in de avond van 1 Oktober verscheiden van deze edelen als Willem van Nijevelt, Wessel van Boetzelaer e.a. ontmoet had in de herberg „De drie Kronen" te Utrecht. Deze deelden hem mee, dat Brederode „'s anderen daechs bedectelijck ende gedeguiseert binnen commen zoude, ende woude besien off die van Utrecht hem kennen wouden voor een burchgraeff van Utrecht off niet."

Hij vertelt verder, dat de edelen zeiden met ongeveer 15 man in de stad te wezen en dat er ook nog 19 hellebardiers van Brederode in de stad gekomen waren. [9]

Deze edelen deden al het mogelike om hun verblijf geheim te houden.

Volgens de ordonnantie van 3 Augustus waren „alle weerden

---

1) F. Rachfahl, Wilhelm von Oranien, 2er Band, 2e Abteilung, bl. 801.
2) Groen van Prinsterer, Archives 1e série II bl. 256—258.
3) Marcus, Sententiën, bl. 53.
4) M. Gachard, Correspondance de Guillaume le Taciturne II bl. 494. Brief van Margaretha aan Megen van 19 Febr. 1567.
5) Utrechtse Kroniek, bl. 27 noot 1.
6) t. a. p. bl. 40 noot 1. Zie ook Bijdr. en Meded. H. Gen. LIII, bl. 130, noot 3.
7) t. a. p. bl. 42 noot 1.
8) Kron. Hist. Gen. XIV bl. 253—254.
9) t. a. p. bl. 254.

ende weerdinnen" verplicht 's avonds op het stadhuis de namen van hun gasten te vermelden.

Om hun aanwezigheid niet te verraden, gaven ze hun namen nu alleen op als Willem Willemsz, Wessel Wesselsz enz. [1])

Ook namen ze niet allen in dezelfde herberg hun intrek, waarschijnlik om niet al te zeer de aandacht te trekken.

Andere edelen, waaronder verschillende westfaalse, als de neven Herman en Buchart van Westerholt, logeerden op het Oudkerkhof in „De Wildeman". [2])

Ook met hen had Jan van Renesse nog gesproken, waarbij Herman van Westerholt hem nog over trachtte te halen om onder hem dienst te nemen. [3])

Zijn verbindingen met Lodewijk van Nassau zijn aan van Renesse ook bekend; hij deelde tenminste mee, dat „Westerholt aff ende aen reedt aen graeff Lodewijck ende aen den heere van Brederode, omme zijn bestellingen te vervorderen".... [4])

Terwijl de edelen nog dachten, dat hun verblijf in de stad onopgemerkt was, werd reeds aan de wacht bij het stadhuis gemeld, dat een aantal edelen in de stad gekomen was. [5]) Deze waarschuwde terstond burgemeester Johan Bol, die de gehele nacht op het stadhuis bleef om te onderzoeken, wat die edelen in hun schild voerden.

De waard van „De drie Kronen" werd op het stadhuis ontboden en ondervraagd; hij vertelde, dat de, bij hem logerende, edelen nog naar een andere herberg „De Wildeman", gegaan waren om met een zekere Westerholt uit Westfalen te beraadslagen.

Enkele personen begaven zich nu naar „De Wildeman" om daar nadere inlichtingen te verkrijgen. Men deelde hun mee, dat daar inderdaad enkele edelen geweest waren om Westerholt te spreken, „mer dat den selven, wel bij drancke sijnde, over lange slapen was geweest ende noch was."

Vervolgens gelastte burgemeester Bol aan de „weerdt ende weerdinne" van „De drie Kronen" om, zodra enkele edelen

---

1) t. a. p., tevens Dodt van Flensburg, Archief V bl. 362, art. 331.
2) Bijdr. en Meded. v. h. Hist. Gen. LIII bl. 130 noot 1.
3) Kron. Hist. Gen. XIV, bl. 259 e. v.; antw. op XLVIIste art. e. v.
4) t. a. p.
5) De volgende gegevens zijn aan de „Casus" ontleend.

uit zouden gaan, onmiddellik de wacht te waarschuwen. Tevens werd de herberg onder speciale bewaking gesteld.

De volgende morgen vroeg begaven zich twee van de edelen, Rutger van Boetzelaer, heer van Carnisse, en Willem van Nijevelt, naar het kasteel Vredenburg om Warenborch te spreken.

Ze gaven hem te kennen, dat Brederode van plan geweest was die middag bij de heer van Wilp in de stad te komen, maar dat hij, aangezien deze uit de stad was, nu verzocht op het kasteel te mogen komen; ze vertelden hem tevens, dat Brederode door enkele burgers verzocht was binnen de stad te komen en dat deze zelfs meende, dat een dergelijk verzoek door de raad, de Staten of het Hof gedaan was. [1])

Blijkbaar wilden zij Warenborch suggereren, dat Brederode officieel was uitgenodigd.

Warenborch weigerde echter dit verzoek toe te staan en de edelen keerden onverrichter zake terug.

De handelwijze van deze edelen lijkt vreemd.

Nu de heer van Wilp toevallig niet in de stad was, waren er toch nog genoeg utrechtse Kalvinisten, die ingewijd waren in het komplot, die Brederode voorlopig konden ontvangen.

Waarom kwamen zij nu met dit verzoek tot Warenborch, die niet in het plan was ingewijd, waardoor ze de risiko liepen, dat deze de utrechtse magistraat van het gebeurde verwittigde?

We zullen de gang van zaken vermoedelik als volgt moeten verklaren.

Het zal de edelen in de stad zeer tegengevallen zijn, toen ze zagen, hoe goed er bij de poorten wacht gehouden werd; ook de houding van de utrechtse Kalvinisten, waarvan ze weinig of geen steun kregen, zal hen hebben teleurgesteld en ze zullen er weldra aan gewanhoopt hebben, dat Brederode door een van de stadspoorten in Utrecht kon komen.

Ze zijn dan tot de overtuiging gekomen, dat er nog maar één middel was om Brederode binnen de stad te krijgen en wel, met vermijding van de stadspoorten, door het kasteel Vredenburg.

---

1) Brussel, Archives générales du Royaume, Papiers d'Etat et de l'Audience, no. 330, bl. 255 e. v. Brief van het Hof aan Margaretha van 6 Oktober '66.

Men kon namelik over een afzonderlike brug van het gebied buiten de stadssingel in het kasteel komen, en over een andere brug weer van het kasteel over de slotgracht in de stad.

Dit meedelen van de aanstaande komst van Brederode aan Warenborch lag dus buiten de oorspronkelike bedoeling en gebeurde buiten medeweten van Brederode.

Terwijl deze later absoluut niet ontkende, dat het zijn bedoeling was om binnen de stad te komen, bleef hij daarentegen steeds ontkennen, dat hij aan die edelen opdracht gegeven had om toestemming aan Warenborch te vragen, om op het kasteel te komen.

Zoals Oranje later aan de landvoogdes schreef, toen hij met Brederode over deze gebeurtenis gesproken had: „Madame, en aiant de cela parlé audict Sr. de Brederode, m'a dict qu'il estoit prié à disnes de quelque gentilhomme en ceste ville; mais vouloir venir disner au château, suivant que les deux gentilzhommes en avoient dict, n'estoit de son sceu ny adveu, mais l'ont faict de leur auctorité!" [1])

Warenborch had echter niet alleen het verzoek van de edelen geweigerd, maar het ook terstond meegedeeld aan het Hof van Utrecht, waar ook juist de twee burgemeesters aanwezig waren. [2])

Het Hof verklaarde onmiddellik, dat, wat een eventuele officiële uitnodiging betrof, er van hem geen enkel verzoek was uitgegaan om Brederode binnen de stad te krijgen en ook de burgemeesters verklaarden van zo'n verzoek niet te weten. [3])

Men was intussen bevreesd, dat er toch nog een poging gedaan zou worden om Brederode binnen de stad te laten.

De regering nam nu haar maatregelen; de burgemeesters verlieten de vergadering van het Hof en gaven terstond bevel om de stadspoorten te sluiten en ekstra te bezetten. [4])

Enkele personen gingen naar de Bijlhouwerstoren om vandaar uit te zien, of er soms soldaten uit de richting van Vianen

---

1) M. Gachard, Correspondance de Guillaume le Taciturne II bl. 269. Brief van Oranje aan Margaretha van 15 Nov. '66.

2) Zie noot 1 op bl. 68. Dat Warenborch het plan verried, blijkt tevens uit Dodt van Flensburg, Archief V bl. 360, art. 311, uit de Casus, enz.

3) Zie bl. 68, noot 1.

4) Zie bl. 68, noot 1.

in aantocht waren; deze berichtten inderdaad, dat er veel volk van Jutfaas naar de stad kwam. [1])

De raad trof verdere voorbereidingen, om alle mogelik oproer te bestrijden en het gehele stadsvendel onder Spijker werd opgeroepen, om met velen van de ridderschap, geestelikheid, raad en burgers gewapend de stadsplaats voor het stadhuis te bewaken. [2])

De edelen vernamen nu, dat Warenborch hun plan aan de regering had meegedeeld en Floris van Boetzelaer (meest als „die heere van Kernesse" aangeduid) met Willem van Nijevelt gingen naar het stadhuis „omme te protesteren tegens den capitein van Vredenborch." [3])

Nu wordt het boven meegedeelde verhaal van de utrechtse kroniek ook duidelik.

Deze edelen gingen dus eerst naar het stadhuis, toen het plan door Warenborch al aan de regering was meegedeeld; omdat de utrechtse kroniekschrijver dit niet vermeldt, wordt zijn verhaal onbegrijpelik. Deze schrijver geeft trouwens een geheel andere voorstelling van de rol, die Warenborch deze dag gespeeld had. [4])

Volgens hem wilde Warenborch Brederode wel toelaten in zijn kasteel en was het slechts op aandrang van de kapitein van zijn soldaten, dat hij weigerde. Wanneer dit werkelik zo was, dan zou hem dit toch later wel ten laste zijn gelegd en dan zou hij niet tot zijn dood toe, in 1571, kommandant van het kasteel gebleven zijn.

Toen de edelen op het stadhuis geprotesteerd hadden tegen Warenborch, verlieten Floris van Boetzelaer en Willem van Nijevelt de stad om naar Vianen te gaan [5]) en Brederode het gebeurde mee te deelen. Er werd verder geen enkele poging meer gedaan om Brederode binnen de stad te krijgen. Van

---

1) Dodt van Flensburg, Archief V, bl. 361 art. 314—315.
2) t. a. p. bl. 360 art. 312.
3) Kron. Hist. Gen. XIV bl. 258—259; antw. op art. XLIII.
4) Utrechtse Kroniek bl. 41.
Dat de schrijver van deze Kroniek de gebeurtenissen van deze dag zo geheel verkeerd voorstelt en blijkbaar niets afweet van de mededeling, door Warenborch aan het Hof van Utrecht gedaan, pleit natuurlik tegen de veronderstelling, dat deze schrijver lid van dit Hof zou zijn. [Utrechtse Kroniek bl. 11]
5) Dodt van Flensburg, Archief V bl. 361 art. 330.

een optreden van de utrechtse Kalvinisten vernemen we deze dag niets.

Alleen de edelen van het complot zorgden nog voor wat onrust.

De stadsregering hield het vendel nog steeds bijeen, vlak bij het stadhuis, in het wanthuis of schoonhuis, het voormalige stadhuis, dat lag achter de huizen van de Choorstraat.

Enkele edelen liepen nu door het wanthuis en trachtten de soldaten voor zich te winnen; Herman van Westerholt beloofde hun een ton bier te schenken.

Deze waren er echter niet van gediend en hopman Spijker berichtte aan burgemeester Vecht wat er gebeurd was en dat zijn soldaten in het vervolg geen geuzen meer wilden laten voorbijgaan.

Van de Vecht begaf zich uit het stadhuis naar het vendel en zei tot de soldaten, dat ze niemand, tegen hun wil, hoefden te laten passeren, en dat hij hun in plaats van het geuzenbier een vat bier van stadswege schonk, zodat ze er geen schade van zouden lijden.

Toen enkele edelen dit hadden vernomen, begaven ze zich naar het stadhuis, waar Buchart van Westerholt aan Van de Vecht vroeg „of hij sijn neve hielt voor een onman, dat die lansknechten sijn bier nyet en mochten drincken." [1])

Het zal waarschijnlik bij deze gelegenheid geweest zijn, dat, nadat weer tevergeefs om een kerk gevraagd was, een van de edelen dreigend tot de raad zei: „ghij hebt ons de kerke huyden geweygert; als wij wederkoomen, soe sult ghij die ons ghern gunnen, ende sullen dan weten, wat wij myt u te doen hebben"; waarop Philips van Renesse de gehate Vecht nog toebeet: „ende myt u, Vecht, ende uwen roden baert." [2])

De Staten van Utrecht, die ook juist vergaderden, bevreesd, dat Brederode nog zou trachten in de stad te komen, en misschien al reeds onderweg was, hadden enkele leden naar Vianen afgevaardigd: Johan Apelius, kanunnik van de Dom, als lid van de geestelikheid, Gerrit van Renesse, als lid van

---

1) t. a. p. bl. 361 art. 318 e. v.

2) Kron. Hist. Gen. XIV bl. 277, 278, no. 12; zie echter verder Bijdr. en Meded. v. h. Hist. Gen. LIII bl. 221 noot 1.

de ridderschap en Cornelis Vermaet, schepen, als lid van de stadsregering. [1])

Wanneer ze Brederode op weg naar Utrecht zouden ontmoeten, moesten ze hem meedelen, dat geen van de drie Staten hem uitgenodigd had binnen de stad te komen, en hem daarom verzoeken, alle onrust te willen voorkomen en terug te keren.

Deze afgevaardigden ontmoetten Brederode echter pas te Vianen, waar ze hem nu hun opdracht meedeelden.

Brederode antwoordde hun, dat het volstekt niet zijn plan geweest was om binnen de stad te komen, dat hij ook geen opdracht gegeven had om te verzoeken of men hem op Vredenburg zou willen ontvangen, „hoewell" — zoals hij zeide — „nochtans daechs voorn. well zes hondert burgers deser stadt tot Vianen geweest waren, zijne compste versouckende, ende op den selven daege noch hondert." [2])

Als joviaal gastheer zette hij zich over het mislukken van de aanslag heen, nodigde de afgevaardigden ten maaltijd, en „zij hebben aldaer in goeden huege geweest, tot vrolicheyt." [3])

De stadsregering was echter nog steeds bevreesd voor onlusten en het vendel bleef de volgende nacht bijeen tot de morgen toe. [4])

Ook de volgende dagen bleef het nog onrustig.

De 3de Oktober verschenen 's morgens Rutger van Boetzelaer en Willem van Nijevelt op het stadhuis om te protesteren tegen een zekere akte (misschien de raadsnotulen) van de vorige dag, waarin stond, dat door hen aan Warenborch gezegd was, dat Brederode door de stadsregering was uitgenodigd binnen de stad te komen; zij echter verklaarden alleen gezegd te hebben, dat Brederode door enkele burgers uit de stad hiertoe was uitgenodigd.

Om verdere twist te mijden was men hun ter wille en zei, dat de mededeling van Warenborch de vorige dag dan zeker verkeerd verstaan was. [5])

Daarna verzochten deze edelen toestemming voor de Kalvinisten om hun godsdienstoefeningen in de stad te mogen houden. [6])

---

1) Utrechtsche Kroniek bl. 43; zie tevens hiervóór, bl. 68, noot 1.
2) Kron. Hist. Gen. XIV bl. 268.
3) Gem. Arch. Utrecht, no. 186. Protokol van Splinter van Hamersfelt.
4) Zie bl. 68, noot 1.
5) Rijksarch. Utrecht, Arch. der Prov. Utrecht no. 124.
6) Zie bl. 68, noot 1.

Iets later verschenen er ook nog enkele utrechtse Kalvinisten, die toestemming vroegen om bijv. in de Minnebroeders- of Predikheren-kerk te mogen preken, terwijl ze eraan toevoegden „hemluyden nyet gelegen te zijn, noch behoirlicken hemluyden te vergen ofte langer drachelick te wesen onder den blaeuwen hemel int slijck hoir predicanten te hoiren....".

Er werd hun opnieuw geantwoord, dat het niet in de macht van de stad was dit toe te staan, daar de landvoogdes het verboden had. [1])

De 6de Oktober herhaalden de Kalvinisten hun verzoek. [2])

Om nu eens en vooral deze zaak te beslissen, kwamen de Staten van Utrecht en de Kalvinisten het volgende overeen.

Men stond aan de Kalvinisten toe een rekest aan Oranje op te stellen met het verzoek om een kerk; omdat zij maar „schamele gesellen ende arbeytsluyden" zijn, zal de regering de onkosten voor de afgevaardigden naar Oranje betalen. [3])

De Kalvinisten beloofden zich dan zolang rustig te houden en zich bij de beslissing van Oranje neer te leggen. [4])

Het enige doel van de Staten was natuurlik een eind te maken aan dat herhaalde verzoek van de Kalvinisten om een kerk; zij verlangden volstrekt niet een toestemmend antwoord van Oranje te verkrijgen. In een brief van deze dag deelden zij dan ook nog eens uitdrukkelijk aan Oranje mee, dat zij het met dit verzoek niet eens waren, „alsoe wij wel weten tvoirsz. versouck nyet te tenderen dan tot seditie, oproer ende finale abominatie tegens onsen heyligen catholycken gelove, obediëntie van zijnen Majesteit ende van allen overheit,.... ende tgunt wes bij ons in desen gedaen is tot geender ander meyninge geschiet te zijn dan om die voorn. nyeuwe religieusen te bringen tot ruste, stilte ende nederleggen van allen oproer, uwe Princelijke Excellentie vast betrouwende den supplianten ofte nyeuwe religieusen geen ander appoinctement te verleenen dan tgunt wes tot extirpatie der seditieusen ende oproerighe menschen dienen zall." [5])

---

1) Zie bl. 68, noot 1.
2) Casus.
3) Zie bl. 68, noot 1.
4) Zie bl. 68, noot 1.
5) Brussel, Archives générales du Royaume, Papiers d'Etat et de l'Audience, no. 330, bl. 250 e. v.
Brief (Kopie) van de utrechtse Staten aan Oranje van 6 Oktober '66.

Veel kans dat de Kalvinisten in een eventuele weigering zouden berusten, was er echter niet, want nog diezelfde dag verklaarden enkele afgevaardigden van hen aan de Staten, dat, als Oranje hun verzoek zou weigeren, zij er zich toch niet bij neer zouden leggen, maar „dat zij alsdan weder van nyeus zouden willen suppliceren...." [1])

Behalve met de landvoogdes en Oranje was er de laatste maanden ook met de aartsbisschop onderhandeld, en wel wegens het slot te Duurstede, dat hij bewoonde. Dit kasteel was voor de veiligheid van het platte land van Utrecht van veel belang, omdat het alle verkeer op Rijn en Lek kon belemmeren.

Eind Julie of begin Augustus vroeg het Hof, op nader verzoek van de Staten, aan de aartsbisschop, of hij ook enkele schutters van Wijk op zijn kasteel mee wilde laten waken, omdat anders het kasteel „zonder goede provisie tot groote lesie, immers verderffenisse van dese landen, van eenige vianden lichtelick verrast zoude mogen werden." [2])

Deze schutters kwamen inderdaad op het kasteel, maar de aartsbisschop beleefde er weinig genoegen aan. Zij waren nog maar kort op het slot, of men merkte, dat zij „die doren van de kelder ende broukelder fortselicken aen tween geslagen, oick een groot gat in den muur hadden innegeslagen, ende alsoe gecomen in de wijnkelder ende die wijn daer uuytgenomen tot hoiren wille ende zijn hoichweerdigen onwille, ende naederhant, dat die doren ende muer wederom toegeleit ende gemaict zijn geweest, hebben die scutten dairnae die principael doere, daer men van de plaetsen in den wijnkelder gaet, oick drye sloten opgeslagen ende verdestrueert, ende zoeveel wijns dair vuytgehaelt alst hen belieft heeft, seggende dair beneffens die zelve scutten opentlick, dat zij wijn wilden drincken, zoelange als zij op Duerstede zullen wesen." [3])

Eind September maakten de Staten zich weer ongerust over het slot. De 8ste Oktober werd Hendrik de Voocht van Rijnevelt naar de aartsbisschop afgevaardigd om met hem te be-

---

1) t. a. p. nagezonden brief van 6 Oktober, bl. 254.

2) Brussel, Archives générales du Royaume, Papiers d'Etat et de l'Audience no. 1692 (no. 566).

3) t. a. p. no. 1692 (no. 569).

raadslagen over „die bewaernisse des huys van Duersteden in desen periculosen tijt....”

De ontvangst was niet erg vriendelik.

Men had trouwens de aartsbisschop buiten alles gelaten en alleen nu men bezorgd werd, dat de veiligheid van het platte land door een onvoldoende verdediging van zijn kasteel gevaar zou lopen, werd er met hem beraadslaagd.

De afgevaardigde kreeg de aartsbisschop zelf niet eens te spreken; een tussenpersoon deelde hem de verontwaardiging van deze mede: „nu dye Staten het spit in de asschen gewent hebben, nu kennen zij mij, maer doen zij te hove deputeerden en hebben zij mij nyet gekent, ende dat zijn hoichweerde dairom metter Staeten saecken nyet te doen wilde hebben.”

Hoewel Rijnevelt nog antwoordde „dattet dye Staeten zoe qualick nyet gemaickt en hadden; hij verhoepte, zij zoudent wel verantwoirden” en daarop verzocht tenminste een schriftelik antwoord te mogen ontvangen, werd hem zelfs dit geweigerd en onverrichter zake keerde hij terug en bracht 10 Oktober in de vergadering van de Staten verslag uit van zijn vergeefse reis. [1])

De aartsbisschop begreep echter wel wat te kras opgetreden te zijn.

De 11de Oktober schreef hij dan ook aan de Staten wat meer verzoeningsgezind en berichtte, dat zijn kasteel volstrekt niet weerloos of ongewapend was, maar dat er steeds wacht gehouden werd en men voórzien was van allerlei geschut. [2])

Na de 6de Oktober bleef het voorlopig rustig in de stad, in afwachting van Oranje's komst.

Hendrik de Voocht van Rijnevelt had immers de 8ste Oktober verslag van zijn zending naar Oranje uitgebracht en bericht, dat deze spoedig zou komen „ende in als beter ordre stellen.” Ook Margaretha deelde aan de heren, die achtereenvolgens [3]) naar haar waren afgevaardigd, mee, dat Oranje spoedig binnen Utrecht zou komen om er de rust te herstellen.

---

1) Rijksarch. Utrecht, Arch. der Prov. Utrecht no. 118, Resolutiën der Staten.

2) t. a. p. no. 124.

3) Zie boven, bl. 60, 62—63.

HOOFDSTUK III.

Oranje te Utrecht.

Reeds vóór de komst van Oranje te Utrecht hebben we, in verband met de utrechtse gebeurtenissen, een nauwe betrekking tussen Oranje en Brederode kunnen konstateren. Ook tijdens Oranje's verblijf te Utrecht is deze nauwe samenwerking onmiskenbaar.

En dit is te opmerkeliker, omdat Brederode in deze tijd steeds meer in gespannen verhouding komt met de centrale regering en voortgaat met het versterken van zijn stad.

Oranje wil zelf nog niet breken met de centrale regering en stelt zijn verhouding tot Brederode, in de brieven, die hij aan de landvoogdes schrijft, zo onschuldig mogelik voor.

Als hij al eens een bespreking houdt met Brederode, dan is dit, volgens hem, of betrekkelik toevallig, omdat hij juist in de buurt van Vianen is, of hij houdt een bespreking in zijn funktie van stadhouder, om over enkele zaken nadere opheldering te vragen.

Wanneer hij enkele stukken geschut aan Brederode ten geschenke geeft, stelt hij het voor, of dit een gewoon geschenk is van de ene edelman aan de andere, zonder enige politieke bijbedoeling.

In September al had Margaretha goedgekeurd, dat Oranje naar Holland en Utrecht zou gaan [1]), maar de toestand in Antwerpen was nog zo kritiek, dat zijn aanwezigheid daar vereist bleef. [2])

De volgende maand werd de toestand echter beter en de 12de Oktober [3]) vertrok Oranje met Lodewijk van Nassau

---

1) M. Gachard, Correspondance de Guillaume le Taciturne II, bl. 236—237.

2) t. a. p. bl. 240 e. v.

3) t. a. p. Préface bl. LXXXI.

naar zijn provinsies, met speciale last van Margaretha „principalijcken te letten op de verseeckertheyt ende ruste van der voorschreven stadt Utrecht ende Amsterdamme, als wesende de principaelste steden van importantiën in sijn gouvernement." [1])

De 18de Oktober kwam Oranje te Vianen en hield er besprekingen met Brederode. [2])

De 19de Oktober trok Oranje Utrecht binnen en nam er zijn intrek bij een bekend Kalvinist, Jan van Renesse, heer van Wilp. [3])

In de loop van deze en de volgende maand hadden er verschillende besprekingen plaats met Brederode, zowel te Vianen als te Utrecht.

Op welke dagen Oranje te Vianen met Brederode beraadslaagde, kunnen we nagaan in het dagregister van de bezoekers op Brederode's slot Batestein te Vianen, dat door te Water is gepubliseerd. [4])

Dat Brederode ook te Utrecht met Oranje beraadslaagde, blijkt uit de utrechtse kroniek, die vermeldt, dat Brederode „tot twee ofte drie reysen toe" Oranje en Lodewijk in 't huis van Renesse heeft bezocht. [5])

Het blijkt ook uit de verklaring van Frederik uyten Enge, dat, toen Oranje in de stad was, Brederode „die stadt Utrecht frequenteerde." [6])

Een van de onderwerpen van gesprek zal wel geweest zijn de troepenwervingen van Megen en Erik van Brunswijk.

Beiden, Oranje en Brederode, vreesden, dat Megen of hertog Erik troepen zou werpen in de een of andere stad van Holland of Utrecht.

Oranje's brieven uit deze tijd aan de landvoogdes staan vol klachten over de troepenwervingen, die zelfs in zijn provinsies, zonder zijn toestemming, plaats hebben.

---

1) Bor bl. 105 (fol. 74).

2) J. W. te Water, Historie van het verbond en de smeekschriften IV, bl. 325.

3) Utrechtse Kroniek bl. 44 (met noot 3 aldaar).

4) J. W. te Water, Historie van het verbond en de smeekschriften IV, bl. 322 e. v.

5) Utrechtse Kroniek bl. 44.

6) Brussel, Archives générales du Royaume, Papiers d'Etat et de l'Audience no. 527 bl. 166 e. v.: verklaring van Frederik uyten Enge.

Reeds in zijn brief van 20 Oktober klaagt hij over de wervingen, die Megen houdt tot in het land van Utrecht en hij verzoekt aan de landvoogdes of zij hem voortaan wil waarschuwen als een van de „seigneurs gouverneurs mes voisins" weer troepen in zijn provinsies zal lichten; hij voegt er waarschuwend bij: dit tevens, om te voorkomen „que, à ceste cause, ceulx de la nouvelle religion, preschans hors les villes, n'aient occasion de prendre aussi les armes, ou pour le moins faire leurs presces dedans les villes." [1])

Iets later klaagt hij over de troepenwervingen van Erik van Brunswijk, zodat de Kalvinisten haast niet buiten durven preken, uit vrees door zijn troepen te worden lastig gevallen: „la principale difficultè que je treuve partout les faire prescer hors, c'est la crainte qu'ilz ont que le duc Erich les courera sus...." [2])

Geregeld staat Oranje in verbinding met Brederode en hij doet al zijn best dit bij Margaretha te verontschuldigen.

Zijn eerste bezoek bij hem te Vianen van de 18de Oktober stelt hij als zuiver toevallig voor: „comme mon chemin s'y donnoit, je passis par Vianen...." [3])

Presies hetzelfde doet Oranje, als hij een bespreking met de graaf van Kuilenburg gehouden heeft: „Devant — hier, estant allé à la chasse trois lieues d'icy envers Amerongen, m'y est venu trouver le seigneur de Culembourg, pour n'estre que deux lieues dudict Culembourg...." [4])

Het grootste deel van Oranje's brief van 22 Oktober 1566 aan Margaretha is een voortdurend vrijpleiten van Brederode; aan het slot vat hij nog eens duidelik zijn mening aldus samen: „de moy, Madame, hors tous ses actes et propos, ne puis trouver autre chose audict seigneur, sinon qu'il est fort affectionné faire très-humble service à Sa Majesté et Vostre Altèze." [5])

De 1ste November zijn Oranje en Lodewijk weer te Vianen; zij reizen de volgende dag, tesamen met Brederode, naar Schoonhoven, waar de Staten van Holland vergaderd

---

1) M. Gachard, Correspondance de Guillaume le Taciturne II bl. 254.
2) t. a. p. bl. 265.
3) t. a. p. bl. 256.
4) t. a. p. bl. 269. Brief van Oranje van 15 Nov. '66 aan de landvoogdes.
5) t. a. p. bl. 258.

waren [1]); Margaretha meldt later aan Philips II, dat daar, in geheime opdracht van Oranje, ernaar gestreefd werd om het wachtgeld voor de duitse troepen door de hollandse Staten te laten betalen, en dat Brederode er trachtte 5000 man te werven, die uitsluitend onder het bevel van Oranje zouden staan. [2])

De edelen keren de 3de November weer gezamenlik terug naar Vianen en Oranje en Lodewijk reizen door naar Utrecht.

Brederode gaat intussen voort met het versterken van zijn stad. [3])

De 26ste Oktober wordt begonnen met een nieuw bolwerk in 't zuid-oosten van Vianen [4]), de 4de November met een in het noord-oosten van de stad. [5])

De sympathie van Brederode voor Oranje komt zelfs uit in het benoemen van zijn bolwerken, een wordt Oranje, een ander Nassau genoemd. [6])

En in dezelfde tijd hebben er te Vianen belangrijke besprekingen plaats.

De 14de November komt Lodewijk weer te Vianen, de 15de Jan van Nassau, de 16de Oranje, de 23ste Lodewijk weer met de graaf van Witgenstein. [7])

„Terwijl hier de muren ter verdediging zijner vesting oprezen, terwijl in de omtrek de trommels zijner wervers werden geslagen, handelden voorzeker Willem en Lodewijk met hunnen broeder niet alleen daarover, hoe men de opgewonden gemoederen kon nederzetten, maar veel meer hoe men zich toerusten moest ten aanstaanden strijd." [8])

Aldus Bakhuizen van den Brink, als hij wijst op het belang van deze bijeenkomsten.

Jan van Nassau, die in Vianen mee beraadslaagde, had getracht in 't duitse rijk troepen te werven, de graaf van

---

1) J. W. te Water, Historie enz. IV bl. 326.
2) F. Rachfahl, Wilhelm von Oranien, 2er Band, 2e Abteilung, bl. 816.
3) J. W. te Water, Historie enz. IV bl. 326.
4) t. a. p. bl. 325.
5) t. a. p. bl. 326.
6) Utrechtse Kroniek, bl. 66.
Marcus, Sententiën, bl. 358 spreekt ook over „een Bolwerck genaempt Orangen".
Bijdr. en Meded. v. h. Hist. Gen. XXXIX bl. 105.
7) J. W. te Water, Historie enz. IV bl. 326.
8) Bakhuizen van den Brink, Studiën en Schetsen I, bl. 187.

Witgenstein was juist van een geheime zending uit het duitse rijk teruggekeerd.

Daar had graaf Gunther van Schwartzburg, zwager van Oranje, een leger uitgerust om het, in de rijksban verklaarde, Gotha te belegeren.

Witgenstein was daar nu werkzaam geweest om te proberen of men uit die legermacht, bij het eind van dat beleg, geen legertje kon vormen in dienst van Oranje. [1])

Oranje steunde in deze tijd Brederode zelfs openlik bij het versterken van zijn stad.

De 15de of 16de September had Jan de Roy, schout te Rhenen, aldaar een voor Brederode bestemde zending geweren aangehouden [2]), overeenkomstig het plakkaat, dat pas was uitgevaardigd en dat gebood „dat men niet en zoude laten passeren enich geschut oft buschen duer de landen van Utrecht."

Brederode schreef hierover aan de schout, die ze echter niet wilde laten doorgaan, tenzij hij hiervoor toestemming had van Oranje.

Deze gaf als zijn mening te kennen „dat, gemerckt Z. Exc. wel wiste, dat de Heer van Brederode de hondert haecken hadde doen maecken in plaetse, Co. Mat. nyet subiect wezende, ende langhe voer date der publicatie des placaets, hem dochte ende versochte dat hij, schoudt, deselve hondert halve haequen wel mochte laeten volgen vrijelijcken den heer van Bredenroede oft zijn gecommitteerde...." [3])

Oranje zelf gaf ook enkele stukken geschut ten geschenke aan Brederode.

Zelf gaf hij Thomas Both, geschutgieter te Utrecht, opdracht om zo snel mogelik twee stukken geschut te gieten, „hem seggende, dat hij al spoeyen soude dat hij mochte...." [4])

Zodra deze stukken gereed waren, werden ze naar Vianen gebracht. Als Vianen later door de troepen van Brederode verlaten is, worden deze twee stukken geschut weer ge-

---

1) t. a. p. bl. 187 en 197.
2) Bor bl. 298 (fol. 215).
3) Kron. Hist. Gen. XIV bl. 263. Verklaring van Jan de Roy.
Zie tevens Werken, uitgeg. door het Hist. Gen., 3de serie, I, F. Dusseldorpii Annales bl. 43.
4) Kron. Hist. Gen. XIV bl. 262.

vonden en in de inventaris van het huis Brederode beschreven: „Bij den stal ende bauwerije bevonden: een halve cortauwe, geborsten ende geschuert, mitte wapen van den Prince van Orangen, als 't scheen, gegoten bij Thomas Both in 't jaer LXVII." [1])

En bij de opsomming van de stukken geschut, die bij de Lekpoort gevonden werden: „Noch in dezelve poorte bevonden een groote metalen stuck, daerop stondt gefigureert die wapenen van Nassau, gegoten in 't jaer van '67, mitten adviese „Maintiendray". [2])

De 3de Januarie '67 kwam uit Oranje's bezitting Buren nog een derde stuk geschut te Vianen, „geheeten den Vuyl, dat eerlijks doen gyeten was bij Bisschop Davidt van Bourgoignen, 't geen mijn heere de prinche mijn heere van Brederode geschonken hadde." [3])

Ook dit stuk, voorzien van „den uyl", het teken van de bastaards van Boergondië, werd later bij de Lekpoort teruggevonden. [4])

Het is te begrijpen, dat onder dit alles de verhouding tussen Oranje en de landvoogdes steeds meer gespannen werd.

De 13de Januarie '67 schrijft ze hem „que l'on m'a dit que vous avez baillié au Sr. de Brederode, pour la munition dudict Vianne VI pièces d'artillerie." [5])

Oranje antwoordt hierop de 21ste in een tamelik scherpe brief [6]):

„Vostre Altèze m'escript aussi avoir entendu que j'aurois donné à monsieur de Brederode, pour la munition dudict Vianen, six pièces d'artillerie.

Il est vray, Madame, que luy ay donné trois pièces, lesquelles passé longtamps, luy avois promis: point que je die cela pour excuse, car, Dieu mercy, avons tousjours eu la liberté, en ce pays, donner l'un à l'autre de noz parens et amis ce que bon nous sambloit, sans estre de mauvaise part. Et samble, soubz très-humble correction, les choses estre

---

1) Bijdr. en Meded. v. h. Hist. Gen. XXXIX bl. 93.
2) t. a. p. bl. 105.
3) J. W. te Water, Historie enz. IV bl. 327.
4) Bijdr. en Meded. v. h. Hist. Gen. XXXIX bl. 105.
5) M. Gachard, Correspondance etc. II bl. 331.
6) t. a. p. bl. 340.

venuz bien avant, puisque l'on regarde à si petites minutez, ne fusse que Vostre Altèze tint ledict seigneur de Brederode pour ennemi de sa Majesté et Vostre Altèze, dont icelle m'en at encores riens escript."

Inderdaad, zij had dit nog niet ronduit aan Oranje te kennen gegeven, maar, en niet zonder reden, ze beschouwde Brederode reeds lang als rebel.

Dat de verhouding tussen Oranje enerzijds en het Hof, de raad en de Staten van Utrecht anderzijds niet zeer vriendschappelik geweest zal zijn, volgt reeds uit de nauwe betrekking tussen Oranje en Brederode.

De Staten, die 27 September hun afgevaardigden naar de landvoogdes gezonden hadden, om te vragen of ze aan Utrecht weer een leider wou geven om er de rust en orde te herstellen, konden, zoals reeds vroeger is opgemerkt, niet nalaten om de overkomst van hun stadhouder Oranje te verzoeken, maar hoopvol hadden ze tevens gevraagd „so verre die nyet en mochte vaceren, als elders geoccupeert wesende, een ander in sijn plaetse." [1])

Margaretha verkeerde in dezelfde positie als de Staten; ook zij kon hier niet buiten Oranje om handelen en aan hen, die in Oktober naar haar afgevaardigd werden, meldt ze dan ook, dat Oranje spoedig komen zal om de rust en orde in de stad te herstellen.

Het eerste optreden van Oranje zal de verhouding tussen hem en de utrechtse magistraat wel niet verbeterd hebben.

Na eerst met Brederode te Vianen beraadslaagd te hebben, trekt hij met Lodewijk, een van de hoofden van het Compromis, de stad binnen en neemt, gelijk reeds gezegd is, zijn intrek bij een bekend Kalvinist, *Jan van Renesse, heer van Wilp.* [2])

Oranje zoekt toenadering tot de gematigde Kalvinisten om *met hun hulp de orde te herstellen.*

Zo had hij ook te Antwerpen gedaan; toen hij in Brussel was en Antwerpen door de beeldenstorm in onrust verkeerde, had hij twee Kalvinisten, Jean de Marnix, heer van Toulouse

---

1) Casus. Zie hierboven, bl. 62—63.
2) *Zie hierboven, bl. 32, noot 7.*

en Nicolas de Hames vooruit gezonden om de opgewonden gemoederen wat te bedaren. [1])

Trouwens, de utrechtsche regering had presies hetzelfde gedaan; de 25ste en 26ste Augustus 1566 had zij deze Renesse gebruikt om met de kalvinistiese beeldenstormers te onderhandelen.

Of hij zelf aan de beeldenstorm heeft deelgenomen, is onzeker en lijkt onwaarschijnlik.

In zijn vonnis wordt hij beschuldigd een van de leiders geweest te zijn, maar dat bewijst natuurlik nog niets. [2])

De verklaring van Jan van Amerongen bevat slechts een vage beschuldiging.

„Gevraecht, wie die hooffden waren van hoorlieden regimente, seyde dat hem bedunct, dattet was die heere van Wilp, zoe hij sien ende mercken conde uut dyen, dat dvoersz. heer van deen steede in dander steede tooch, zoe hij gevangen gehoort hadde." [3])

De verklaringen van de Wael laten wel een wantrouwen zien ten opzichte van de heer van Wilp, maar bevatten toch geen enkele beschuldiging tegen hem. [4])

Zijn schuld aan de beeldenstorm is onbewezen.

Verschillende latere schrijvers, die hem beschuldigen, doen dit, omdat ze hem verwarren met zijn gelijknamige neef, die later in dienst van Brederode gegaan is.

Zo bijv. Nuyens, die meedeelt, dat Oranje zijn intrek nam „bij Jan van Renesse, heer van Wulp, een der beeldstormers en later officier van Brederode." [5])

Het blijft echter opmerkelik, dat Oranje zijn intrek niet nam in het kasteel Vredenburg, waarvan zijn vroegere edelman en hofmeester, van Warenborch, bevelhebber was.

---

1) M. Gachard, Correspondance etc. II, Préface, bl. LV; R. van Roosbroeck, *Het wonderjaar te Antwerpen*, bl. 47—48.

2) Marcus, Sententiën bl. 109.

3) Bijdr. en Meded. v. h. Hist. Gen. LIII bl. 208.

4) t. a. p. bl. 108—109: art. 95—96.

5) W. J. F. Nuyens, Geschiedenis van den oorsprong en het begin der Nederlandsche Beroerten I bl. 191.

In Bijdr. en Meded. v. h. Hist. Gen. LIII bl. 108, noot 3 worden deze twee in zoverre nog verward, als voor Jan van Renesse, heer van Wilp verwezen wordt naar Kron. Hist. Gen. XIV bl. 246—261, 273—275, waar echter van zijn gelijknamige neef, kapitein van Brederode, sprake is.

Waarschijnlik is de reden hiervan, dat hij zijn besprekingen met Brederode en andere Kalvinisten liever in het huis van de Kalvinist Renesse hield; de officiële besprekingen met de utrechtse regering werden in het kasteel Vredenburg gevoerd.

Tegelijk met Oranje trokken 260 schutters de stad binnen, „wesende des Princen lijfschutten." [1])

De utrechtse kroniek voegt er aan toe: „die meestendel al kerckschenders ende beeldestormers waren." [2])

De „Casus" bevat dezelfde beschuldiging: „die meest al kerckschenders waren."

Nu is dit zeer onwaarschijnlik. Oranje, die in Utrecht komt om de orde te herstellen, die zelf, zolang hij kon, de beeldenstorm uit Antwerpen geweerd had, zal toch niet met een lijfwacht, die hoofdzakelik uit beeldenstormers bestaat, door zijn provinsies trekken.

De verklaring vinden we misschien in de ordonnantie van de raad van Utrecht van 16 November 1566: „Alsoe by den raet ondervonden is ende clachten gevallen zijn, datter vele vuytlandigen ende vagabunden gecommen zijn binnen dese stadt, onder dexel ende protexe, dat zijluyden seggen te wesen in den eedt, soudie ende dienste van de bende ende oick haickgeschutten van de princelicker excellentie van Oraengien etc. ende stadthouder generael etc., twelck in der waerheyt alsoe nyet en is...." [3])

Er waren dus veel vreemdelingen, en onder hen zullen ook wel beeldenstormers geweest zijn, die zich ten onrechte uitgaven voor soldaten van Oranje.

De schrijver van de utrechtse kroniek hield hen inderdaad voor soldaten van Oranje: vandaar zijn beschuldiging.

Het kwam al spoedig tussen Oranje en de stadsregering tot onenigheid. Men had hem meegedeeld de vermetelheid van de Kalvinisten, die maar steeds een kerk bleven vragen, die zelfs met geweld gedreigd hadden, als men hun eisen niet inwilligde.

De stadsregering verzocht nu toestemming om, op kosten

---

1) Bor bl. 105 (fol. 74). — Casus. — De utrechtse Kroniek (bl. 44) vertelt ten onrechte, dat Oranje met zijn ruiters binnen de stad kwam en dat de schutters pas twee weken later kwamen.

2) Utrechtse Kroniek bl. 47.

3) Codex. Dipl. Neerl. v. h. Hist. Gen. 2de serie II 2, bl. 220.

van de koning, nog meer soldaten en lichte ruiterij te lichten.

Oranje, die de voornaamste magistraatspersonen op Vredenburg ontboden had, antwoordde, dat hij juist voor dit doel zijn zware ruiterij had ontboden.

Het was echter volstekt de bedoeling van de magistraat niet om de positie van Oranje in de stad te versterken en hij antwoordde dan ook onmiddellik, dat hij deze ruiterij liever niet in de stad zou ontvangen, omdat die in de winter toch niet van veel nut kon zijn, daar de buitenwegen hier zo laag lagen.

Oranje liet zich echter door dit ekskuus niet van zijn plan afbrengen en in het eind van deze maand Oktober kwam ook zijn ruiterbende binnen de stad. [1])

De Kalvinisten voelden zich door Oranje's komst gesterkt en ze waagden het nu ± 20 Oktober een haagpreek te houden buiten de Catharijne poort, onder de muren van Vredenburg.

De bevelhebber van het kasteel gaf hun echter het bevel om te vertrekken en na de weigering werd er uit het kasteel op de preekgangers geschoten.

De Kalvinisten gaven nu hun voornemen op en trokken af. [44])

Het officiële doel van de komst van Oranje was: de orde in de stad te herstellen en, overeenkomstig het akkoord van 23 Augustus, de Kalvinisten ervan te doen afzien een kerk binnen de stad te krijgen.

Oranje ontwierp nu een akkoord, waarbij aan de Kalvinisten een plaats buiten de stad zou worden toegewezen om geregeld hun godsdienstoefeningen te houden.

Verder was de strekking van dit akkoord, de verdraagzaamheid tussen de beide partijen te bevorderen.

Oranje wilde nu dit akkoord afkondigen op de naam van de Staten en deze dus mee de verantwoordelikheid doen dragen. Deze stelden echter als voorwaarde, dat dan ook het Hof zijn instemming met de inhoud moest betuigen.

De 7de November werd de president van het Hof in de vergadering van de Staten ontboden; de domdeken deelde uit naam van de Staten mee, dat ze besloten waren het

---

1) Bor bl. 105—106 (fol. 74—75).
2) t. a. p. bl. 106 (fol. 75). Zie ook hiervóór, bl. 16—17.

ontwerp-akkoord van Oranje te aanvaarden, mits ook het Hof zijn instemming ermee betuigde.

Het Hof weigerde echter, „verstaende dat zulcx versocht werde, om onder tdexel van onsen name hem texcuseren in toecomende tijden bij zijne majesteit, indien tvoorsz. accord dieselve nyet aengenaem noch goet en bevonde, waeraen wij nyet en twijfelen, wel wetende teffect ende gevolch vandien te wesen contrarie alle oprechte cristelicke ende catholicque conscientie...." [1])

Na deze weigering van het Hof verklaarden de Staten de 9de November, dat zij hun toestemming nu niet konden geven; ze verzochten nu aan Oranje, of hij als stadhouder zelf een akkoord wilde afkondigen, natuurlik zonder hen erin te betrekken en mee verantwoordelik te stellen. [2])

De ontstemming van Oranje blijkt duidelik uit de verklaring, die J. Cunretorf, lid van de Staten, later aflegt: „Dat hij, Prince van Oraingen, geseyt soude hebben, dat zoe verre die van de geestelijckheit nyet en wilde accorderen in 't geconcipierden accordt, zij wel oerzaecke zoude wesen van de destructie van de geheele geestelickheyt van deze landen; ....ende dat dit gerapporteert zouden hebben de domdeecken ende borgemeisters." [3])

Morillon vernam van de kanunnik Bruhezen later hetzelfde, dat namelik Oranje, toen hij zag, dat de geestelikheid tegen zijn ontwerp was, tot de burgemeesters gezegd had „que les prebstres traversoient tout; et qu'il leur cousteroit chier pour ce que, en dedans peu de mois, il n'y auroit prebstres, moisnes, ny chanoines, et voulut que cela fust rapporté par les dicts bourgemestres aux Estatz, comme il fust." [4])

Ook de raad weigerde nu het ontwerp-akkoord af te kondigen. De „Casus", in 't algemeen een zeer betrouwbare bron voor deze tijd, deelt mee, dat de burgemeesters door Oranje op Vredenburg ontboden waren, en dat deze toen blijkbaar krasser tegen de Kalvinisten wilden optreden dan Oranje,

---

1) Brussel, Archives générales du Royaume. Papiers d'Etat et de l'Audience no. 330, bl. 277. Brief van het Hof van Utrecht aan Margaretha van 12 Nov. 1566.

2) t. a. p. bl. 280.

3) Kron. Hist. Gen. XIV bl. 261.

4) E. Poullet, Correspondance du Cardinal de Granvelle II bl. 370, brief van Morillon aan Granvelle van 13 April 1567.

waarop hij antwoordde: „dat hij so rigoreuselick met die van de religie nyet mochte handelen, so die selve wel vier duysent ruyteren ende ses duysent schutten in Duytslant op waergelt leggende hadden, die tallen tijden thaerluider assistentie comen souden ende op een corten tijt over den hals comen."

Toen de raad bleef weigeren, had Oranje gezegd: „dat sij wèl sien souden, wat dat sij deden, ende dat hij van haerluider refuys acte wilde hebben, om hem daermede jegens den Coninklijke Majesteit ende die hoocheyt van de hartoghinne te excuseren van de inconveniënten, daerinne sij doer tvoersz. refuys souden moghen vallen, mer tselve nyettegenstaende is hem die voersz. acte van refuys gelevert geweest."

Ook Jan Bol en Jan Taets van Amerongen verklaren later: „Dat van gelijcken de voors. Prince zeer qualicke te vreden is geweest mitten regierders der stadt Utrecht, dat zij zeckere accord nyet wilde laeten publiceeren op de naeme van de Staeten tusschen den sectaryssen ende den catholiquen, inhoudende o.a. dat die catholiquen en die van de nieuwe religie malcanderen nyet en mosten misdoen ofte misseggen,.... ende dat die Staeten dat zoude laeten publiceeren op hueren naem, ende hem mit hemluyden verantworden wilde, quaem daer yet quaets of, begeerende acte van refuys, die hem gegost is." [1])

Hoe er van katholieke zijde over Oranje's houding werd geoordeeld, blijkt ook uit een brief van Morillon aan Granvelle van 17 November 1566: „J'envoie copie des articles accordez avec les hugonaux d'Utrecht, où le prince d'Orange est encores et son frère, et le sieur de Brederode souvent, et aussi Mr. de Cullembourg, en communication par ensamble, dont le vulgaire ne faict pas bien son prouffict; et dient clèrement que tout y fust mieulx allé si l'on heust lessé convenir le magistrat, et que les catholicques estoient fortz assez pour rompre la teste aux aultres." [2])

Tans bleef als enige uitweg over, dat Oranje, als stadhouder, een ordonnantie op zijn eigen gezag uitvaardigde.

De 15de November stuurde hij met een begeleidend schrijven zijn ontwerp-akkoord naar de landvoogdes. [3])

---

1) Kron. Hist. Gen. XIV bl. 261—262.
2) E. Poullet, Correspondance du Cardinal de Granvelle II, bl. 110.
3) M. Gachard, Correspondance etc. II, bl. 275.

Zijn verontwaardiging over de weigering van het Hof blijkt duidelik in het begin van zijn brief.

„Les dicts du conseil font grandes démonstrations pour résister aux presces: je vouldrois qu'ilz l'eussiont fait, quant icelles prédications se commençoient, plustost que maintenant, quant ilz voient l'accordance avoir esté faicte."

Margaretha was met dit akkoord natuurlik niet ingenomen. Veel liever had ze gezien, dat Oranje voorgoed de kalvinistiese preken, ook buiten de stad, had verboden. Ze schreef zelfs naar aanleiding van dit akkoord aan de Koning, dat Oranje het bestuur van de stad en van het kasteel in de handen van de ketters had overgegeven. [1])

Maar aangezien dit ontwerp niet streed met het akkoord, dat zij op 23 Augustus 1566 met de edelen gesloten had, moest ze toch haar toestemming geven.

Haar mening komt duidelik uit in haar antwoord aan Oranje van 20 November.

„Touchant les articles que m'avez envoyé pour le faict des presches, puisqu'il ne passent les termes de l'accord avec les gentilzhommes, et que ne voyez aultre remède de pacifier les affaires, les dicts articles vont leur chemin.

Bien desireroy-je, de tout mon coeur, que une fois l'on puist mectre un bon et vray remède à ces presches, importans (emportans) la ruine et destruction du pays...." [2])

Oranje komt een week later op deze brief terug: „laquelle obscurité de mot: „les dicts articles vont leur chemin" je ne puis bien entendre; partant suplie Vostre Altèze une aultre fois commander que l'on m'escripve ouvertement l'intention de Vostre Altèze, pour selon icelle me pouvoir regler." [3])

Het antwoord van Margaretha is weinig vriendelik, al herhaalt het slechts haar mening; zij schrijft: „ces motz, que me représentez, contenuz en mesdictes lettres, signifient ouvertement que, piusque les dicts articles que m'aviés envoyé pour le faict des presches, ne passoient les termes de l'accord avecq les gentilzhommes, et que ne voyez aultre remède de pacifier

---

1) F. Rachfahl, Wilhelm van Oranien, 2er Band, 2e Abteilung, bl. 816.
2) M. Gachard, Correspondance etc. II, bl. 280—281.
3) t. a. p. bl. 287—288. Brief van 27 Nov. '66.

les affaires, que ne les povois empescher, ainchois qu'il les falloit passer et tollérer...." [1])

De 28ste November 1566 werd het akkoord van Oranje van het stadhuis te Utrecht afgelezen. [2])

Het was ingesteld op wederzijdse verdraagzaamheid; een van de artikels luidde: „dat d'eene noch d'andere partije niet en sal moghen ter saecken van der Religien eenigh overlast malkanderen aendoen, injuriën ofte invectiven aenseggen." [3])

Verder werd verboden aan „alle Predikanten, soo van de oude als nieuwe Religie, in heuren Sermoonen ofte predicatiën te ghebruycken eenighe smadelijcke oft schimpighe woorden, injuriën ofte invectiven teghen den anderen...." [4])

Aan de Kalvinisten werd toegestaan te preken „in de plaetsen, hen buyten deser Stadt daertoe gegunt." [5])

In de volgende weken werd er nu onderhandeld om aan de Kalvinisten een vaste plaats af te staan voor het houden van hun preken.

De 1ste Desember verzochten de Kalvinisten aan het kapittel van St. Jan een vaste plaats voor hun godsdienstoefeningen; ze krijgen ten antwoord, dat eerst „die van de Capittele daerop delibereren moeten." [6])

Oranje wilde de zaak nu bespoedigen en de 3de Desember herhalen de beide burgemeesters dit verzoek uit zijn naam.

Ook tans wordt hetzelfde antwoord gegeven. [6])

De 4de Desember verschijnt Warenborch met zijn vaandrig in het kapittel van St. Jan en deelt mee: „tensij dat sij geen ordere op de petitie uyt de naem van den Prins en deden, dat sij dan soude moeten afwachten het quaet dat daeraf soude mogen komen...." [6])

Ook Jan Bol bericht dit: „Dat den voors. Prince gesonden heeft den oversten van Vredenborch mit zijn standertdragher

---

1) t. a. p. bl. 295. Brief van Des. '66.

2) Gem. Arch. Utrecht, Placc. Boek III 1565—1581. Op de rug van deze ordonnantie staat geschreven „Gepubliceert van den stadthuyse Tutrecht op den XXVIIIen Novembris 1566 Bij mij, duerweerder shoffs van Utrecht, onderteyckent G. de Viana".

3) Bor bl. 106, art. 6 (fol. 75).

4) t. a. p. bl. 106—107, art. 12 (fol. 75).

5) t. a. p. bl. 106, art. 1 (fol. 75).

6) Rijksarch. Utrecht. Notulen v. h. Kapittel v. St. Jan.

van zijne bende ende noch de borgemeisters van Utrecht aen die van den capitle van St. Jacob, omme te hebben een plaetze zeer naebij de stadt Utrecht, daer de sectaryssen mochten precken" [1]; St. Jacob is natuurlik een verschrijving voor St. Jan.

Oranje wilde de overeenkomst echter zo gunstig mogelik voor de Kalvinisten toepassen en hun preken zo dicht mogelik bij de stad toelaten.

Het zal wel het resultaat van de onderhandelingen met het kapittel van St. Jan geweest zijn, dat de Kalvinisten inderdaad toestemming kregen, vlak bij de stad, even buiten de Wittevrouwenpoort, aan het singel hun godsdienstoefeningen te houden.

Deze toestemming werd waarschijnlik 12 Desember gegeven; de utrechtse kroniek deelt namelik mee [2], dat toen het akkoord van Oranje werd afgekondigd; in de aantekening bij de uitgave ervan wordt naar Bor bl. 107 fol. 75 verwezen; deze plaats bij Bor heeft echter betrekking op het akkoord van 28 November, waarbij de Kalvinisten wel toestemming kregen buiten de stad hun godsdienstoefeningen te houden, maar hun nog geen vaste plaats werd aangewezen. Dit laatste gebeurde dan waarschijnlik door de ordonnantie van 12 Desember.

Dat de utrechtse kroniek deze laatste ordonnantie op 't oog heeft, blijkt als ze vervolgt: „achtervolgende welcke ordonnantie is die van der nyewe religie bij die Prince van Ouraengen toegelaten haer sermoenen te doen buyten die Wittevrouweporte, vast onder die stadt, aen het singel...." [3]

Ze geeft verder een levendige beschrijving, hoe de Kalvinisten zich daar inrichtten: „alwaer zijlieden een plaetze gecocht hebben, die zij mit sant dede bespreyen, omme daer bequamelic voir die vrouwen in den regen ende anders op te moeghen sitten; welcke plaetze bij haerlieder gemeinte genaempt is geweest die Santkerck; daerover den anderden dach gepredickt woorden; alwaer oic sommighe van haerlieder dooden naer haerlieder wijs ende seremoniën begraven zijn

---

1) Kron. Hist. Gen. XIV, bl. 263.
2) Utrechtse Kroniek, bl. 46—47.
3) t. a. p. bl. 47.

geweest, singende aldaer in de begravenisse ettelicke Duytsche psalmen.

Ende als haer sermoenen gedaen waren, soe hebben hem sommighe ministers ofte collecteurs, daertoe gecommitert zijnde, hem aldaer gevonden onder het volck, die zekere sackgens in die hant hielden, daer een yegelick, die wilde, zijn caritaet in dede, mits daerin gevende zeker penninghe ofte gelt, waervan zijliede broot om dede backen, dat zij den armen lieden gaven, die haer sermonen quamen horen, ende oic sommige scamele borgeren om tzelve gelt heurden, omme tot haerlieder predicatiën te commen, waerdoor zijlieden groot volck aen haerlieder zijde ende religie gethoogen hebben." [1])

De taak van Oranje in Utrecht was hiermee afgelopen; de 15de Desember vertrok hij met zijn broer Lodewijk naar Amsterdam [2]) om ook daar de orde te herstellen en tevens om daar verder met Brederode te onderhandelen.

---

1) t. a. p. bl. 47—48.

2) t. a. p. bl. 48. De Utrechtse Kroniek dateert hier Oranje's vertrek op 14 Desember. Oranje kwam echter pas 15 Desember te Amsterdam aan. (Bijdr. en Meded. v. h. Hist. Gen. XVII bl. 50).

Een brief van zijn sekretaris, Johan de Penants, de 15de Desember uit Naarden aan de Kameraar van de Staten van Utrecht geschreven, maakt het waarschijnlik, dat Oranje de 15de pas uit Utrecht vertrokken is. (Rijksarch. Utrecht, Arch. v. d. Prov. Utr. no. 124).

Ook Dusseldorp dateert Oranje's vertrek op 15 Desember. (Werken uitgeg. door het Hist. Gen., 3de serie, I, F. Dusseldorpii Annales bl. 46).

HOOFDSTUK IV.

Utrecht en Vianen.

In de zomer van 1566 had de regering te Brussel gevreesd, dat er een algemene opstand zou komen, dat er uit Duitsland en van de zijde der Hugenoten in Frankrijk hulp zou opdagen voor de rebellen. Van dit alles was niets gebeurd. Integendeel, het gezag van de regering was gaandeweg versterkt.

Vele, eertijds lauwe Katholieken waren na de beeldenstorm, uit verontwaardiging over het plunderen van de kerken, ijveriger geworden en steunden voortaan de regering.

Veel edelen, die tot dusver alleen uit zelfzucht in de oppositie geweest waren, hadden zich door de gunstbewijzen van de landvoogdes laten overhalen zich aan haar zijde te stellen.

De macht van de protestanten was bovendien verzwakt door de hevige twisten tussen Lutheranen en Kalvinisten.

De centrale regering te Brussel, die tijdens de beeldenstorm, wegens gebrek aan geld en troepen, machteloos tegenover deze beweging stond, had in de eerste dagen van September een geldzending uit Madrid ontvangen, al spoedig door meerdere gevolgd. Zij nam nu onmiddellik meer troepen in dienst, waarvan het grootste deel onder die stadhouders en veldheren gesteld werd, waarop ze in ieder geval kon rekenen, als Megen, Aremberg, Noircarmes en anderen.

Aan Oranje werden natuurlik geen nieuwe troepen ter beschikking gesteld; de koning gaf aan Margaretha de raad om eerst als Oranje erom vroeg, hem vijf vendels te geven, maar dan moest men zorgen, dat over deze vendels een bevelhebber stond, op wie de regering kon rekenen. Aan deze laatste moest men dan een geheime instruktie meegeven, waarnaar hij zich kon regelen. [1])

In de voornaamste plaatsen werd door de regering bezetting gelegd; tegen de steden, die weigerden, werd geweld gebruikt. Noircarmes, de vervanger van Bergen als stadhouder van

1) J. S. Theissen, Correspondance française de Marguerite d'Autriche, Duchesse de Parme, avec Philippe II, I bl. 220. Brief van Philips II aan Margaretha van 27 Nov. '66.

Henegouwen, kreeg opdracht Doornik en Valenciennes, die bezetting weigerden, met geweld te dwingen regeringstroepen binnen te laten.

Midden Desember begon het beleg van Valenciennes en de 23ste werd ook te Utrecht de regeringsordonnantie afgekondigd, waarbij het aan ieder verboden werd „binnen onser voorn. stadt van Valenchyn voortaen te verkeren, hanteren, frequenteren, tracteren, coopmanschap doen, daerduere te passeren, gaen off commen, om wat redene tzelffde zoude mogen wesen, noch hen eenige victuaelle te zeynden, dragen off toevueren off oeck eenige gunste, hulpe, bijstand off assistencie te doen off bewijsen, ter tijt ende wijlen toe dat zij onse gebot ende bevel voors. geobedieert ende volbracht zullen hebben." [1])

De ondersteuning, die de opgestane steden kregen, was maar weinig en nog slecht georganiseerd. Het Compromis was ter ziele en van de kalvinistiese edelen ging maar weinig kracht meer uit. De betaling van het wachtgeld aan de duitse troepen was gestaakt, deze waren ontbonden en het grootste gedeelte werd tans door de regering te Brussel in dienst genomen. [2])

De meeste kracht ging nog uit van de kalvinistiese konsistoriën, die op hun synode te Gent, in Oktober '66 gehouden, hebben beraadslaagd over een mogelik krachtdadig verzet en tevens over de vraag hoe zij aan geld zouden komen, om troepen te werven. [3])

De bekende kalvinistiese predikant Dathenus had hier voorgesteld, een petitie aan de koning te richten, waarin hem verzocht zou worden gewetens- en godsdienstvrijheid aan zijn onderdanen toe te staan; bij inwilliging van dit verzoek zou men de koning, als dank, drie millioen gulden aanbieden.

Dat Philips weigeren zou, stond bij voorbaat vast, maar men had zo een goed voorwendsel om geld in te zamelen, dat gebruikt kon worden om troepen te werven. [4])

---

1) Gem. Arch. Utrecht, Placc. Boek III (1565—1581).
2) R. Fruin, Verspr. Geschr. I bl. 424—425.
3) R. van Roosbroeck, Het wonderjaar te Antwerpen bl. 158.
4) F. Rachfahl, Wilhelm von Oranien, IIer Band IIe Abteilung, bl. 803. — De gangbare opvatting omtrent deze kwestie wordt betwist door van Schelven, in Bijdr. voor Vaderl. gesch. en oudheidk., 6de reeks, 9de deel, bl. 1 e. v. (1930).

Te Antwerpen werd over dit plan verder beraadslaagd en hier werd de definitieve vorm vastgesteld. [1]) Op deze antwerpse synode, die eind November, begin Desember 1566 gehouden werd, sprak men zich openlik uit voor gewapend verzet. Geld om troepen te werven, zou men trachten te verkrijgen door middel van het drie-millioen-plan. [2]) Er werd besloten de petitie in iedere grote stad aan de overheid aan te bieden.

De 30ste Desember werd, door enkele utrechtse Kalvinisten, deze petitie aan de utrechtse magistraat aangeboden.

Deze antwoordde dat „die selve requeste hemluyden niet aen en ghinck" en de Kalvinisten verlieten onverrichter zake het stadhuis. [3])

De synode te Antwerpen had tevens besloten het aanbod van de Paltsgraaf om troepen te werven, aan te nemen en om Brederode te verzoeken het bevel over deze troepen te aanvaarden. [4])

In verband hiermee brachten Toulouse en andere edelen de 3de Desember 1566 een bezoek aan Vianen. De 9de zond Brederode afgevaardigden naar de Paltsgraaf [5]); de 14de kwamen afgevaardigden van de Kalvinisten uit Antwerpen bij Brederode. [6])

Intussen waren er reeds door de Kalvinisten troepen op de been gebracht om Valenciennes te ontzetten; in het laatst van Desember werden enkele dezer benden in de pan gehakt door de troepen van Noircarmes en het garnizoen van Rijssel; enige dagen later slaagde Noircarmes erin, bij verrassing Doornik te bezetten.

Ook in het noorden, vlak bij het Sticht, begonnen zich, begin

---

1) R. van Roosbroeck, Het wonderjaar te Antwerpen bl. 160.

2) t. a. p. bl. 212 e. v.

3) Rijksarch. Utrecht, Arch. der Prov. Utrecht no. 224.

Dusseldorp vermeldt in zijn Annalen, dat in deze tijd (ultima Decembris) de utrechtse Kalvinisten, volgens de raad van Brederode, enkele vaten buskruit in de kelder onder het stadhuis hadden weten te smokkelen met de bedoeling dit, wanneer de raad vergaderen zou, in de lucht te laten vliegen. Dit verhaal komt nergens elders voor en zal wel, als meer mededelingen van Dusseldorp, naar het rijk der fabelen kunnen worden verwezen. (Werken, uitgeg. door het Hist. Gen. 3de serie, I, F. Dusseldorpii Annales bl. 51—52).

4) F. Rachfahl, Wilhelm von Oranien, 2er Band, 2e Abteilung bl. 806.

5) J. W. te Water, Hist. van het verbond enz. IV bl. 326.

6) t. a. p. bl. 327.

Januarie 1567, ongeregelde troepen te verzamelen. Reeds de 4de Januarie werden de Kapittels van de Dom en Oudmunster gewaarschuwd, dat zich in hun heerlikheid Hagestein vreemde krijgsknechten vertoonden [1]); nog diezelfde dag bericht het Hof dat aan de landvoogdes. [2])

Het gerucht verbreidde zich, dat deze ongeregelde troepen in dienst zouden staan van Brederode. De Staten, bevreesd dat Brederode een aanslag op de stad zou ondernemen, zonden de 5de Januarie 1567 de eerste burgemeester Van de Vecht en anderen naar Vianen om te vragen, of die troepen werkelik in zijn dienst waren. [3])

Deze reis was niet zonder gevaar, vooral niet voor Van der Vecht. In Vianen waren verschillende utrechtse ballingen, die vooral door zijn toedoen uit Utrecht hadden moeten vluchten; onder hen behoorde ook Jan van Renesse, die ternauwernood zijn gevangenneming voorkomen had door een overhaaste vlucht. Als zoveel utrechtse vluchtelingen had hij zich naar Vianen begeven en was door Brederode gastvrij opgenomen; „Renesse", had deze tot hem gezegd, „indyen ghij vuyt oirsake geweken sijt uyt Utrecht, duer 't werck van Vecht, die mijn viant es, zoe zult ghij bij mij blijven; ick sal u bisetten zoelange als ick een stuver in de werelt hebbe." [4])

De afgevaardigden van de Staten werden door Brederode zeer welwillend ontvangen; hij deelde hun mee, dat de benden, die zich bij het Sticht verzamelden niet in zijn dienst waren en dat hij met Utrecht slechts in vrede en goede nabuurschap wilde verkeren. Hij nodigde hen ten maaltijd en zij bleven nog enkele uren in Vianen; niet zonder vrees bemerkten zij, dat daar een groot aantal edelen en soldaten verzameld waren, die Brederode had geworven.

Bij het vertrek kwamen plotseling enkele utrechtse ballingen op de gehate burgemeester toelopen en dreigden hem te door-

---

1) Brussel, Archives générales du Royaume, Papiers d'Etat et de l'Audience no. 331 bl. 6 e. v.

2) t. a. p. bl. 4.

3) Rijksarch. Utrecht, Arch. der Prov. Utr. no. 118, [Resolutiën van de Staten].

4) Kron. Hist. Gen. XIV bl. 247—248. Ook mr. Valentijn (zie hierboven, bl. 56—57) had zijn toevlucht tot Brederode genomen. Groen van Prinsterer, Archives 1e série, II, bl. 407, brief van Brederode aan Lodewijk van Nassau van 22 Oktober 1566.

steken, wat maar ternauwernood door anderen voorkomen werd. [1]) De afgevaardigden reisden nu terug en brachten de volgende dag aan de Staten verslag uit van hun wedervaren.

Wat ongetwijfeld veel tot de populariteit van Brederode bijdroeg, waren zijn joviale omgangsmanieren, zelfs tegenover zijn vijanden. In de nacht van 7 Januarie waren door enkele kwaadwilligen de sloten van de Tolsteegpoort vernield. De volgende morgen gingen de beide burgemeesters er aanstonds heen om de schade op te nemen; terwijl ze even buiten de stadspoort stonden, kwam Brederode voorbij. Hij begroette de burgemeesters en nodigde hen uit met hem naar een herberg daar in de buurt te gaan. Zij durfden het aanbod niet afslaan en gingen met hem de herberg binnen, waar ze zich verwarmden en staande enige glazen wijn dronken, waarna Brederode zijn reis voortzette en de burgemeesters de stad weer binnen gingen. [2])

Intussen werd de utrechtse regering weer verontrust door nieuwe berichten over de ongeregelde benden, die zich onder leiding van Adriaan Menninc, een bekend beeldenstormer uit Delft, bij het Sticht verzamelden. Hun aantal was reeds tot een paar honderd gegroeid en nog steeds werden er meer knechten bijgeworven.

De 11de Januarie trokken deze benden over de Lek het Sticht binnen [3]) en werden ingekwartierd bij de inwoners van het dorpje het Waal, waar ze die dag nog al erg huis hielden. De pastoor van het dorp verklaarde altans later, dat ze zich gedragen hadden „oft vyande slandts wairen geweest." [4])

Hun plan was om nog een dag of drie daar te blijven in afwachting van meer soldaten; Menninc had namelijk nog een van zijn dienaren, Gerrit van IJsselstein, naar Kuilenburg gezonden om meer knechten te werven. [5])

De utrechtse regering werd reeds de volgende nacht van

---

1) Casus.
2) Casus.
3) Utrechtse Kroniek bl. 50.
4) Brussel, Archives générales du Royaume, Papiers d'Etat et de l'Audience no. 331 bl. 97.
5) t. a. p. bl. 99.

het gebeurde verwittigd door een van haar leden, Jan van Lent. [1]) Deze was de avond tevoren vlak bij het Waal geweest en had gezien, hoe daar door de rebellen op de dijk wacht werd gehouden. Hij vond het niet raadzaam, zelf verder op verkenning uit te gaan, maar zond er iemand heen, die in het dorp goed bekend was. Deze deelde hem mee, dat de knechten, die in het dorp ingekwartierd waren, slecht waren uitgerust: „dese rabbauwen hebben twee trommen sonder eenich veentgen ende zijn kael van geweer ende clederen, hebbende eenige van hemluyden kruytflasgens, ende luttel van hemluyden roeders." Alleen op de dijk werd wacht gehouden „myt twee peerden ende een lanteern."

Van Lent stuurde nog diezelfde nacht een bode naar Utrecht om de magistraat van het gebeurde in kennis te stellen. Hij gaf als zijn vermoeden te kennen, dat deze knechten door het Sticht heen wilden trekken en het platte land plunderen, en adviseerde nu om in Jutfaas en Vreeswijk de klok te luiden, om daar de boeren op te roepen tot de strijd. Daardoor *toch zouden de knechten in het westen, in hun rug, bedreigd worden.* Tevens moesten verder oost- en noordwaarts de boeren opgeroepen worden, n.l. de inwoners van Houten, Schalkwijk, Bunnik, Werkhoven, Koten en andere dorpen; tegelijkertijd moest Utrecht met zijn soldaten de boeren te hulp komen; in plaats van die soldaten konden dan gewone burgers zo lang de stad bewaken. [2])

Zijn raad werd door de regering van Utrecht geheel opgevolgd. Nog in de nacht werden soldaten van het stadsvendel van hopman Spijker opgeroepen en met het aanbreken van de dag verlieten ze de stad om de boeren in hun strijd te steunen. [3]) Tegelijkertijd werden de wachten in de stad versterkt, voor het geval, dat er voor de stad zelf nog gevaar zou dreigen.

In de genoemde dorpen werden de boeren bij klokgeslag, vroeg in de morgen, opgeroepen om de benden te verjagen. [4]) *De ongeregelde troepen van Menninc werden daardoor geheel* verrast en bij het zien van het stadsvendel vluchtten ze allen

1) t. a. p. no. 499 bl. 290 e. v.
2) Rijksarch. Utrecht, Inventaris van de handschriften, no. 294 O.
3) Casus, Utrechtse Kroniek bl. 51 enz.
4) Ook de Wael van Vronesteyn bericht hierover. Hij deelt mede, dat te Jutfaas 's morgens tussen 7 en 8 de klok geluid was om de boeren tot de strijd op te roepen. Bijdr. en Meded. v. h. Hist. Gen. LIII bl. 140 art. 223.

overhaast met schuiten en ponten de Lek weer over, het land van Vianen binnen. [1])

Zij trokken nu verder naar Vianen, waar hun hopman was, in de verwachting binnen de stad toegelaten te worden; velen waren trouwens aangeworven op naam van Brederode. Zodra ze echter bij de stad kwamen, werden de poorten gesloten, alleen kwam een van de bevelhebbers van Brederode, Brecht, naar buiten en zei, dat hun hopman zo juist de stad verlaten had en dat ze hem maar moesten volgen. Als ze de utrechtse soldaten wilden bestrijden, uitstekend, maar in ieder geval moesten ze van Vianen weg trekken, anders zouden ze met geweld verdreven worden: „hebt ghijluiden met die van vuytrecht yet te doen, gaet vrij, trect naer hemluiden toe ende slaet se, ick macht wel lijden, maer maect uluyden van hier terstondt ofte een vier pater noster(?) wil ick in den hoop schieten."

Ze trokken nu Menninc na en dwongen hem te zeggen op wiens naam hij hen nu eigenlik geworven had. Menninc kon nu natuurlik niet meer Brederode opgeven en noemde daarom maar de heer van Toulouse en 500 andere edelen. Ze vroegen nu naar zijn verdere plannen en „waer dat sijluyden gevoert souden werden; dat sijluyden nyet op de vleysbanck gevoert en souden werden, als sijluyden geweest hadden."

Hij trachtte hen nu over te halen tot een aanslag op Dordrecht, die hij als buitengewoon gemakkelik voorstelde. De soldaten durfden deze onderneming echter niet aan en de benden gingen weldra uit elkaar „soe meninge man, soe menichge wech."

Bakhuizen van den Brink deelt over deze voorgenomen aanslag op Dordrecht nog enkele brieffragmenten mee [2]), o.a. van Margaretha aan de koning van 8 Februarie '67: „J'ay aussy esté advertye par ceulx de la ville de Dordrecht, que les sectaires se sont voulu saisir d'icelle," en van Jan van Stralen aan zijn broer, burgemeester van Antwerpen, waarin

---

1) De volgende biezonderheden zijn ontleend aan het verhoor van Wouter Govertss van Hasselt, Rijksarch. Utrecht, Inventaris van de handschriften no. 294 O.

Zie over het optreden van deze troepen van Menninc tevens: Werken, uitgeg. door het Hist. Gen., 3de serie, I, F. Dusseldorpii Annales bl. 54 e. v.

2) Bakhuizen van den Brink, Studiën en Schetsen V bl. 153, noot 1.

hij pleit voor die inwoners van Antwerpen, die dienst genomen hadden onder een hopman zonder bestelbrief „veu mesmement qu'incontinent qu'on leur a proposé chose si desraisonnable que d'aller à Dordt etc.....”

Hetgeen Bakhuizen van den Brink verder vermeldt, dat deze benden van Menninc door Oranje's lijfwacht uiteengejaagd zijn, is onjuist; integendeel, het valt juist op, dat er van Oranje's troepen zo weinig medewerking te bespeuren is.

In zijn brief van 10 Januarie 1567 deelde de Prins aan Margaretha mee, dat het gerucht ging, dat Brederode troepen aan het werven was bij het Sticht; daarom had hij hem te Amsterdam ontboden en hem er verder naar gevraagd, doch hij ontkende het ten stelligste. [1]) De 12de berichtte Oranje, dat hij bevel gegeven had aan zijn ruiters te Utrecht om mee te helpen die benden te verjagen. Eveneens had hij zijn lijfwacht onder Turcq uit Amsterdam gezonden om bijstand te verlenen. [2]) De ruiters bleken echter onwillig om de utrechtse troepen te steunen.

De „Casus” deelt hierover het volgende mee: „ende heeft men ten voersz. tijde metterdaet bevonden, dat die bende van den Prince van Ouraingien hemluyden nyet dienlick en was, so sij, versocht wesende om assistentie te doen, hem daertoe onwillich maeckten, nemende haer excuse dat haerluyder peerden te zwaer waren om doer die dijcken, die diep ende van cleij waren, te moghen trecken ofte enich exploict doen.”

Volkomen klopt dit met het relaas van de Wael van Vronesteyn. [3]) Hij vertelt, dat de ruiters van Oranje nog wel uitgetrokken waren, maar veel te laat, toen de strijd al lang afgelopen was. Ze trokken Jutfaas pas binnen, tegen de avond, toen het vendel van Spijker daar juist terugkeerde van het verdrijven van de benden. Hij voegde de ruiters van Oranje nog toe: „Coompt ghij nu, nu het gedaen is? Ghij soudt huyden goet tijts gecommen hebben, doen men u van doen hadde jegens die viaenden.”

De utrechtse regering zag wel in, dat ze van deze ruiters niet veel steun te wachten had en verzocht dan ook aan de landvoogdes hen uit de stad te laten vertrekken. Het verzoek

---

1) M. Gachard, Correspondance etc. II bl. 322.
2) t. a. p. bl. 326.
3) Bijdr. en Meded. v. h. Hist. Gen. LIII bl. 139—140.

werd ingewilligd en de 21ste Januarie 1567 vertrok deze ruiterij uit Utrecht. [1])

De lijfwacht van Oranje, die onder het bevel van Turcq uit Amsterdam was aangerukt, was eveneens veel te laat gekomen om nog aan de strijd tegen de benden van Menninc deel te nemen. In het dagboek van Vianen vinden we er alleen over vermeld: „Den XV (Januarie) quam Sander Turck van Utrecht met schutten die dienden tot gaerde van mijn heere den prinche...." [2])

Het bericht breekt hier plotseling af.

Bakhuizen van den Brink merkt naar aanleiding daarvan het volgende op [3]): „Nooit werd in onze dagen een telegram op verdachter wijze afgebroken, dan hier het eenvoudig dagverhaal van Brederode's onnoozelen huisdienaar.... Het moge zoo zijn, dat bij het bedenkelijke stuk geschut [4]) niet toevallig soldaten gevoegd waren, om het te bedienen, de garde des Prinsen heeft ten minste niet gediend om Brederode's werk te storen." Dit laatste is volkomen juist; voor de bediening van het geschut heeft Oranje's lijfwacht echter evenmin kunnen dienen, want zij is vermoedelik al spoedig weer uit Vianen vertrokken; men verneemt er ten minste verder niets van. Desniettemin blijft er echter reden, om Oranje's houding dubbelzinnig te vinden.

Tot dusverre had de landvoogdes het nog niet gewaagd, het verdrag, dat ze op 23 Augustus 1566 met de edelen gesloten had, geheel te verbreken en de kalvinistiese preken overal te verbieden.

Toch werd de eerste stap tot een absoluut verbod reeds gedaan.

In een missive van 4 Desember 1566, de 22ste te Utrecht afgekondigd, gaf ze een nadere uitleg van het met de edelen gesloten akkoord. [5]) Daarin waren de preken toegestaan dáár, waar ze vroeger reeds gehouden waren; in de praktijk

---

1) Casus.

2) J. W. te Water, Historie van het verbond enz. IV bl. 327.

3) Studiën en Schetsen I bl. 190—191.

4) Hiermee doelt Bakhuizen van den Brink op het stuk geschut dat op last van de prins de 3de Januarie '67 uit Buren naar Vianen was gezonden. Zie hierboven, bl. 81.

5) Codex Dipl. Neerl. v. h. Hist. Gen. 2de serie II 2, bl. 221 e. v.

had men er deze uitleg aan gegeven, dat met de preken ook de andere godsdienstige plechtigheden werden toegelaten. In haar missive van 4 Desember gaf Margaretha nu te kennen, dat onder preken alleen de „simpele predicatien" moesten worden verstaan „ende egheen andere exercitie van dese nyewe religiën," als het dopen, het sluiten van huweliken, het vieren van het avondmaal, het houden van konsistoriën, synoden enz.

De Staten van Utrecht drongen echter nog tevergeefs aan op een absoluut verbod van de preken bij Utrecht. De 29ste Januarie '67 hadden zij aan Viglius geschreven of het niet goed zou zijn, als zij aan de landvoogdes zouden vragen een eind aan de preken bij de stad te maken. [1]) Viglius deelde haar de inhoud van deze brief mee en Margaretha antwoordde zelf, dat ze de preken nog niet verbieden kon, omdat ze daar vóór het akkoord met de edelen al gehouden waren, maar ze gaf tevens de raad om „die gemeente te induceren dat sij van selffs sulcken nyeuwicheyt souden laten." [2])

De utrechtse regering was reeds in deze richting werkzaam geweest. De 1ste Februarie waren reeds enkele Kalvinisten op het stadhuis ontboden en bij monde van Van de Vecht was hun verzocht „dat sij die predicatiën met den anhanck van dien souden willen verlaten om in Coe. Mats. gratie ende genade ontfanghen te moghen worden." Ze antwoordden echter zich te houden aan de ordonnantie van Oranje en buiten de stad hun godsdienstoefeningen te zullen voortzetten. [3])

De 4de Februarie werden weer enkele Kalvinisten op het stadhuis ontboden, aan wie dezelfde vraag werd voorgelegd, echter met hetzelfde resultaat. [4])

De 12de Februarie verschenen zelfs enkele kalvinistiese afgevaardigden op het stadhuis om te vragen of Sixtus Abbas, een gewezen monnik en, als een van de heftigste friese kalvinistiese predikanten, uit Friesland voortvluchtig, voor hen mocht preken. Volgens het akkoord met Oranje was het echter

---

1) Rijksarch. Utrecht, Arch. v. d. Prov. Utr. no. 224, Kopie van deze brief.

2) Casus.

3) Brussel, Archives générales du Royaume, Papiers d'Etat et de l'Audience no. 527 bl. 14.

t. a. p. bl. 14 e. v.

verboden, dat iemand, die uit andere gewesten verbannen of voortvluchtig was, als predikant zou optreden. Van de Vecht weigerde dan ook het verzoek toe te staan, maar stelde voor, dat de regering het aan Oranje zou overbrengen, om aan hem de beslissing over te laten.

De afgevaardigden vroegen daarop, of zij dan kopie van dat schrijven konden krijgen, wat Van de Vecht echter weigerde; hij wilde zich in geen enkel opzicht door de Kalvinisten laten beïnvloeden, en voegde hun ten slotte nog toe: „wij zullen scrijven, hoe wij het verstaen; scrijft ghijluyden, zoe ghijt verstaet," terwijl hij er nogmaals de nadruk op vestigde, dat de regering het akkoord met Oranje zou uitvoeren; als anderen dit wilden beletten, moesten zij maar afwachten wat het gevolg ervan kon zijn. [1])

Voor de utrechtse regering was dan ook geen gevaar van de utrechtse Kalvinisten meer te vrezen. Zij mochten al eens wat tegenstribbelen, ze waren te zwak om hun toevlucht te nemen tot geweld.

Het gevaar voor Utrecht dreigde van een andere kant weer, als te voren, uit Vianen. De onderhandelingen, tussen Oranje en Brederode te Utrecht en Vianen gehouden, waren te Amsterdam voortgezet. Daar had men besloten om op de laatste Januarie een vergadering te Breda uit te schrijven voor die edelen, die nog tot de oppositie behoorden; Lodewijk van Nassau was intussen al naar het duitse rijk vertrokken om te trachten daar steun te verkrijgen.

Op de vergadering, die te Breda plaats had, werd besloten, dat Brederode een nieuw verzoekschrift aan de landvoogdes zou aanbieden. Dit verzoekschrift, door Toulouse en Le Clercq ontworpen, klaagde erover, dat het akkoord van 23 Augustus door Margaretha verbroken was, dat zij daarmee strijdige plakkaten had uitgevaardigd en steeds nieuwe troepen in dienst nam. Er werd haar nu ronduit gevraagd, of ze voortaan dit akkoord wilde nakomen, de bedoelde plakkaten intrekken en de nieuwe troepen afdanken; zo ze weigerde, voorspelde men haar onrust en zelfs oproer.

Te Breda werd dan ook tevens besloten dat men, bij weigering, zijn toevlucht tot gewapende tegenstand zou nemen. Brederode zou dit openlik doen; Oranje zou zich schijnbaar

1) t. a. p. bl. 17.

er buiten houden, maar in het geheim het verzet zoveel mogelik bevorderen. Brederode zou bovendien nieuwe troepen lichten, terwijl men tevens hoopte op hulptroepen, die Lodewijk van Nassau uit het duitse rijk zou aanvoeren.

De eerste Februarie was Brederode te Antwerpen en verzocht tevergeefs aan de landvoogdes toestemming haar het smeekschrift te Brussel te mogen aanbieden; dit geschiedde nu door Willem Blois van Treslong; het antwoord van Margaretha luidde beslist afwijzend; daaruit bleek, hoe sterk zij zich nu gevoelde. [1])

Ondertussen was Brederode reeds te Antwerpen begonnen met het werven van nieuwe troepen, vooral van waalse soldaten, die uit hun geboortestreek naar Antwerpen gevlucht waren.

De 4de Februarie kwamen de eerste waalse soldaten te Vianen aan. [2])

In naam van Brederode gingen verscheiden edelen als Van der Aa, Wingelen, van Hoffwegen, Toulouse e.a. voort met het aanwerven van nieuwe troepen. [3])

Oranje, die de 4de Februarie te Antwerpen gekomen was, liet het alles oogluikend toe. De verhouding tussen Oranje en de landvoogdes was steeds meer gespannen geworden. De nieuwe eed van trouw, door Margaretha gevorderd, weigerde hij af te leggen. De onderhandelingen, die Oranje te Amsterdam met kalvinistiese afgevaardigden uit de verschillende plaatsen van Holland gevoerd had, deden het wantrouwen van de landvoogdes nog toenemen; het werd ook aangewakkerd, doordat Oranje in zijn ijver om Brederode's gedrag te verdedigen, dikwels onware voorstellingen daarvan gaf. Zo deelde hij nog op 21 Januarie '67 aan Margaretha mee, dat hij op haar verzoek te Vianen een onderzoek had ingesteld of daar ook ketterse boeken gedrukt werden. Hij meldde nu, dat hij niets van die aard had kunnen vinden; maar hij zou er Brederode ook nog eens over vragen. [4]) Deze had echter al een jaar tevoren aan Margaretha geschreven, dat hij alle moeite gedaan

---

1) Fruin, Verspr. Geschriften I bl. 436—438; F. Rachfahl, Wilhelm von Oranien, IIer Band IIe Abteilung bl. 852 e. v.

2) J. W. te Water, Historie enz. IV bl. 328.

3) J. S. Theissen, Correspondance française de Marguerite d'Autriche, Duchesse de Parme, avec Philippe II, I bl. 289 e. v.
M. Gachard, Correspondance enz. II bl. 494.

4) M. Gachard, Correspondance enz. II bl. 338.

had, om te weten te komen, of er zulke boeken in zijn stadje gedrukt werden, maar dat hij niets had kunnen vinden, zodat hij geloofde, dat zij wel verkeerd ingelicht zou zijn. [1]) Een onderzoek, dat op bevel van Margaretha door de prokureur-generaal van het Hof van Utrecht de 29ste en 31ste Januarie 1566 was ingesteld, had haar echter onmiddellik de bewijzen van de juistheid van haar vermoeden in handen gegeven. [2])

Door dit alles was, begrijpelikerwijze, het wantrouwen van de landvoogdes tegen Oranje ten top gestegen.

Ze vreesde nu, in Februarie 1567, dat Oranje het optreden van Brederode's troepen in zijn provinsies zou begunstigen, in ieder geval niet zou belemmeren, om zo het innemen van regeringsgarnizoen te beletten. De 21ste Februarie zond ze dan ook naar de voornaamste steden van de provinsies van Oranje, als Utrecht, Amsterdam, Dordrecht, Middelburg e.a. een waarschuwing, om op de hoede te zijn tegen een eventuele overrompeling en om in geen geval krijgsvolk binnen te laten, dan op bevel van de koning of van haar. [3])

De utrechtse regering was door de grote uitbreiding van het garnizoen te Vianen zeer bevreesd geworden. De 21ste, 22ste en 23ste Februarie 1567 waren weer zeer veel waalse soldaten met hun hoplieden van der Aa, Wingelen e.a. te Vianen gekomen. [4]) De Staten vreesden tans een overval vanuit Vianen en besloten terstond, zonder op een toestemmend antwoord van Margaretha te wachten, twee vendels te lichten. [5]) Nog diezelfde dag, 22 Februarie, werden deze vendels aangeworven onder de hoplieden Egbert van Wijk en Steven de Wit. [6])

Tevens vaardigde de raad op die dag, evenals hij vroeger op 3 Augustus '66 gedaan had, een ordonnantie uit, om zo spoedig mogelik eventuele onlusten te kunnen bestrijden. [7])

Wanneer er onverhoopt een oproer zou uitbreken of gevaar

---

1) t. a. p. bl. 420.
2) Zie hierachter, bijlage III.
3) Brussel, Archives générales du Royaume, Papiers d'Etat et de l'Audience no. 331 bl. 135.
4) J. W. te Water, Historie enz. IV bl. 328.
5) Rijksarch. Utrecht, Arch. v. d. Prov. Utrecht no. 118, Resolutiën van de Staten.
6) Dodt van Flensburg, Archief V bl. 358 art. 275.
7) Cod. Dipl. Neerl. v. h. Hist. Gen. 2de serie II 2, bl. 225 e. v.

van buiten zou dreigen, moesten de geestelijkheid, het Hof, de ridderschap en de raad op de stadsplaats voor het stadhuis zich verzamelen. De soldaten, die dan geen wacht hadden, en de weerbare burgers moesten op de Neude komen en daar de verdere bevelen van de overheid afwachten. Verder moesten alle inwoners weer zorgen voor een verlichting, zo er 's nachts onlusten zouden ontstaan, en een „heerpanne [ijzeren pot, waarin een vuur brandt] ofte lanteerne" uithangen.

De regering vreesde niet alleen, dat men vanuit Vianen zou trachten de stad te overvallen, maar ook dat deze soldaten bij Vreeswijk aan de Vaart de dijken zouden doorsteken, wat in deze tijd van hoog water de noodlottigste gevolgen voor het land van Utrecht zou hebben. [1]) De pas aangeworven soldaten werden dan ook bij Vreeswijk gelegd [2]), om de dijken te bewaken en te zorgen, dat Brederode's soldaten de Lek niet zouden overkomen. Op advies van de Staten riep het Hof tevens 1000 boeren op, om de soldaten te steunen. [3])

De aartsbisschop werd ook weer verzocht alle maatregelen te nemen om zijn slot te Wijk in zo'n goed mogelike staat van verdediging te stellen. [4])

Wat door de utrechtse regering echter steeds als een groot nadeel werd gevoeld, was het ontbreken van een leider, die zowel over de stad als over het kasteel bevel voerde. De raad had geen macht over het kasteel; de bevoegdheid van de bevelhebber van Vredenburg was tot het kasteel beperkt.

De 22ste Februarie was door de Staten Wouter van Coudenoort, kanunnik van Sint Pieter, naar Margaretha afgevaardigd om haar goedkeuring te vragen voor het aanwerven van de twee vendels, maar tevens om te vragen „een hooft ende capitain", die zowel over de stad als over het kasteel zou mogen gebieden. [5])

Tot nu toe had Margaretha nog steeds de voornaamste steden van Oranje's gewesten ontzien; tans besloot ze echter zo krachtig mogelik op te treden en het verzoek van de Staten werd terstond ingewilligd.

---

1) Casus.
2) Utrechtse Kroniek bl. 53.
3) Gem. Arch. Utrecht. Placc. Boek III.
4) Rijksarch. Utrecht, Arch. v. d. Prov. Utr., brief v. d. Staten van Utrecht v. 24 Febr. '67 aan d. aartsbisschop, no. 124.
5) Utrechtse Kroniek bl. 52—53.

De graaf van Megen lag met zijn troepen werkeloos te Vught bij 's-Hertogenbosch, dat weigerde garnizoen in te nemen. Er bood zich nu „une occasion de honneste retraicte" voor hem aan, waarop Margaretha trouwens reeds enkele dagen tevoren al gezinspeeld had. [1])

De 23ste Februarie gaf zij bevel aan Megen zo snel mogelik naar Utrecht te trekken en de stad te bezetten. [2])

Aan de raad van de stad gaf ze nog eens schriftelik haar goedkeuring te kennen van het lichten van de twee vendels en deelde tevens de spoedige komst van Megen mee, „gemerckt dat onse neve, de prince van Oranien, absent is vandaer ende oyck dat hy soe gheen luyden aen de hant en heeft om te versiene ter bewaernisse der stad van Utrecht...." [3])

Het zal voor de raad wel niet moeilik geweest zijn hier tussen de regels te lezen.

De 27ste Februarie was Megen met zijn troepen te Jutfaas gekomen; hij stuurde de missive, waarbij Margaretha beval hem binnen te laten, naar de raad, waar hij die middag gelezen werd. De tweede burgemeester, Johan Bol, werd afgevaardigd naar Jutfaas, om Megen te verzoeken nog dezelfde avond binnen de stad te komen. [4])

Die avond kwam Megen zelf in de stad en nam zijn intrek in 't Sint Catharine klooster. De volgende dag, 28 Februarie, trokken zijn troepen, 10 vendels, binnen en werden ondergebracht bij burgers en inwoners. [5])

---

1) M. Gachard, Corresp. enz. II bl. 495.

2) t. a. p. bl. 496.

3) Kron. Hist. Gen. XVI bl. 102; de datering van de brief, 23 Febr. 1566, is daar (bl. 101) overgenomen; het is echter brabantse stijl, dus wordt er 23 Febr. 1567 mee bedoeld.

4) Rijksarch. Utrecht; Archief der Prov. Utr. no. 224.
Dodt van Flensburg, Archief V bl. 358—359 art. 283.

5) De komst van Megen te Utrecht wordt verschillend gedateerd.
De „Casus", die bij het eind minder nauwkeurig wordt, vermeldt, dat de 1ste Maart 's morgens Megen in de stad kwam, diezelfde middag door zijn troepen gevolgd. De utrechtse Kroniek vermeldt (bl. 54), dat Megen de 28ste Februarie met zijn soldaten de stad binnen trok.
De stadsregering deelt in haar antwoord aan Alva mee, dat Megen op de dag, nadat Jan Bol hem verzocht had binnen de stad te komen, met zijn troepen in de stad kwam. (Dodt van Flensburg, Arch. V, bl. 359, art. 285).
Zoals de „Casus" reeds vermeldt, was Megen echter reeds vóór zijn troepen binnen gekomen.
De juiste datering vinden we in een brief van Meester Dirck van der

Na een lange tijd van vrees en onzekerheid was de stad dus eindelik veilig gesteld voor de aanslagen van Brederode en de schoolmeester van de St. Hieronymusschool [1]) konstateert met vreugde: „Alsus en hebben wij, god danck, noyt beter niet gehadt, dan nu."

Even vóór de komst van Megen te Utrecht had Brederode Vianen verlaten en was, slechts door enkele edelen begeleid, naar Amsterdam vertrokken.

Rachfahl e.a. zijn van mening, dat Brederode, door het aanrukken van Megen „vom Schrecken gepackt", zo snel mogelik uit Vianen wegvluchtte, omdat hij zich daar niet meer veilig voelde. [2])

Maar de strijdmacht van Megen was te zwak om een groot gevaar voor Vianen te betekenen.

De verklaring, die Reael ons van Brederode's vertrek uit Vianen geeft, is veel waarschijnliker. [3])

Hij vertelt, dat op de avond van 23 Februarie een edelman van Brederode te Amsterdam het schriftelik verzoek van deze aan de amsterdamse Kalvinisten kwam overbrengen om twee afgevaardigden naar Vianen te zenden. De volgende dag verschenen twee afgevaardigden, waaronder Reael zelf, te Vianen en werden op het slot ontvangen.

Brederode deelde hun mee, dat een lakei van Oranje hem het bericht had gebracht, dat Megen bevel zou krijgen om van de omstreken van Den Bosch op te breken en door Gorkum en het land van Vianen, Utrecht en Holland binnen te rukken. Het plan scheen te zijn, dat Megen ook garnizoen in Amsterdam zou leggen. De bode van Oranje had Brederode tevens verzocht dit zo spoedig mogelik aan de amsterdamse Kalvinisten mee te delen.

Dat de aankondiging van Megens komst juist was, bleek reeds. Dat Oranje Brederode waarschuwde om te trachten,

---

Gouda, schoolmeester van de St. Hieronymusschool te Utrecht. (G. van Hasselt, Stukken voor de Vaderl. Historie I, bl. 158).

Deze schreef de 28ste Februarie, dat Megen de vorige avond reeds in de stad was gekomen en dat men thans in afwachting was van het binnentrekken van de 10 vendels, die nog in Jutfaas lagen.

1) Zie de voorgaande noot.

2) F. Rachfahl, Wilhelm von Oranien, 2er Band, 2e Abteil. bl. 863.

3) Bijdr. en Meded. v. h. Hist. Gen. XVII bl. 59 e. v.
G. Brandt, Historie der Reformatie, bl. 444 e. v.

tenminste nog uit Amsterdam regeringsgarnizoen te weren, is geheel in overeenstemming met Oranje's politiek.

Om regeringsgarnizoenen uit Holland en Utrecht te weren, had hij er, in de zomer van het vorige jaar, naar gestreefd, Brederode tot zijn plaatsvervanger in die provinsies te doen benoemen.

Om in ieder geval Utrecht veilig te stellen, had hij er bij het Hof en de raad van Utrecht op aangedrongen Brederode, als burggraaf van de stad, ook werkelik invloed te geven en hem uit te nodigen binnen de stad te komen.

Nu, in Februarie 1567, waren de regeringstroepen reeds op weg naar Utrecht; het bezetten van die stad kon niet meer worden voorkomen, maar uit Amsterdam konden deze troepen nog geweerd worden, als de Kalvinisten daar bijtijds gewaarschuwd werden voor het dreigende gevaar en als ze goede leiding hadden.

Voordat Brederode Vianen verliet en naar Amsterdam vertrok, wilde hij eerst zijn eigen stad zo veilig mogelik achterlaten.

De 26ste Februarie werden de voornaamste burgers en inwoners van Vianen op Brederode's slot Batestein ontboden, waar Brederode van hen wou vernemen „van wadt meeninge zij waeren ende wadt zij mit hem opsetten wilden;" de burgers „die mit hem nyet accorderen en wilden ende tlest droppel bloets bij hem setten," moesten binnen 24 uur de stad verlaten; de overige burgers en Brederode beloofden elkaar steeds trouw te blijven. [1])

De volgende nacht verliet hij de stad; nog diezelfde dag wist hij, door vele edelen vergezeld, Amsterdam binnen te komen [2]) en zich daar met steun van de Kalvinisten te handhaven, zodat Amsterdam voorlopig nog niet door de regeringstroepen bezet kon worden.

De volgende maand werd Brederode het kapiteinschap over Amsterdam opgedragen. [3])

De gebeurtenissen, die zich nu daar afspeelden, vertonen

---

1) Brussel, Archives générales du Royaume, Papiers d'Etat et de l'Audience no. 333 bl. 41: verklaring van de sekretaris van Vianen.
J. W. te Water, Historie enz. IV bl. 328.
2) J. ter Gouw, Geschiedenis van Amsterdam, 6de deel, 1ste boek bl. 162.
3) t. a. p. bl. 173.

veel overeenstemming met wat men te Utrecht in Oktober van het vorige jaar beproefd had. Ook daar had Brederode, met hulp van enkele edelen, in de stad willen komen om zich dan tot „een hooft ende capitain" van de stad op te werpen en zich met steun van de Kalvinisten tegenover de stadsregering te handhaven. Wat echter toen te Utrecht mislukt was, gelukte tans te Amsterdam.

Oranje deed natuurlik niets om 't verblijf van Brederode te Amsterdam te bemoeiliken.

Als hij aan Brederode had bevolen uit Amsterdam weg te gaan, zou deze onmiddellik hebben gehoorzaamd; in zijn verdrag met de amsterdamse burgerij had hij immers alles afhankelik gesteld van Oranje's goedvinden; De la Torre, door Margaretha naar Brederode afgevaardigd, om hem te verzoeken de stad te verlaten, mocht de 14de Maart dan ook uit Amsterdam aan haar schrijven: „La commune voix et opinion est que, si monseigneur le prince d'Oranges le vouldroit admonestrer par ses lettres de se retirer d'icy, qu'il y obeyroit...." [1])

Oranje wachtte echter ongeveer drie weken met zich uit te spreken over de toestand te Amsterdam; toen in die tussentijd aan Brederode het kapiteinschap over de stad was opgedragen, verklaarde hij, dat hij door een bode aan Brederode zijn mening hierover zou doen verstaan. [2])

Margaretha had inderdaad wel reden om over de houding van Oranje in deze te klagen! Als zij de koning schrijft over het optreden van Brederode te Amsterdam, vervolgt ze dan ook: „sans que ledict prince m'ayt jamais adverty ny faict démonstration contre ledict de Brederode de cela ny de toutes aultres choses, nouvelletez et désordres que ledict de Brederode ha faict en ses gouvernemens, pas mesmement, en sa présence, en ladicte ville d'Anvers." [3])

Op dezelfde tijd, dat Brederode zich naar Amsterdam begaf, zond Oranje Boxtel, de luitenant van zijn bende van ordonnantie, naar Zeeland om aan de steden daar te bevelen zonder zijn toestemming geen garnizoen binnen te laten; al gold

---

1) M. Gachard, Correspondance etc. II bl. 449.
2) Bakhuizen van den Brink, Studiën en Schetsen I bl. 198—199.
3) J. S. Theissen, Correspondance française de Marguerite etc. I, bl. 318, brief v. 16 Maart '67.

dit bevel zowel de troepen van de geuzen als van de landvoogdes, het werd toch het eerst toegepast op de regeringstroepen, die begin Maart voor Rammekens verschenen en dan ook niet binnengelaten werden. [1])

Vianen was door het vertrek van Brederode tans zonder een erkend leider.

Wel fungeerde een van de edelen, Maximiliaan de Cocq, als overste van Vianen [2]), maar hij kon de buitensporigheden van het krijgsvolk niet tegengaan.

Terstond na het vertrek van Brederode sprong het krijgsvolk uit de band. Het huis van Johan Beets, de rooms-katholieke burgemeester van Vianen, werd geplunderd en vernield. Zijn bezittingen werden door de soldaten verdeeld, „sommyge lansknechten, die daer paert ende deel off gehaelt hadden, zijn gecomen, dansende ende springende ende gecleet wesende mit des voors. Beets huyssfrauen cleederen, ende haer falye opt hooft hebbende,...." [3])

Twee maanden lang oefenden deze benden in de omgeving van Vianen een waar schrikbewind uit. Daar ze maar zeer ongeregeld soldij ontvingen, stelden ze zich door plundering daarvoor schadeloos. Vooral het gebied van Hagestein, een heerlikheid van de heren van de Dom en Oudmunster, werd telkens geplunderd. De pachters werden gedwongen de pacht, die zij aan de heren van de Dom en Oudmunster schuldig waren, aan de soldaten af te geven. Enkelen, die weigerden, werden meegevoerd naar Vianen en daar gevangen gehouden totdat ze betaald hadden. Ook werd veel vee aan de boeren ontnomen en naar Vianen gevoerd, waar het bij opbod werd verkocht. [4])

De kerk te Hagestein werd geplunderd en de torenklokken werden meegenomen, om ze tot geschut om te gieten. [5])

Megens troepen waren te zwak om het omliggende land te

---

1) Bakhuizen van den Brink, Studiën en Schetsen I bl. 195.

2) F. Rachfahl, Wilhelm von Oranien, IIer Band, 2e Abteil. bl. 864.

3) Brussel, Archives générales du Royaume, Papiers d'Etat et de l'Audience no. 333 bl. 41 e. v. „Informatie bij mijn onderscreven commissaris [Jan van Lent] genomen opt inhouden van zeeckere requeste dexcellentie van den hertoge dalve gepresenteert bij Johan Beets", enz.

4) Casus.

5) Kron. Hist. Gen. XIV bl. 258, antw. v. J. v. Renesse op art. XXXIX.

beschermen. In een versterkt huis te Hagestein legde Megen een aantal soldaten om de omgeving te bewaken. De soldaten van Vianen bestormden echter de 12de Maart dit huis en verdreven de troepen van Megen. [1])

Zelfs de dorpen ten noorden van de Lek liepen gevaar. De 10de Maart plunderden de benden het dorp Capelle [2]) en vernielden er de kerk en het huis van de domproost; de utrechtse notaris Splinter van Hamersfelt en de schout van Amersfoort, Vincent van de Hoeve, die juist passeerden, werden gevangen genomen en naar Vianen gevoerd, klaarblijkelik in de hoop een goed losgeld voor hen te bekomen. [3])

De tomeloze benden beroofden de kerken van Tienhoven en Lexmond van hun klokken [4]); in het land van Vianen legden zij verschillende versterkingen aan, te Tienhoven, Lexmond en Ameide, vanwaar zij op turfschepen, ponten en grote schuiten geregeld de Lek overstaken en het land van Utrecht plunderden. [5])

Om te verhinderen, dat de utrechtse regering via Gorkum hulp zou krijgen, zoals door de komst van Megen gebeurd was, wierpen zij te Meerkerk een sterkte op, waardoor zij de voornaamste verkeersweg van Utrecht met Gorkum afsloten. [6])

De 22ste April berichtten de Staten van Utrecht aan Mar-

---

1) Rijksarch. Utrecht, Arch. v. d. Prov. Utrecht no. 124, brief van de utrechtse geestelikheid aan Margaretha van 13 Maart 1567.

Zie tevens: Werken van het Hist. Gen., 3de serie, I, F. Dusseldorpii Annales bl. 69.

2) t. a. p. en Brussel, Archives générales du Royaume, Papiers d'Etat et de l'Audience, no. 499 bl. 288: verklaring van Splinter van Hamersfelt.

3) Brussel t. a. p.

Dodt van Flensburg, Archief I bl. 301: in het alfabeties register van dit 1ste deel worden de twee gevangenen met elkaar verward, daar op bl. 342 achter de naam Hamersfelt staat: scholt van Amersfoert.

4) Bijdr. en Meded. v. h. Hist. Gen. XXXIX bl. 84 en 106.

5) Gem. Arch. Utrecht, Arch. v. d. Prov. Utrecht no. 1035. Instruktie voor Bruhesen, als afgevaardigde van de Staten naar Margaretha.

Deze instruktie is niet gedateerd, ook elders heb ik de juiste datum niet kunnen vinden, deze moet echter liggen tussen 12 Maart [omdat in de instruktie gewag gemaakt wordt van de plundering van het huis Hagestein door de benden van Vianen, die toen plaats gehad heeft] en 13 April [toen was Bruhesen, in verband met zijn zending, reeds te Brussel: E. Poullet, Correspondance du Cardinal de Granvelle II bl. 370, brief van Morillon uit Brussel aan Granvelle van 13 April 1567].

6) t. a. p.

garetha, dat de soldaten van Vianen zelfs de kloosters bij Rhenen en Tiel geplunderd hadden „ende doen aldair alsulcken scade, plonderinge, roovinge van beesten ende anderen, in de vougen dat die zelve scade onoverwinlick ende inestimabel is, dattet roupt in de hemel voer Godt almachtich om wraecke, want tgeheele gansse ommeleggende lant zijns Majesteits opgegeten, bedorven ende vernyelt wordt." [1])

Intussen deden Megen en de utrechtse regering wat ze konden om de plunderingen zoveel mogelik tegen te gaan.

Op het gevaarlike punt tegenover Vianen, te Vreeswijk, aan de Vaart, lieten ze versterkingen aanleggen; voor de 7de Maart riepen de maarschalken de boeren in het Sticht op, om bij het graafwerk aldaar te helpen. [2])

Evenals Valenciennes, werd nu ook Vianen zoveel mogelik geïsoleerd.

De 11de Maart werd een besluit van het Hof afgekondigd, waarbij het verboden werd „te voeren, brengen, doen voeren ofte brengen enige eetbaer spyse ofte dranck, hoe die genoemt mach werden, over die riviere van der Lecke binnen der stede oft lande van Vianen, opte verbeurte ende pene van der galge...." [3])

Opdat de plunderaars zo weinig mogelik buit zouden wegslepen, werd aan de boeren van het Sticht bevolen al het koren, dat ze voor dagelikse behoefte niet nodig hadden, te brengen „binnen den besloeten steden van desen lande van Utrecht, tot haerluyder meeste verzekerheyt." [4]) Enkele dagen later werd het zelfs aan ieder verboden „hem te vinden binnen den voorsz. lande ofte stede van Vianen...." [5])

Plotseling veranderde de toestand hier echter.

Overal elders had de centrale regering reeds gezegevierd. De meeste edelen waagden het niet meer zich tegen de regering te verzetten; Egmond stond Noircarmes met raad en daad bij tijdens het beleg van Valenciennes. [6]) Vele edelen

---

1) Rijksarch. Utrecht, Arch. v. d. Prov. Utrecht no. 124, brief van 22 April 1567.

2) Gem. Arch. Utr. Placc. Boek III no. 29.

3) t. a. p.

4) t. a. p.

5) t. a. p.

6) Reiffenberg, Correspondance de Marguerite d'Autriche, Duchesse de Parme, avec Philippe II, bl. 328—329.

steunden de regering, hopende op een rijke beloning uit de verbeurd te verklaren bezittingen van hen, die nog in hun verzet volhardden.

De 13de Maart werd een geuzenleger onder Toulouse bij Austruweel overvallen en vernietigd door de heer van Beauvoir, die vlaste op de bezittingen van Toulouse. [1])

In het leger van Noircarmes voor Valenciennes bevond zich Karel van Mansfelt, die hoopte op de bezittingen van Brederode. [2])

Toen Valenciennes 24 Maart moest kapituleren, verwierf Noircarmes rijke buit uit de goederen van de veroordeelden. [3])

Zelfs de graaf van Kuilenburg onderwierp zich. [4])

Oranje, die nu wel inzag, dat alle verzet nutteloos was, vertrok 11 April uit Antwerpen naar Breda. Toen hij hier uit het zuiden door Noircarmes, die 21 April Turnhout bezette, en uit het noorden door Megen bedreigd werd, verliet hij 22 April ook Breda om zich naar Dillenburg te begeven. [5])

Vóór zijn vertrek had hij Brederode nog geraden voor zijn veiligheid zorg te dragen. [6]) Deze deed echter nog een poging zich met de landvoogdes te verzoenen. De 10de of 11de April was een van de hoplieden te Vianen, Jan van Renesse, naar Amsterdam gegaan om met Brederode te spreken. Deze vertelde hem, dat hij een edelman naar de landvoogdes gezonden had om over een akkoord te onderhandelen. [7])

Hooft deelt mee, dat Brederode al vóór zijn komst te Amsterdam met Margaretha over een akkoord onderhandelde. [8])

Bakhuizen van den Brink wees er echter reeds op [9]), dat Hoofts verhaal hier zeer onwaarschijnlik is en dat men deze onderhandelingen wel in de laatste tijd van Brederode's verblijf te Amsterdam moet stellen. Ook Morillon spreekt erover [10]) in een brief van 19, 20 April aan Granvelle: „Mesmes Mr. de

---

1) Bakhuizen van den Brink, Studiën en Schetsen I bl. 25.
2) t. a. p. bl. 23.
3) t. a. p. bl. 21.
4) t. a. p. bl. 27.
5) Rachfahl, Wilhelm von Oranien, 2er Band, 2e Abteil. bl. 888.
6) P. Scheltema, Hendrik van Brederode te Amsterdam bl. 82.
7) Kron. Hist. Gen. XIV bl. 249.
8) P. C. Hooft, Nederl. Historien, bl. 130.
9) Bakhuizen van den Brink, Studiën en Schetsen I bl. 197 e. v.
10) E. Poullet, Correspondance du Cardinal de Granvelle II bl. 393 (met noot 1).

Brederode requiert pardon et miséricorde avec toutte humilité,...." en Viglius in een brief van 19 April: „Le seigr. de Brederode.... cherche son appointement vers Madame...."

Brederode deelde Jan van Renesse tevens mee, dat, als het akkoord gesloten was, de troepen te Vianen in 's konings dienst zouden overgaan. Met deze boodschap kwam Jan van Renesse te Vianen terug. [1])

Het daar gelegerde krijgsvolk meende nu spoedig in de dienst van de koning over te zullen gaan en hield op met het bestrijden van de regeringstroepen en het beschieten van de schansen bij de Vaart; het riep de tegenpartij zelfs toe „dat zij hoopten binnen drye daegen te samen onder eenen heer te staen, daerbij vougende, dat het appointement tusschen die hertoginne ende den heere van Brederode gemaeckt was." [2])

Toen het echter niet tot een akkoord kwam, werden de benden te Vianen ontevreden over het uitblijven van de soldij, en trokken de 24ste April, op drie vendels na, uit Vianen weg, om hun soldij te Amsterdam te gaan halen. Al plunderend marcheerden zij over Vleuten, Maarsen, Breukelen naar Amsterdam, „beroevende ende brekende ende aen stucken smitende alomme die kercken, daer sij passeerden." [3])

Megen vertrok nu de 27ste April met zijn 10 vendels en 2 vendels van de utrechtse regering uit Utrecht naar Amsterdam om de rebellen daar te verdrijven. [4]) Brederode, die misschien reeds van zijn komst gehoord had en wiens positie trouwens toch hopeloos was, week in de avond van de 27ste April per schip uit naar Emden. [5])

Zijn bij Amsterdam gelegen troepen maakten zich bij de nadering van Megen zo snel mogelik uit de voeten en trokken naar het noorden, Waterland in, terwijl ze onderweg de kerken en kloosters plunderden. [6]) Te Hoorn en Medemblik scheepten ze zich in, om zo aan de vervolging te ontkomen. Aremberg rukte echter met 2 vendels van Leeuwarden naar Harlingen,

---

1) Kron. Hist. Gen. XIV bl. 249—250.
2) t. a. p. bl. 250.
3) Utrechtse Kroniek, bl. 56—57.
4) t. a. p. bl. 58.
5) De Dietsche Warande VIII, bl. 417.
6) t. a. p. bl. 419.

scheepte hier zijn troepen in, om jacht te maken op de soldaten van Brederode, terwijl ook Megen met ditzelfde doel zijn troepen inscheepte.

De 5de Mei [1]) viel een schip van de geuzen, waarin zich juist verschillende hoplieden bevonden o.a. de Cocq, in handen van de soldaten van Aremberg. De andere schepen vluchtten de Zuiderzee in en kwamen bij Muiden aan wal. Twee uur later landde ook Megen met zijn troepen daar vlak bij en zette de benden na tot Amerongen.

Deze dachten er niet aan zich te verdedigen, maar vluchtten zo snel mogelik, „maer teegens houte heiligen en steene beelden, daer waeren 't dappere luiden teghen om te slaen," zoals Van Biesten schamper opmerkte. [2]) Zij zetten hun vlucht voort tot in de Graafschap, waar ze uiteen gingen „lopende elcx zijnen wech." [3])

Ook Vianen was ondertussen door de regeringstroepen bezet.

Toen de 27ste April Megen van Utrecht naar Amsterdam was vertrokken, had men te Vianen gedacht, dat nu ook de schansen bij de Vaart òf niet meer òf slechts weinig bezet waren en daarom het plan gevormd om die gelegenheid aan te grijpen en de schansen te bezetten.

De 28ste April vertrok een deel van de drie, te Vianen achtergebleven, vendels uit deze stad en splitste zich in twee afdelingen.

De ene, waarbij Jan van Renesse, zou de schansen van de oostzijde aanvallen, de andere trok op naar het gehucht de Steenovens om van de westzijde de aanval te ondernemen. De schansen waren echter niet onbewaakt; het stadsvendel onder Steven de Wit, versterkt door boeren, was er achtergebleven en verdedigde zich zo goed, dat de aanval geheel mislukte; veel van de aanvallers kwamen om en vijftien, waaronder Renesse, werden gevangen genomen. [4])

---

1) In „Nederlands opstand tegen Spanje, 1567—1572" van J. van Vloten is op bl. 245 als bijlage V een brief van Aremberg afgedrukt van 5 Mei '67, waarin deze aan Margaretha het gevangen nemen van de edelen van Brederode vermeldt. De datering 7 Mei [Utrechtse Kroniek bl. 62, E. Poullet, Corresp. du Card. de Granv. II bl. 648] is foutief.

2) De Dietsche Warande VIII bl. 420.

3) t. a. p. en G. van Hasselt, Stukken voor de Vaderl. Gesch. bl. 200 e. v.: brief van Megen van 4 Mei '67 aan de regering van Arnhem.

4) Utrechtse Kroniek bl. 58—59.

Voor dit gevecht bij de Vaart worden vier verschillende data genoemd: 26

Enkele dagen later, de 3de Mei, werd Vianen ontruimd door de daar nog achtergebleven soldaten; de gevangenen, waaronder Splinter van Hamersfelt en Vincent van de Hoeve, kwamen nu ook eindelik vrij. [1])

In een aantekening bij de utrechtse kroniek wordt naar aanleiding van het vrijkomen van Van de Hoeve opgemerkt: „het is opmerkelijk, dat Brederode's krijgsknechten een man lang hebben gevangen gehouden, die later om zijn geloof is ter dood gebracht." [2])

De krijgsknechten van Brederode zullen echter wel niet zozeer om godsdienstige, als om financiële redenen verschillende personen hebben gevangen gezet, in de hoop op een goed losgeld. Bovendien was deze schout evenmin Kalvinist als Rooms-Katholiek, wat duidelik blijkt uit de verklaringen, die later over hem afgelegd werden. Zo verklaren verschillende personen later, dat hij gezegd had: „ick en gelove nyet, datter een God es. Ick en gelove nyet, dat nae dit leven een leven es, en confirmerende 't selve, zoe hij daerom gestraft worde, zeide tot degenen, die hem straften: wat, zijt ghij geck, est unum ovile (er is één schaapstal). Item, den goeden ende quaden sullen in één koye comen." [3])

Vianen was door het wegtrekken van de troepen geheel weerloos; de 5de Mei brachten de burgemeesters dan ook de sleutels van de stad naar de schansen bij de Vaart, waar Herman van de Vecht juist bij Steven de Wit aanwezig

---

en 28 April, 2 en 10 Mei.

De laatste twee data zijn onjuist, omdat uit het verhoor van Renesse, na zijn gevangenneming blijkt, dat hij al vóór 30 April gevangen is genomen. (Kron. His. Gen. XIV bl. 249).

Bor noemt 26 April, maar is er ook niet zeker van en voegt eraan toe „andere seggen den thienden Mey". (Bor bl. 169 fol. 119).

De 26ste April lijkt als datum onwaarschijnlik, omdat de te Vianen achtergebleven soldaten de aanval op de schansen niet gewaagd zullen hebben, zolang Megen nog te Utrecht was, en deze vertrok eerst 27 April van daar.

De Utrechtse Kroniek, die deze gebeurtenissen uitvoerig beschrijft, (bl. 58—59) zal wel de juiste datum geven, nl. 28 April.

Ook Dusseldorp dateert dit gevecht bij de Vaart op 28 April. (Werken, uitgeg. door het Hist. Gen., 3de serie, I, F. Dusseldorpii Annales bl. 77).

1) Utrechtse Kroniek, bl. 60.

2) t. a. p. bl. 60, noot 1.

3) W. F. N. van Rootselaar, Amersfoort, Geschiedkundige bijzonderheden 2de bundel, bl. 89.

was. [1]) Zij vroegen tevens, of het stadsvendel onder de Wit Vianen niet zou kunnen bezetten.

De burgemeester en de hopman aarzelden echter, hiertoe bevel te geven. Ze meenden, dat ze hiertoe het recht misten, omdat Vianen een onafhankelike heerlikheid was, die in geen enkele betrekking met Utrecht stond. [2]) Daarom vroegen ze advies aan de Staten, die ook geen bevel wilden geven. Nog diezelfde dag echter trok Erik van Brunswijk het stadje binnen, die het in opdracht van de centrale regering, in naam des konings, bezette.

In de loop van Mei moesten de inwoners de eed van trouw aan de regering afleggen. [3])

Vianen werd nu van al zijn verdedigingsmiddelen beroofd. Al het aanwezige geschut en alle munitie werd weggevoerd naar Utrecht, de bolwerken werden gesloopt, het stadje werd tot „een open vlecke" gemaakt. [4])

Steven de Wit werd tot drost van de stad en 't land van Vianen benoemd. [5])

Voor Utrecht was het gevaar, dat zolang van uit Vianen gedreigd had, voor goed geweken.

Nadat de laatste troepen van Brederode Vianen verlaten hadden, keerde de rust in Utrecht weer en al spoedig begon men met het afdanken van het overtallige krijgsvolk, dat in de tijd van de troebelen was aangenomen.

De 14de Mei '67 besloten de Staten het vendel van Spijker af te danken. [6]) De volgende maand gaf de landvoogdes opdracht aan de stadsregering, de twee vendels van Egbert van Wijk en Steven de Wit te ontbinden. [7])

Van de utrechtse Kalvinisten was niets meer te vrezen. Na de komst van Megen waren er geen preken meer bij de stad gehouden.

In Junie moesten alle inwoners opgeven, hoeveel wapens

---

1) Utrechtse Kroniek bl. 60.
2) t. a. p. bl. 61 noot 1.
3) t. a. p. bl. 65.
4) t. a. p. bl. 65—66.
5) Utrechtsche Volksalmanak 1853, bl. 149.
6) Rijksarch. Utrecht, Arch. v. d. Prov. Utrecht no. 118. (Resolutiën van de Staten).
7) Rijksarch. Utrecht, Arch. v. d. Prov. Utrecht no. 224.

zij in hun bezit hadden. [1]) De 20ste Junie en volgende dagen leverden de utrechtse Kalvinisten, op bevel van de regering, hun wapenen in op Vredenburg, in tegenwoordigheid van Megen en Bossu [2]), welke laatste voorlopig tot plaatsvervanger van Oranje als stadhouder van Utrecht was benoemd, omdat de landvoogdes Megen nog elders wilde gebruiken. [3])

Zowel voor gevaar van buiten als van binnen was Utrecht nu beschermd en na zo'n lange tijd van onrust scheen het een tijd van rust tegemoet te gaan. Ook deze schijn zou echter bedriegelik blijken; onder Alva's landvoogdij zou voor Utrecht een tijd van rampspoed aanbreken.

---

1) Utrechtse Kroniek, bl. 67.
2) t. a. p. bl. 68.
3) t. a. p. bl. 67.

BIJLAGEN

BIJLAGE I.

De „Casus" en Bor.

In het rijksarchief te Utrecht bevindt zich een portefeuille [1]) van allerhande stukken, die betrekking hebben op het proces, waarin de utrechtse regering in 1569 en 1570 met Alva gewikkeld was. Hieronder komt voor een stuk, getiteld: „Casus van de Staten van Utrecht contre de Procureur Generael van sijne Majesteit. Casus ofte verhaell van het gepasseerde tusschen de Eedelen van Holland ende Utrecht met het overleveren van het request aan de Hartoginne van Parma, ende hoe Duc d'Alba sijn eisch tegens die landen van Utrecht heeft ingestelt."

In dit handschrift wordt beschreven de geschiedenis van Utrecht van zomer 1566 tot zomer 1567. Het stuk is onvoltooid, het breekt plotseling af met verwijzing naar de minuten, die echter verloren zijn. Waarschijnlik is het een ontwerp voor de re- of dupliek van de stadsregering aan de Prokureur Generaal tijdens het proces van 1569—1570. Dezelfde schrijfhand komt ook voor bij drie van de vijf bewaarde losse bladen, die een ontwerp bevatten van het antwoord op de eis van de prokureur generaal [2]).

Dit stuk is de belangrijkste bron geweest voor Bor bij het beschrijven van de utrechtse geschiedenis voor deze twee jaren.

De overeenkomst is dikwels letterlik.

Ook is het merkwaardig, na te gaan wat Bor van dit stuk n i e t gebruikt heeft.

Overal heeft hij er de scherpe kantjes af gelaten.

In het begin van de „Casus" heeft de schrijver, ongetwijfeld een regeringspersoon, zijn taak nauwkeurig opgevat. Als hij een of andere datum of persoonsnaam niet presies meer weet,

---

1) Rijksarch. Utrecht, Arch. v. d. Prov. Utrecht, no. 224.

2) Rijksarch. Utrecht, Arch. v. d. Prov. Utrecht, no. 1035: Papieren van Floris Thin, E 2.

laat hij een plek open, om die later in te vullen. Juist die data, waar we nu nog moeite mee hebben om ze presies vast te stellen, wist die schrijver ook al niet meer; zoo blijft bijv. de datum van het vertrek van Oranje uit Utrecht oningevuld [1]), bij de beschrijving van het akkoord van Oranje [2]) heeft hij niet alleen de datum maar ook de naam van de maand niet ingevuld.

Bij het eind wordt de schrijver slordiger en vult verschillende data onjuist in. Bor gebruikt hier dit handschrift ook niet meer zo uitvoerig als in het begin. Alleen een enkele korte opmerking doet zien, dat hij het toch geheel heeft doorgelezen; zo bijv. bij de beschrijving van een gevecht bij Vreeswijk [3]), dat Bor op 26 April dateert, maar waar hij tussen haakjes er aan toevoegt: „andere seggen den thienden Mey," de datum, die de „Casus" noemt.

Ik laat tans enkele plaatsen uit de „Casus" en de overeenkomstige plaatsen bij Bor volgen, ter adstruktie van het zoeven medegedeelde.

Casus.	Bor. (bl. 105, fol. 74.).
„Opten XIX Octobris anno voers. [1566] is den Prince van Ouraingien binnen Utrecht gecomen, bij hem hebbende twehondert tsestich schutten voer sijn bewarenisse, die meest al kerckschenders waren;	„Den 19 Octobris te voren was den Prince van Orangien gekomen binnen de stad Utrecht, met twehonderd ende tsestig schutten voor sijn bewaernisse,
denwelcken [nl. de Prins van Oranje] die van de stadt ende Staten int langhe die swaricheyt ende periculen, daer sij inne waren, ende die hem dagelicx voerquamen, geremonstreert hebben,	die van der stad hebben hem in 't lange geremonstreert die swarigheden en periculen daer in sij waren, en hen dagelyx voorquamen,....
ende versocht dat men hen	versoekende.... dat men

1) Zie boven, bl. 91, noot 2.
2) Zie boven, bl. 90.
3) Zie boven, bl. 115, noot 4.

tot coste van Coniclyke [Mat.] assistentie soude willen doen van enich volck ende lichte peerden.

Daerop die Prince, hebbende die principaelste van de stadt, so geestelick als weerlick, opt casteel van Vredenburch te gaste genoyt, geseyt heeft, dat hij sijn bende hadde doen comen tot assistentie van de stadt ende landen van Utrecht.

Ende so tselve die van de stadt ende Staten gansch suspect was, hebben verclaert, dat sij die bende nyet en begeerden, ende dat die hemluyden oeck in den wynter nyet dienen soude, overmits die wegen van de landen van Utrecht so seer diep sijn, dat men gheen ofte seer qualick sware peerden can gebruycken, dat hem daeromme bat dienen souden enighe lichte peerden. Daerop den Prince seyde in effecte: „ick weet bat wat u dienlick is dan ghy, ende ick wil die bende hebben ende en verstaet ghij nyet dat ick nyet alleen die bende, mer veel meer volcx in de stadt can brenghen, alst mijn beliefden," willende denoteren, dat hij die over tcasteel const doen incomen, so dat die van de stadt ende Staten patientie hebben moeten nemen, die [nl. aan de troepen] sij op elck hooft hebben moeten gheven des daechs twe

henluiden tot kosten van den Koning soude willen assisteren met meer volk en eenige lichte peerden. Daer op de Prince, hebbende de principaelste van de stad, so geestelyk als wereltlyk, op 't casteel van Vredenborg te gaste genood, geseid heeft dat hij sijn bende hadde doen komen tot assistentie van de stad (bl. 106). en landen van Utrecht.

En

hoewel sij verklaerden, dat sij die niet en begeerden, en dat henluyden die ook in den winter niet dienen en souden, overmits de weghen van de landen van Utrecht so seer diep zijn, dat men daer geen ofte seer qualyk sware peerden kan gebruiken, en dat haerluiden daerom beter dienen soude lichte peerden,

stuvers, als sij van gelycken hebben moeten geven die voetknechten van den voersz. Prince op elcke hooft." so heeft hij nochtans sijn bende aldaer doen komen."

BIJLAGE II.

Instruktie voor de utrechtse maarschalken.

[Hiervóór bl. 12—13]

„Instructie voor den maerschalcken 's lants van Utrecht, wes zij te doen ende handelen zullen hebben met huerlieden schouten ende ondersaeten tegens de nyeuwe valsche leeraers ende predikanten, vianden van onsen ouden cristen geloove."

„In den eersten zullen de voorn. maerschalcken hem vinden in één ofte twee van de grootste dorpen van hueren ampte, ende aldaer bij hem ontbieden die schouten ende gerechten van den anderen naestgelegen dorpen met eenyge van den principalen gemeente. Ende denzelven verthoonen van wegen Co. Mat. onsen alder genadigsten heere, hoe dat dagelycx in allen contreyen van desen lande ende nageburen hem opwerpen ende verspreyen valsche leeraers ende predicanten, sayende ende prekende quade leeringhen, contrarie onsen ouden cristen gelove, omme ten laesten onder tdexel van zulcke nyeuwe leringhen die scamele, simpele, ongeleerde lantluyden ende andere bij hoopen te crijgen ende vergaderinge van volcke te maken, omme die kercken te beroeven ende den huysluyden van hueren goeden ende cleyne armoede (die God henlieden verleent ende zij verspaert hebben) te plondeeren, tot bederffenisse van hem, huer huysfrouen ende kinderen, ende dezelve tot armoede ende gebreck te brengen, ende eyntelick omme alle goet gemeen te maken.

Omme welcke quade voornemen ende versaminghe van zulcke boose menschen te beletten, indient mogelyck van noede waere, ende ten eynde die goede huysluyden hem zelven souden mogen weeren ende beschermen jegens zulc gewelt ende rooff van hueren goeden, dat zij daeromme wel zullen doen, tot vermaninghe van den maerschalc, elcken manspersoene, out wesende achtien jaren tot LX jaren toe, hem te

voorsien met wapenen als met spyssen, hallebaerden, roeders, degens, zwaerden ende andere behoorlick cort geweer, tot zulc handtgeweer dienende.

Ende daervan ter eersten gelegender tijt een monsteringhe ende wapenschouwe te doen mit een ofte twee dorpen, teffens na de grootheyt ende cleynicheyt van dien.

Welcke particulier wapenschouwe gedaen zijnde, zullen alsdan binnen zoo corten tijt alst mogelijck zal wesen elc maerschalc in zijn ampt houden een generale monsteringhe ofte wapenschouwe, ende dit al jegens alle geweldenaers ende roovers, die den huysluyden souden willen crencken, thuere benemen ende bederven.

Ende alsoe zulcke bederffnisse ende beroevinghe nyet en mach geschien noch te wercke gebracht werden dan bij vergaderinge van volcke, die tsamen bij hoopen gebracht werden deur middel van zulcke valsche predicanten ende quade leeraers, soe wordt alle schouten geoorlooft, soe, wanneer zij eenyge predicanten in velden ofte plecken vinden ofte bemercken zullen maniere te maken omme te willen predicken, die gemonsterde huysluyden op te bieden ende zulcken predicanten ende leeraers gewapenderhant tegens te gaen, tapprehenderen ende op Vredenburch te brengen, ende die vergaderinge te stooren ende schueren ende, eyst noot, te verjagen, dairvooren zij genyeten zullen, mits apprehenderende de voorn. predicanten, die zes hondert carolus gulden, henlieden bij placate van Co. Mat. toegeseyt ende belooft.

Ende evenverre die huysluyden ofte inwoonders van den dorpen, aldaer zulcke vergaderinghe ende prekinge aengeheven zal werden, nyet machtich en waren den predicant te vercrachten en de vergaderinghe te schueren, sullen alsdan die schouten ofte die kerckmeesters die clocke mogen slaen om hulpe te crijgen van dandere ommeliggende dorpen; wairtoe dingesetenen van den zelven dorpen gehouden zullen wesen hem te vougen, zulcx als zij begeren zouden dat men henlieden in gelycke noot ende last te hulpe quame, ende dit al op de peyne van den hoochste boete ende arbitrale correctie.

Ende en zullen nyet alleen ten zulcke hulpe mogen commen die dorpen ende ingesetenen van eender ampt oft quartier, maer oick van den anderen ampten ende quaertieren. Daertoe elc quartier met sijnen gemonsterden mannen geleyt zullen

werden bij hueren maerschalc, denwelcken een ygelijck gehouden sal wesen te obedieren ende volgen tot hulpe ende assistentie als vooren, ende, zooverre des noot zij, elders ofte op andere plaetsen, zoo wanneer de voorn. maerschalcken daertoe speciale last ofte bevel hebben zullen van den stadthouder ofte raedt provinciael van desen lande.

Aldair gedaen ende geordonneert tUytrecht den xxvii[en] Julij 1566.

Mij present
Scryvers."

(Brussel, Archives générales du Royaume. Papiers d'Etat et de Audience, no. 1692, bl. 570—571.)

BIJLAGE III.

Onderzoek naar ketterse boeken te Vianen op last van Margaretha van Parma ingesteld door de Prokureur Generaal van het Hof van Utrecht in Januarie 1566.

[Hiervóór bl. 103—104]

Reeds de 22ste Januarie 1566 had Margaretha aan Brederode geschreven, dat het gerucht ging, dat er te Vianen ketterse boeken gedrukt werden. Ze verzocht hem, of hij een onderzoek wilde instellen en of hij, als het gerucht juist bleek te zijn, het drukken van deze boeken in het vervolg wilde verhinderen. [1])

De 30ste Januarie antwoordde Brederode, dat hij alle moeite gedaan had, maar niets had kunnen ontdekken, zodat hij geloofde dat zij verkeerd was ingelicht. [2])

Margaretha antwoordde echter 27 Februarie, dat zij het gerucht had bevestigd gevonden en dat haar gebleken was, dat er inderdaad te Vianen ketterse boeken verkocht werden o.a. door een zekere Albert Christiaenssens, boekdrukker aldaar; ze noemde zelfs enkele boeken op, die bij hem te krijgen waren. [3])

Uit de hieronder volgende stukken blijkt, dat zij deze inlichtingen dankte aan een onderzoek, op haar last door de Proku-

---

1) M. Gachard, Correspondance de Guillaume le Taciturne II bl. 419.
2) t. a. p. bl. 420.
3) t. a. p. bl. 421.

reur-Generaal van het Hof van Utrecht ingesteld op 29 en 31 Januarie 1566.

Albert Christiaenssens was een van die boekdrukkers te Vianen, die onder bescherming van Brederode, allerlei protestantse boeken hebben uitgegeven en verkocht.

Zo werd in 1567 door hem gedrukt de bekende zendbrief van Antonio Corano „A ses bons frères luthériens" [1]; het hoofddoel van deze brief was een eind te maken aan de onderlinge strijd tussen de Kalvinisten en de Lutheranen.

Nog in hetzelfde jaar '67 week Christiaenssens uit naar Engeland, waar hij verder zijn bedrijf van boekdrukker uitoefende. [2]

Brief van Margaretha van Parma aan de Prokureur-Generaal van het Hof van Utrecht van 22 Januarie 1566. (Kopie)

„Lieve besundere,

Wij verstaen, dather geseyt wordt dat te Vianen, toebehoerende den heeren van Brederode, een druckerie sol sijn, daer eenige quaede boecken tegen onse heylige catholicsche geloove geprint, die vorts doer den landen van herwaertsover gedistribueert ende gesaeyt souden worden; twellick een zeer gevaerlycke ende schaedelycke saecke sol sijn, alst soe waere, twellick wij qualijck hebben konnen gelooven, besunders datter de voirs. heer van Brederode wetenheyt aff hebben soude, aen wyen dyen aengaende wij daeromme geschreven hebben, ende nyettemin wesende dese saeck sullick, dat men nyet te veele sorghe daertegen mach dragen, soe is, van wegen des Conincx onsen genedichs liefs heeren, onse ernste meyninge ende bevel, dat ghij, dit soe secretelijck bij U houdende als moegelijck, U oick met gelycken secreet ende alle moegelycke discretie ende behendicheyt informeert wat hieraff is; ende de saecke alzoe bevindende, indyen ghij de persoonen bekomen kost in uwe jurisdictie, dieselve apprehendeert ende ons adverteert in dilligentie van all tghene ghij hierinne bevonden ende gedaen sult hebben.

---

1) Bull. du Bibl. Belge tome XII, p. 254 en tome XVII, p. 108—109.

2) A. M. Ledeboer, De boekdrukkers, boekverkoopers en uitgevers in Noord-Nederland, bl. 372.

Lieve besundere, God sije met U.

Gescreven te Bruesselle, den XXIIen dach January XVc. LXV." [1])

(Het antwoord van de Prokureur aan de landvoogdes. Oorspr.)

„Genadighe vrouwe,

Volghende U Alteze scriftelicke beveel ende commissie, in date den XXIIen dach January XVc.LXV stilo Brabantie, heb ick mij secretelicke geinformeert opte druckerye, wesende tot Vyanen, ende bevonden, dat aldaer seer quaede boecken, jegens onse heylige Catholicsche gelove militerende, geprent, vercocht ende gedistribueert (worden) over den landen van herwaertsover, sulcx U Alteze vernemen mach vuyt dinformatie, boecken ende liedekens hierbij gaende. Ende all ist, dat ick eenighe secrete persoenen, te Vianen nyet well bekent, verwillicht hebbe om den selven drucker met aerdicheyt onder de jurisdictie van deze Hove te locken ende brenghen met zijn huysfraue, en heb nochtans daertoe alsnoch nyet konnen geraecken.

Verhoep nochtans den selven printer ende zijn huysfraue met enighe aerdicheyt ende practicke onder het resoert van desen Hove metten eersten te sullen becommen, waeraff, indien sulcx geboert, dat ick U Alteze in alder diligentie adverteren zall.

Ende soe dese periculose commissie nyet en mach voltoeghen werden sonder vreemde verspieders, aengesien ick, mijn substituyt ende dienaers van justicie te Vianen te well bekent zijn, sall daerom U Alteze mij gelieven te adverteren aen wien dat ick ordonnantie zall moegen secretelicke overleveren om gepasseert te worden om daermede den voors. persoenen te betalen ende vuytgeleyde penningen te recouvereren.

Genedichste Vrouwe,

Recommanderende mij in alder oetmoedicheyt aen Uwer Gen. Hoocheyt, bidde God Almachtich deselve te willen conserveren in langedeurich leven ende hooghen gouvernemente.

Gescreven tUtrecht, den VIen February anno 1566.

---

1) Brabantse stijl of stijl van het Hof, dus volgens de nieuwjaarsstijl: 1566.

U. G. Vrouwe Hoecheyt oetmoedighe ende onderdanighe dienaer Procureur-Generael in de Hove van Utrecht.

LEO GILKENS."

„Informatie preparatoir, genomen bij mij, Leo Gilkens, raet ende Procureur-Generael tUtrecht, den XXIX^en^ January anno XVc. LXVI binnen Utrecht, volghende de scriftelicke commissie van dAlteze in date den XXII^en^ dach January XVc.LXV. [1])

Om secretelicke te voltrecken ende effectueren mijn Gen. Vrauwe commissie, in date 22, heb ick voor mij, den XXVIII^en^ der voors. maent, deur mijn substituyt ontboeden den persoen van Marten Jacobssoen, inwoender der stad Utrecht, die mijn substituyt kende secreet ende bequaem om te vereyschen ende vuyt te treden int heymelicke tgene mij belast es bij de voors. commissie; denselven verwittegende ende onderrechtende te gaen tot Vyanen, omme aldaer te vraeghen nae Dierck Butter, die ick verstaen hadde printer geweest te zijn tot Vyanen [2]) ende van Vyanen tot Antwerpen vertooghen anno XVc.LXV in May, ende oeck te vraeghen nae deze tegenwoordige prenter ende van denselven te copen suspecte boeckens, liedekens ende diergelicken, indient doenlick waere, die welcke Marten date voorscreven mij van sijn wedervaeren onderrecht ende gerelateert heeft bij eede zulcx alst volcht.

Marten Jacobssoon, inwoender der stede Utrecht, oudt XXIX jaeren, heeft bij eede, die ick hem solemnelicke affgenomen heb, verclaert, dat hij huyden den XXIX^en^ January voorscreven geweest es tot Vyanen voor den huyse, aldaer Dierck Butter, boeckprinter van Vyaenen, te woenen plach, ende heeft gevraecht van een vleeshauer, woenende in dieselve woninge, waer die voorscreven Dierck woende, die hem ter antwoerde gegeven heeft, dat dieselve Dierck vuyt het huys vertoegen was.

Sulcx heeft hij, deposant, denselven vleyshauer gevraecht nae den boeckprinter van Vyanen, die hem, die sprickt, heeft

---

1) Wederom Brabantse stijl of stijl van het Hof, dus = 1566.

2) A. M. Ledeboer vermeldt, dat een zekere Dirck van Buyter in 1563 te Vianen als boekdrukker werkzaam was. (De boekdrukkers, boekverkoopers en uitgevers in Noord-Nederland. bl. 372).

gewesen nae het slot van Vyanen te gaen, seggende, dat de boeckvercoper woende int midden van de straet, drie ofte vier huysen opten rechter sijde van de herberge, daer den hoorn vuythanckt.

Dienvolghende es hij, deposant, gegaen ten huyse van den tegenwoerdigen printer van Vyanen ende cloppende aen de deur van de huyse es de huysfraue van den printer vuyte koecken int voorhuys gecomen, hem, die sprickt, vraeghende wat hem gelieffde, die daerop geseyt heeft: „ick begeer den meester van den huyse selffs te spreecken", die nyet lang daernae bij hem, deposant es gecomen, hem vraeghende wat sijn begeerte was.

Ende heeft hij den selven printer gevraecht, off hij, printer, die geschiedenisse ende den doot der vrome martelaren ende andere verboden suspecte liedekens [had], daerop responderende geseyt heeft: „jae".

Sulcx heeft hij, deposant, begeert die gehaelt te werden, als die voors. printer die oeck gehaelt heeft vuyt zyne coecken; ende sijn sij beyde nae veele woerden de coep eens geworden voor negentien stuvers, die hij den printer betaelden op anderhalve stuver nae, hem beloevende die tsullen brengen donderdach daeraenvolghende; ende vraeche mitsdien den printer zijn huysfraue, die tegenwoerdich was, ofte hij, printer, hem, die sprickt, de boecke wilde laten volghen, dan nyet, twelck hij consenteerde opte beloftenisse voorscreven.

Ende soe hij deposant, den voorn. printer ter hande stelde een seecker brieffken, daerinne het boeck voorscreven was geteykent mette naem van Dierck Butter, eertijts printer van Vyanen, heeft de voorn. printer hem, deposant, gevraecht off hij van Antwerpen quam, die daerop neen geseyt heeft; heeft deselve printer hem weder gevraecht off hij, deposant, dan van Utrecht quam, die daerop seyde, dat hij woende tot Yselsteyn ende vandaer gecomen was ende wederkeren wilde, belovende opten daeghe voorscreven gewisselicke tot Vyanen te sullen comen hem te betaelen ende meer suspecte boecken van hem te coopen, indient hem deposant alsoe geviel. Seyt dat hij, deposant, anders nyet en koste gemercken, ofte die voors. boeckprinter, genaempt Albert, als die selve printer hem verclaerde, en was beducht metten eersten ende bevreest om achterhaelt te werden, zoe hij maeckte int beginsel swaeric-

heyt om hem, deposant, deselve boecke te laten volgen, maer zoe hij, deposant, tegens hem seyde, dat hij(t) wel heymelicke soude houden, zoewell als hij, printer, wetende de swaricheyt, daerinne hij anders vallèn soude, heeft hem de boecke laeten volghen.

Ende stondt ondertekent: Marten Jacobssoen, mijn hant."

Den XXXI^en January 1566.

Marten Jacobssoen voors., inwoender deser stede Utrecht, seyt bij eede, dat hij deur mijns procureurs versoeck op huyden geweest es andermaell tot Vyanen ten huyse van Aelbert Christiaenss., printer der selver stede, woenende int middel van de straet, die nae het slot van Vyaenen gaet, hem betalende twee blancken, die hy denselven printer schuldich gebleven was, als hij, deposant, in sijn eerste getuychenisse naerder verhaelt heeft, daertoe hij hem gedraecht om te vermijden repetitie; vraeghende off hij geen boecken ofte liedekens geprint hadde, die tegens het dexsel(?), dinsettinge van de heylige misse, het weerdighe, heylige sacrament spreeckende waeren, daerop dieselve printer hem, deposant, ter antwoerde gegeven heeft: neen.

Ende dit vuytdien als hij, deposant, anders nyet vuyt sijn gedaente vermercken conde, dat dselve printer bevreest was van achterhaelt te werden, want die huysfraue van denselve printer, Marichen genaempt, vraechde hem, die sprickt, off oick hierinne eenighe swaericheyt gelegen soude moegen zijn, daarop hij, deposant, seyde: neen, ende dat hij vuytgesonden was van een manspersoon, wesende vant nyeuwe licht, die oestwaert ende westwaert hadde gereyst ende eertijts soedanige boecken gecoft hadde van Dierck Butter voorscreven, die hij noch hadde in sijn bewaernisse, ende desnyeteweyniger meer boecken vant nyeuwe licht begeerde te hebben.

Dit hoerende die voors. printer ende zijn huysfraue hebben te voorschyn gehaelt dInstitutie Calvini [1]) ende een Eemdersche bibel [2]), in borden gebonden met sloetwerck, welcke bibel de

---

1) De Institutio religionis christianae van Calvijn verscheen in 1599; reeds in 1560 kwam de eerste nederlandse vertaling uit.

2) Te Emden verschenen in het midden van de 16de eeuw verschillende bijbelvertalingen. In 1558 verscheen een kalvinistiese vertaling aldaar bij

voorn. printer in tegenwoerdicheyt van zijn huysfrau hem loeffde twee philippus guldens; heeft hem noch te voorschijn gehaelt twee cleyne boecxkens, waeraff het dicxte, beginnende „een schoon suverlick boecken, inhoudende het oerdeel ende vonnisse, dat gewesen es van den Paus Paulo tercio" etc., eyndende „van de voorsichticheyt (voorsienicheyt?) Goedts", folio, den welcken de voorn. printer gebonden heeft in pargament *in sijn presentie, dandere ingebonden in pargament* was beginnende „een colloquie ofte tzamenspreeckinge van twee personagien, waeraff die een Pasquillus ende die andere Marforius genaempt es" [1]), ende een derde „Gaet in vreede Godts" etc. endende „inder ewicheyt, amen".

Item noch een nyeuwe geestelicke liedeken, gemaeckt van een vrome martelaer, genaempt Christophorus Fabricius, tot Antwerpen verbrant, beginnende „Antwerpen rijck" ende endende ‚soe crijcht ghij slevens croone". [2])

Item noch vier nyeuwe andere lidekens, in één vel(l)e papiers geprint, de eerste beginnende „Mijn Godt, waer zall ic heynen gaen" ende eyndende „in shemels tent", [3]) de tweede „ick roep U, hemelsche vader, aen", ende eyndende „daer will ic u weyden", [4]) de derde „broeders ende susters", ende eyndende „in alle euwicheyt blijve staen", [5]) het vierde „ick aerm schaep" ende eyndende „voor die waerheyt moeten lijden", [6]) die hij betaelt ende naer hem genomen heeft, voerhoudende denselven printer, dat, indien hij meer verborgen ende verboeden boecken hadde, dat hij, printer, dieselve bij gescrifte soude stellen om dengeenen, die hem gesonden hadde, te laeten lesen, soe hij, deposant, die naemen van deselven boecken nyet en wist te onthouden, diewelcke printer de naevolghende naemen in sijn, deposants, tegenwoerdicheyt ende aensien bij

---

Mierdman en Gheylliaert. In hetzelfde jaar werd daar nog een nieuwe bijbelvertaling uitgegeven door Nicolaas Biestkens, die in hoofdzaak de vorige vertaling volgde.

1) Zie hierover Kron. Hist. Gen. VII bl. 384—385, en VIII bl. 38.

2) Afgedrukt in Het Geuzenliedboek van E. T. Kuiper, deel I bl. 3—6.

3) Afgedrukt in Ph. Wackernagel, Lieder der niederlandischen Reformierten aus der Zeit der Verfolgung im 16en Jahrhundert, bl. 83—84. (no. 6.).

4) F. C. Wieder, De schriftuurlijke liedekens bl. 192, misschien no. 435 of 436.

5) t. a. p. bl. 184, misschien een van de nummers 92—97.

6) Ph. Wackernagel, Lieder der niederlandischen Reformierten. bl. 103, no. 30.

gescrifte gestelt heeft ende daer onder sijn eygen handt naegescreven als van woerde te woerde volcht: Joannis Sledans boeck [1]), noch Institutie Calvini, noch Eemdersche bibels, groete, noch bibels van Niclaes Bestkens, noch Somma der cristelicke religie Henrici Bullingere [2]), noch opt stuck van Concilium van Trent doer mijn heer Carl de Molini [3]), noch een corte vertalinge gesonden aen Coninck Philips, aengaende het vervolch, ende was onderteykent: Albert Christiaenss.

Seyt dat Molyns boeck noyet van te voorens gedruckt en was geweest ende dat hijt drucken soude binnen veertien daeghen; hiermede etc.

Ondertekent: MARTEN JACOPS.
LEO GILKENS".

(Brief van Margaretha van Parma aan de Prokureur-Generaal van het Hof van Utrecht van 22 Februarie 1566. Kopie.)

„Lieven besunderen, Meester Leo Gilkens, Raedt ende Procureur Generael des Conincx tUtrecht,

Lieve besunder,

Wij hebben onlancxleden ontfangen uwen brieff van de VIen dach des tegenwoerdigen maents met die informatie, daerbij gevoecht, aengaende den boeckdrukker van Vianen, Aelbert Christiaenss. genoempt, ende prijsen ende loven grotelicx uwe goede dilligencie desenhalven gedaen ende voirgewandt, versoeckende deselve te continueren, gelijck wij ons des tot u

---

1) Johann Philippi Sledanus (1506 of 1508—1569). Met zijn boek zal hier wel bedoeld zijn zijn geschiedenis van de hervorming: „De statu religionis et rei publicae Carolo V Caesare Commentariorum libri XXVI".

2) Heinrich Bullinger (1504—1575) zwitsers hervormer, aanhanger van Zwingli, werd zijn opvolger als prediker aan het Munster te Zurich en was van toen af het erkende hoofd van de zwitserse hervormden. In 1562 verscheen zijn „Somma des christelicken Religions".

3) Carolus Molinaeus (Charles du Molin of du Moulin) 1500—1566, bekend rechtsgeleerde te Parijs. In 1564 verscheen te Lyon zijn „Conseil sur le fait du concile de Trente, reception ou reiect d'icelui". Hij waarschuwt hierin tegen aanneming van de besluiten van het concilie van Trente, omdat hij daardoor vreesde voor een onderdrukken van de vrijheden van de gallikaanse kerk.

vertrouwen, u nyet konnende verhalten dat, soeveel dapprehensie des voirs. printers aengaet, heeft gedocht u tadverteren, dattet goed waere, dat ghij daerop toeleyt, dat ghij hem mocht vinden delinquerende op uwe jurisdictie, te weeten, eenige verboeden boecken vercoopende, distribuerende off bij hem hebbende, ende hem dan aen te tasten, om alle disputatie ende moeyenisse te verhueden, die anderssins daervuyt souden moegen verrijsen van wegen des heeren van Brederode, die soude willen seggen, dat anderssins de vorscreven printer rem publicam deser lande nyet geoffendeerd en hadde; u voirts laetende weten, dat wij denselven heeren van Brederode, die ons geschreven heeft, dat men den vors. printer nyet en heeft weten te vinden, wat informatie hij daernae heeft doen nemen, geadverteert hebben generaelijck van de quaeden boecken ende ander dingen, die de vors. printer bij hem heeft, om daerinne te versien. Ende aengaende de penningen, bij u verleyt ende noch te verschieten, ghij sult die behoerlycke declaratie daeraff dyen van de financie alhier oversenden om bij den selven geordineert te worden op die betalinge sullicker penningen.

Lieve besunder, God sye met u,
wesende te Bruessel, den XXII dach February XVc.LXV. [1])"

(De in Bijlage III afgedrukte dokumenten bevinden zich te Brussel, Archives générales du Royaume. Papiers d'Etat et de l'Audience, no. 330, bl. 9, 32-37 en 44).

---

1) Wederom Brabantse stijl of stijl van het Hof, dus = 1566.

LIJST VAN GERAADPLEEGDE LITERATUUR EN ARCHIVALIA.

I. Algemene werken en niet speciaal over Utrecht handelende geschriften.

J. P. Arend, Algemeene geschiedenis des vaderlands; deel 2, stuk 4. 1849.

R. C. Bakhuizen van den Brink, Studiën en Schetsen; delen 1 (1863), 4 (1877) en 5 (1913).

A. van Bemmel, Beschrijving der stad Amersfoort; deel 2. 1760.

P. J. Blok, Geschiedenis van het Nederlandsche volk; deel 2. 1924. — Willem de eerste. 1919.

P. Bor, Oorsprongk, begin en vervolgh der Nederlandsche oorlogen. 1679.

G. Brandt, Historie der Reformatie. 1677.

E. C. G. Brünner, Die dänische Verkehrssperre und der Bildersturm in den Niederlanden im Jahre 1565. (Hansische Geschichtsblätter 53 (1928), bl. 97 e.v.).

M. L. van Deventer, Het jaar 1566. 1856.

R. Fruin, Verspreide Geschriften; delen 1 en 2. 1900. Geschiedenis der staatsinstellingen in Nederland. 1922.

I. H. Gosses en Japikse, Handboek tot de staatkundige geschiedenis van Nederland. 1920.

J. ter Gouw, Geschiedenis van Amsterdam; deel 6. 1889.

P. C. Hooft, Nederlandsche Historiën. 1677.

I. M. J. Hoog, Onze martelaren. (Ned. Arch. voor kerkgesch. N.S. I, bl. 82 e.v. 1902).

Th. Juste, Les Pays-Bas sous Philippe II; deel 2. 1855.

E. van Meteren, Historiën der Nederlanden. 1663.

W. J. F. Nuyens, Geschiedenis van den oorsprong en het begin der Nederlandsche beroerten; deel 1. 1865.

F. Rachfahl, Wilhelm von Oranien; 2er Band, 2e Abteilung. 1908.

R. van Roosbroeck, Het wonderjaar te Antwerpen. 1930.

W. F. N. van Rootselaar, Amersfoort, Geschiedkundige bijzonderheden; 2de bundel. 1898.

P. Scheltema, Hendrik van Brederode te Amsterdam in 1567. 1846.
G. D. J. Schotel, Floris I en II van Pallant. 1846.
Kerkelijk Dordrecht. 1841.
J. C. Schultz Jacobi en F. J. Domela Nieuwenhuis, Bijdragen tot de geschiedenis der Evang.-Lutherse kerk in de Nederlanden; 2de stuk, blz. 109 e.v.: Geschiedenis der Luthersche gemeente te Culemborg. 1840.
J. v. d. Velde, Twee honderd jarig jubelfeest ter gedagtenisse der verlossinge van Zierikzee. 1777.
J. van Vloten, Nederlands opstand tegen Spanje. 1858.
Nederland tijdens den volksopstand tegen Spanje; deel 1. 1872.
A. K. W. Voet van Oudheusden, Historische beschrijving van Culemborg; deel 1. 1753.
J. Wagenaar, Vaderlandsche historie; deel 6. 1792.
J. W. te Water, Historie van het verbond en de smeekschriften der Nederlandsche edelen. 1776—1796.
Kort verhaal der Reformatie van Zeeland. 1766.

II. Literatuur, speciaal over Utrecht.

J. H. van Bolhuis, Proève eener geschiedenis van het kasteel Vredenburg. (N. van der Monde, Tijdschrift voor geschiedenis, oudheden en statistieken van Utrecht, jaarg. 4, bl. 73 e.v. 1838.).
A. le Cosquino de Bussy, Het ontstaan der satisfactie van Utrecht. 1910.
J. J. de Geer tot Oudegein, Archieven der ridderlijke Duitsche orde, balie van Utrecht. 1871.
D. Jansen, Oud Utrecht. 1926.
N. van der Monde, Tijdschrift enz. jaarg. 2, bl. 385 e.v.: Utrecht aartsbisdom 1561—1580. 1836.
S. Muller, Oude huizen te Utrecht. 1911.
Oud Utrechtsche vertellingen. 1904.
Over Claustraliteit. 1890.
Schetsen uit de Middeleeuwen, deel 2. 1914.
H. J. Royaards, Proeve eener geschiedenis der hervorming in de stad en Provincie Utrecht. (N. C. Kist en H. J.

Royaards, Archief voor kerkelijke geschiedenis, deel 16, bl. 349—457. 1845.).

P. J. Vermeulen, Beeldenstorm te Utrecht. (N. van der Monde, Tijdschrift enz., jaarg. 8, bl. 124 e.v. 1842).

III. Uitgegeven Archivalia.

Aanteykeningen van broer Hendrik van Biesten. (De Dietsche Warande, deel 7, bl. 531 e.v.; deel 8, bl. 471 e.v. 1866 en 1869.).

J. J. Dodt van Flensburg, Archief voor kerkelijke en wereldsche geschiedenissen, inzonderheid van Utrecht, deel 1 (1839) en deel 5 (1846).

M. Gachard, Correspondance de Guillaume le Taciturne, deel 2. 1850.

Groen van Prinsterer, Archives ou Correspondance inédite de la maison d'Orange-Nassau, 1e série, II (1835) en III (1836).

Supplément au Recueil de Groen van Prinsterer: La Correspondance du Prince Guillaume d'Orange avec Jacques de Wesenbeke. Publiée par J. F. van Someren. 1896.

G. van Hasselt, Stukken voor de vaderlandsche historie, 1ste deel. 1792.

J. Marcus, Sententiën en indagingen van den hertog van Alba. 1735.

M. E. Poullet, Correspondance du Cardinal de Granvelle, deel I, (1877) en deel II (1880).

Reiffenberg, Correspondance de Marguerite d'Autriche. 1842.

J. van de Water, Groot Placaatboek vervattende alle de Placaten, Ordonnantien en Edicten der Edele Mogende Heeren Staten 's Lands van Utrecht, deel 3. 1729.

Werken, uitgegeven door het Historisch Genootschap:

Derde serie, no. 1: Fr. Dusseldorpii Annales. 1566—1616. 1894.

no. 21: Diarium van Arend van Buchell. 1907.

no. 47: Correspondance française de Marguerite d'Autriche duchesse de Parme, avec Philippe II, deel 1 (1925).

Hist. Gen. Kronijk XIV, blz. 234 e.v.: Stukken betrekkelijk de hervormingsberoerten te Utrecht in 1566 en 1567.

Hist. Gen. Kron. XV, bl. 134 e.v.: Eisch van den Procureur-Generaal tegen de regeering van Utrecht.

Hist. Gen. Berigten, IVde deel, 2de stuk; bl. 109 e.v.: Bescheiden betreffende het eerste tijdvak van de geschiedenis der hervorming in de stad en provincie Utrecht 1524—1566 door A. M. C. van Asch van Wijck.

Hist. Gen. Codex Diplomaticus, 2de serie, 2de deel, 2de stuk, bl. 67 e.v.: Verbalen van A. van Gryspere ende J. van Lent, Commissarissen in de troubles van 1567 en 1568.

Hist. Gen. Bijdragen en Mededeelingen, XVII, bl. 1 e.v.: Uittreksel uit de Amsterdamsche Gedenkschriften van Laurens Jacobsz. Reael.

Hist. Gen. Bijdr. en Meded. XXV, bl. 1 e.v. Utrechtsche Kroniek, medegedeeld door H. Brugmans.

Hist. Gen. Bijdr. en Meded. XXXIX, blz, 1 e.v.: Twee inventarissen van het huis Brederode, medegedeeld door J. J. Salverda de Grave.

Hist. Gen. Bijdr. en Meded. L, bl. 141 e.v.: E. C. G. Brünner, Maatregelen in 1565 van overheidswege genomen om de voedselvoorziening van de bevolking in de Nederlanden te regelen.

Hist. Gen. Bijdr. en Meded. LIII, bl. 63 e.v.: Bescheiden betreffende den beeldenstorm van 1566 in de stad Utrecht, medegedeeld door J. C. J. Kleyntjes en J. W. C. van Campen.

IV. Archivalia.

Rijksarchief. Utrecht.

Archief van de Provincie Utrecht, no. 9: Memoriaalboek van het Hof van Utrecht 1566—1571.

Arch. v. d. Prov. Utr., no. 118: Resoluties van de Staten van Utrecht 1560—1567.

Arch. v. d. Prov. Utr., no. 120: Losse minuten van resolutiën. 1529—1575.

Arch. v. d. Prov. Utr., no. 123: Brieven aan en minuten van brieven van de Staten, 1530—1570.

Arch. v. d. Prov. Utr., no. 125: Minuten van brieven en requesten uitgegaan van de Staten, 1566—1567.

Arch. v. d. Prov. Utr., no. 223 en 224: Stukken betreffende het proces van den Procureur-Generaal tegen de Staten

over het verlies hunner privilegiën wegens hunne houding tegenover de beeldenstormerij 1569/1570.
Arch. v. d. Prov. Utr., no. 230: Losse (meest ingekomen) stukken behoorende tot het archief van de Staten, 1530—1574.
Arch. v. d. Prov. Utr., no. 1035: Papieren van Floris Thin.
Arch. v. d. Prov. Utr., no. 1036: Stukken ingekomen bij Floris Thin. 1559—1590.
Resolutiën van het Domkapittel, 1563—1567.
Arch. v. d. Dom, no. 154: Brieven aan het Domkapittel 1539—1585.
Arch. v. d. Dom, no. 3244: Charter van 8 Aug. 1566.
Handschriften, no. 294, O: Verzameling van origineele stukken van den meest verschillenden aard.

Gemeente Archief. Utrecht.

Catalogus van het Archief. Eerste afdeeling. 1122—1577 door S. Muller Fz., gemeente archivaris. 1893:
no. 18: Brieven aan het stedelijk bestuur, 1426—1576.
no. 29: IIIde Placcaetboek, beginnende met den jaare 1565 en eyndende met 1581.
no. 186: Protocol van den notaris Splinter van Hamersfelt 1560—1592.
no. 657: Crimineele informatiën van den schout, 1555—1577.
no. 658: Crimineele sententiën van het gerecht, 1550—1570.
no. 831: Vier brieven aan J. v. Renesse.

Gemeente-Archief. Amersfoort.

no. 35, Raads dagelijksche boeken.
no. 666, Stukken over het proces van Vincent van der Houve.
no. 744, Punten van beschrijving van de Staten van Utrecht.

Brussel. Archives générales du Royaume. Papiers d'Etat et de l'Audience.

No. 330—333, Correspondance de Hollande et Zélande, deel 6—9.
No. 496, Conseil des Troubles, deel 2, Patentes Mars 1567 — Juin 1571.

No. 499, Conseil des Troubles, deel 5, Correspondance 1565 — 1568.

No. 527, Conseil des Troubles, deel 33, Informations et Justifications, Utrecht.

No. 1177[18], Documents relatifs aux confiscations de biens pour cause d'hérésie ou de rebellion au prince, de la seconde moitié du XVIe siècle.

No. 1692 en 1693, Brieven, instructies enz. gezonden aan Margaretha 1566/67.

J 8670

INHOUD.

		Bladz
Inleiding	.. ..	1
Hoofdstuk I.	De haagpreken en de beeldenstorm. ..	8
Hoofdstuk II.	Brederode en Utrecht.	48
Hoofdstuk III.	Oranje te Utrecht	76
Hoofdstuk IV.	Utrecht en Vianen	92

Bijlagen.

Bijlage I.	De „Casus" en Bor	121
Bijlage II.	Instruktie voor de utrechtse maarschalken ..	124
Bijlage III.	Onderzoek naar ketterse boeken te Vianen in Januarie 1566	126
	Lijst van geraadpleegde literatuur en archivalia	135

STELLINGEN.

I.

De houding van Oranje in 1566 en 1567 tegenover de centrale regering te Brussel was zeer dubbelzinnig.

II.

De mededeling van R. Fruin (Verspr. Geschr. I bl. 404.), dat in het najaar van 1566 Holland, Zeeland en Utrecht voor de zaak der Geuzen zeer gunstig gestemd waren, is, wat Utrecht betreft, onjuist.

III.

Het verhaal van G. Brandt (Historie der Reformatie, bl. 329.) over een haagpreek buiten de Catharijnepoort te Utrecht is onjuist.

IV.

De onjuiste beschrijving, die de utrechtse kroniek geeft van de gebeurtenissen van 2 Oktober 1566 (bl. 39 e.v.) maakt het onwaarschijnlik, dat, zoals Prof. Brugmans meent, de schrijver van deze kroniek lid van het Hof van Utrecht was. (Utrechtse kroniek, bl. 11—12.)

V.

Ten onrechte beweert Bakhuizen van den Brink (Studiën en Schetsen, I blz. 170—171.), dat Oranje's verzoek aan de landvoogdes, om Brederode als zijn plaatsvervanger te benoemen, niet ernstig gemeend was.

VI.

Brederode begaf zich in de nacht van 26 op 27 Februarie 1567 uit Vianen naar Amsterdam, niet zozeer uit vrees voor Megen (Rachfahl, Wilhelm von Oranien, 2er Band, 2e Abteil. bl. 863.) als wel om regeringsgarnizoen uit Amsterdam te weren.

VII.

De regering van de franse republiek nam, eind 1794, een vriendschappeliker houding aan tegenover de officiële regering van onze republiek, dan tegenover de patriottiese beweging in ons land.

VIII.

De groot-nederlandsche geschiedbeschouwing van P. Geyl heeft in vele opzichten verhelderend gewerkt.

IX.

De verklaring van Bismarck, 12 en 17 September 1878 in de rijksdag gedaan over zijn besprekingen met Lassalle, legt te weinig nadruk op de politieke betekenis van deze besprekingen.

X.

In de „Grondbeginselen van de schrijfwijze der Nederlandsche taal" van Dr. J. van Ginneken wordt te weinig de nadruk gelegd op het praktiese voordeel van een eenvoudige spelling.

XI.

In Vondels „Zegezang ter eere van Frederick Henrick", regel 238, moet het woord stof opgevat worden in de betekenis van pulvis en niet van materia. (De Werken van Vondel, Uitgave W. B. deel III bl. 274, toelichting.).

XII.

In „Het taaleigen van Bredero" van J. van der Veen § 23 wordt vers 1888 van Brederode's Griane (Uitgave van J. Knuttel.) foutief beoordeeld.